

Георги Карасимеонов

**ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА
В БЪЛГАРИЯ**

Георги Карасимеонов

ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ

Второ преработено и допълнено издание

ГорексПрес
София, 2006

**Книгата се издава
с любезното съдействие
на Фондация „Фридрих Еберт“**

Всички права са запазени. Никаква част от тази книга не може да бъде препечатвана, копирана или възпроизвеждана върху хартиен или какъвто и да било друг носител без писменото разрешение на издателя.

© Георги Карасимеонов – автор, 2006 г.

Издателска къща ГорексПрес
тел.: 02/ 943 33 11
e-mail: gorexpress@abv.bg

ISBN-10: 954-616-161-6

ISBN-13: 978-954-616-161-1

Съдържание

Предговор	9
ГЛАВА ПЪРВА	
Разграждането на политическия монопол на комунистическата партия	15
1. Тоталитарната партия от комунистически тип	15
2. Специфични черти на управлението на Българската комунистическа партия	18
3. Разграждането на партийния монопол – основни етапи	23
ГЛАВА ВТОРА	
Зараждане и еволюция на посткомунистическата партийна система	35
1. Възникване и характеристика на първите опозиционни политически партии	35
2. Легализиране и легитимиране на посткомунистическите партии	44
3. Изборите за Велико народно събрание и формиране на основите на новата партийна система	51
4. Парламентарните избори през 1991 г. и първото правителство на СДС	66
5. Новите разслоения след 1992 г. и поредното реструктуриране на партийната система след парламентарните избори през 1994 г.	79
6. Последиците от управлението на БСП и предсрочните парламентарни избори през 1997 г.	85

7. Управлението на ОДС и развойт на междупартийните отношения до парламентарните избори през 2001 г. 94
8. Парламентарните избори през 2001 г. и промените в партийната система 100

ГЛАВА ТРЕТА

Формиране на втората партийна система след 1989 година 105

1. Утвърждаване на центристко-либерален партиен спектър 105
2. Раздробяване и реструктуриране на дясното партийно пространство 114
3. Утвърждаване на БСП в лявото пространство 119
4. Парламентарните избори през 2005 г. и следизборната партийна конфигурация 122

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Основните политически партии – идеологически, политически и социален профил 132

1. Десни и десноцентристки партии 133
2. Леви и левоцентристки партии 174
3. Центристски партии 206

ГЛАВА ПЕТА

Динамика и устойчивост на партийна система 225

1. Новите кливиджи и преориентацията на електората 225
2. Предизвикателства пред партиите и фактори за стабилизиране на партийната система 241

Библиография 248

Приложения 251

Contents

Preface	9
----------------------	----------

CHAPTER ONE

The Dissolution of the Political Monopoly of the Communist Party	15
---	-----------

1. The Totalitarian Party of Communist Type 15
2. Specific Traits of the Rule of the Bulgarian
Communist Party 18
3. The Dissolution of the Party Monopoly – Main Phases ... 23

CHAPTER TWO

Emergence and Evolution of the Post-Communist Party System	35
---	-----------

1. Emergence and Evolution of the First Political Parties
of the Opposition 35
2. Legalization and Legitimization of the Post-Communist
Parties 44
3. Elections for Grand National Assembly
and Formation of the New Party System 51
4. The Parliamentary Elections of 1991 and
the First Government of the UDF 66
5. The New Divisions after 1992 and the Restructuring
of the Party System after the Parliamentary
Elections in 1994 79
6. The Consequences of the Policy of the Government
of the BSP and the Pre-Term Elections of 1997 85

7. The Government of the UDF and the Development of Inter-Party Relations up to the Parliamentary Elections in 2001	94
8. The Parliamentary Elections of 2001 and the Changes in the Party System	100
CHAPTER THREE	
Formation of the Second Party System after 1989	105
1. The Consolidation of a Centrist-Liberal Party Block	105
2. Fragmentation and Restructuring of the Right Wing Party Space	114
3. Affirmation of the Bulgarian Socialist Party in the Left Political Space	119
4. The Parliamentary Elections of 2005 and the Post-electoral Party Configuration	122
CHAPTER FOUR	
Main Political Parties- Ideological, Political and Social Profile	132
1. Right wing and Right-Centrist Parties	133
2. Left wing and Left-Centrist Parties	174
3. Centrist Parties	206
CHAPTER FIVE	
Dynamics and Stability of the Party System	225
1. New Cleavages and Electoral Behaviour	225
2. Challenges Facing Political Parties and Factors of Stability of the Party System	241
References	248
Appendix	251

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Както предвиждах в първото издание, в новата партийна система в България настъпи съществена трансформация, която се прояви очебийно на парламентарните избори през юни 2005 година. От една страна, във всички посткомунистически партии, които оцеляха след 1989 година, настъпиха съществени промени. От друга, появиха се нови политически партии, някои от които получиха парламентарно представителство.

Следователно втората партийна система след 1989 г. придоби свои специфични контури и започна своя „живот“ при новите вътрешно- и външнополитическа среда. Втората партийна система е следствие на утвърждаването на демократичните институции и ценности в България и въздействието на „европеизирането“ на българските политически партии.

В настоящото издание са отразени всички тези промени на базата на нови факти и данни. Всички те потвърждават изключителната динамика в еволюцията на българската партийна система. Същевременно консолидирането на българската демокрация предполага едно бъдещо стабилизиране на партийната система и на основните партии, които представляват нейният гръбнак.

Проф. дфн Георги Карасимеонов

София, декември 2005 г.

ПРЕДГОВОР КЪМ ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ

Многобройните политически партии или партийноподобни сдружения, появили се след 1989 г., станаха основен символ на зараждащата се демокрация в България. Потискани с десетилетия, свободата за политическа изява и правото на сдружаване за постигане на политически цели намериха израз в нароилите се десетки политически партии, асоциации, съюзи, клубове. Чрез тях събуждащото се гражданско общество предяви претенции към все още властващата комунистическа партия за коренен прелом в политическата система, която да гарантира непреходните човешки права, типични за либералните демокрации.

Повечето от тях се появиха спонтанно, де факто – нелегално, при съществуващите „социалистическа“ нормативна база и конституция, утвърждаващи ръководната роля на комунистическата партия. Те бяха без организационна структура и без опит в политическите битки. Но именно те оспориха къде плахо, къде по-смело политическия монопол на комунистическата партия и започнаха да подкопават изгражданата и усъвършенствана с десетилетия инфраструктура на „партията държава“. Това беше изключително сериозно предизвикателство за новопоявилите се партии. Но именно те станаха незаменим инструмент за мирния преход от тоталитарната система към демокрацията. Новосъздаденият Съюз на демократичните сили – основният опонент на БКП на кръглата маса, изигра историческа роля за началото на разграждането на комунистическия режим и създаване на предпоставките за първите свободни избори през юни 1990 г. Именно тези избори легитимираха новата българска демокрация и сложиха истинското начало на демократичния политически процес у нас.

Политическата история на България след 1989 г. е до голяма степен историята на възникването и еволюцията на политическите партии. Като специфични посредници между

гражданското общество и държавните институции те заемат уникално място в политическия процес – чрез тях гражданските интереси и възжелания получават реализация, особено чрез дейността на партиите в представителните институции. Като „партии в управлението“ те носят огромна отговорност за решенията и действията на държавните институции.

Повече от 13 години след началото на прехода към демокрация оценката за дейността на политическите партии не е еднозначна. Обществените настроения, изразени в социологическите анкети, отразяват като цяло една неблагоприятна оценка на дейността им. Българските граждани преценяват ролята на политическите партии преди всичко по резултатите на тяхната управленска дейност и по изпълнените ангажименти към избирателите. Високата степен на критичност е разбираема. Огромната трансформация на българската държава, с която се нагърбиха политическите партии, изискваше изключителни усилия, подготовка, управленски знания и държавническо поведение. Новите български партии и партиен елит се сблъскаха в „движение“ с решаването както на въпросите на управление, така и на изграждането на собствените си организации.

Трезвият анализ не може да не отчита тези огромни предизвикателства, пред които се изправиха първосъздателите на новите български партии. Затова съвсем естествено бе тяхната дейност да е съпътствана от тежки, непопулярни решения, слабости и дори провали. Още повече че демократизираща се България нямаше натрупан опит, типичен за развитите демокрации, а тепърва се учеше на политически плюрализъм и демократична политика. Огромният дефицит на демократична политическа култура и традиции роди и негативния феномен на политическата корупция, на превръщането на партиите в инструменти на отстояването на лични и групови интереси за сметка на националните. Междупартийната конфронтация допълнително усложни политическия и управленския процес. В крайна сметка политическите партии бяха и са отражение на незрелостта на гражданското общество, на самата демократична политическа система и на равнището на новия политически елит. Те бяха и са все още продукт на динамично изменящи се ситуация и среда.

Същевременно обаче осъществиха една от възловите си функции в политическия процес на прехода. Въпреки сложната политическа среда, в която действаха, те осигуриха мирния преход на обществото от тоталитарна към демократична политическа система, съумяха да запазят обществото от остри граждански конфликти и му спестиха дълбоки катклизми. Тяхната политика гарантира на България включването ѝ в общността на развитите демокрации, което е изключително постижение. Дейността им осигури относително стабилно функциониране на държавните институции и необратимостта на процеса на демократизация.

Следователно политическите партии и партийната система като съставна част на политическата система днес са неотменен компонент на консолидиращата се демокрация. Както досега, така още повече в бъдеще партийната система ще влияе върху цялостния политически процес. След парламентарните избори през 2001 г. преходната партийна система, възникнала в периода след 1989 г., се изчерпи. През следващите години ще се формират основите на втората партийна система, типична за консолидиращата се демокрация, която ще се характеризира с нова конфигурация на партийните формации и на нов тип взаимоотношения.

Това именно бе една от причините за поемането на рискованата задача да напиша труд, посветен на партийната система. Тя има вече своя история и своите основни „играчи“. За политолози, експерти, политици, а и за всички политически ангажирани граждани познаването на историята и ролята на политическите партии и на партийната система е приоритетна необходимост.

Написването на този труд се оказа нелека задача. От една страна, поради липсата на систематизирана документация и архив, които са дефицитни, особено в новите партии. Същевременно изключителната динамика на развитието на партийната система в България ме принуждаваше постоянно да догонвам събитията. Намерението ми да приключа с неговото написване след парламентарните избори през 2001 г. бе изцяло коригирано от настъпилия обрат в политическата ситуация и дълбоките промени в партийното пространство.

Историческото повествование на места натежава за сметка на теоретическия анализ, но не можеше и да бъде иначе. Когато за първи път се пише политологически труд за възникването и еволюцията на новата партийна система, основно място заема историята на нейното възникване и утвърждаване. След години, когато тя се стабилизира, вероятно структурно-функционалният и системният подход ще заемат много по-значимо място в бъдещите изследвания по тази тема.

Независимо от очакваните динамични промени в еволюцията на българската партийна система тя има вече определени системообразуващи характеристики, които ѝ дават специфичен облик в сравнителен анализ с други посткомунистически и с утвърдени демократични партийни системи. Надявам се, че настоящата книга ще намери своето място сред нарастващите политологически произведения от български автори.

Проф. дфн Георги Карасимеонов

София, декември 2002 г.

ГЛАВА ПЪРВА

РАЗГРАЖДАНЕТО НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ МОНОПОЛ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ

1. Тоталитарната партия от комунистически тип

Тоталитарният режим е исторически феномен, роден от кризата на модерната (либерална) демокрация в началото на XX век. Той е следствие на слабостта на демократическите институции и в частност на политическите партии като изразители на социални интереси и ценности. Появата на тоталитарните режими съвпада с дълбоки конфликти в световната система на господство на великите държави (Първата световна война) и кризата на ранния капитализъм, основан на доминацията на „свободния пазар“ (*laissez faire*).

Тази геополитическа и социално-икономическа ситуация роди и подхрани тоталитарните идеологии на фашизма и нацизма и на болшевизма (марксизма-ленинизма). Тяхното практическо приложение в някои от големите държави в света (Германия, Италия, Русия, по-късно Китай) ги превърна в радикална политическа алтернатива на демокрацията.

Повечето изследователи на тоталитаризма посочват следните негови характеристики:

- политически монопол на масова партия, носител на тоталитарните ценности;
- политическа система, основана на терор;
- наличието на официална държавна идеология;
- пълен контрол върху средствата за масова информация и комуникация;
- тотален контрол върху въоръжените сили и други „силови институции“;

– централно управлявана икономика.¹

Според Ленард Шапиро фундаментът на тоталитарната система е съществуването на масова идеология, добре организирана политическа партия с монополно положение в административната машина на държавата, господство в инструментите на управление, особено войската и полицията. Според Шапиро лидерът (повече от партията или идеологията) е най-същественният елемент на тоталитарното господство.²

Френският социолог Ремон Арон отбелязва следните пет основни елемента на тоталитаризма:

- монопол на една партия върху политическата сфера;
- монополна партия, вдъхновена и въоръжена с идеология, на която тя придава абсолютна сила и която впоследствие става официална истина в държавата;
- за да разпространява тази „истина“, държавата запазва монопола върху силовите средства и методи за убеждение. Всички средства за комуникация – радио, телевизия, печат – са направлявани от държавата и нейните представители;
- повечето икономически и професионални дейности са подчинени на държавата и стават в известен смисъл част от държавата;
- всяка човешка дейност е подчинена на господстващата идеология;
- полицейски и идеологически терор.³

Английският учен Майкъл Уолър откроява четири взаимосвързани компонента на това, което той нарича комунистически властови монопол:

- икономическа автаркия и затворени граници;
- командно-централно планиране;
- ръководна роля на партията;
- демократически централизъм.⁴

¹ *Fridrich, C. and Brzezinski, Z.*, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, Harvard University Press, 1965, p. 27.

² *Ibid.*

³ *Арон, Р.* Демокрация и тоталитаризъм, С., 1993, с. 166-167.

⁴ *Waller, M.* *The End of the Communist Power Monopoly*, Manchester University Press, 1993, p. 34.

Историческата практика на тоталитарните режими показва, че **основният пилон, върху който се гради тяхното политическо господство, е тоталитарната партия**. Тя е ядрото на системата на упражняване на властта. Тоталитарната политическа партия е специфична институция, чрез която се осигурява и осъществява властта на „вожда“ и неговото обкръжение. Това е своеобразна „държава в държавата“ със сложна разклонена система от звена, чрез която се постига тоталният контрол над обществото. Макар формално да носи названието „партия“, по своето предназначение, функции, идеология и цели тоталитарната партия е институция, насочена към ликвидиране на демокрацията, машина за постигане и осъществяване на политическата диктатура на нейните вождове. Тя е дълбоко чужда на идеите и практиката на демокрацията, на политическия плурализъм, в чиято основа са политическите партии.

Тоталитарната партия от болшевишки тип се роди в края на XIX век вследствие разцеплението в руската социалдемократия, което обособи две партийни течения – болшевишкото и меншевишкото. Оглавяваното от Владимир Улянов (Ленин) болшевишко течение стана главен предводител на обособилите се след Първата световна война Комунистически интернационал и гравитиращите към него партии. Болшевишката партия е прототип на тоталитарната партия и като историческо въздействие има най-голям „принос“ за теорията и практиката на този тип партии. За целта на настоящото изследване именно тя ще е обект на по-нататъшния анализ.

Тоталитарната партия от болшевишки (комунистически) тип се откроява със **следните специфики**, които се извяват в своята пълнота, когато тя стане партия на властта:

Идеология на тоталната власт в името на „работническата класа“, основана на фанатична омраза към „противниците“, които трябва да бъдат унищожени, включително физически;

Организационна структура, основана на така наречения демократически централизъм, изискващ пълно подчинение от членовете и структурите на ръководството и в крайна сметка

ка на вожда. Тя представлява разклонена система, покриваща и контролираща всички социални дейности, основните държавни институции, стриктна йерархия, военна дисциплина и формирането на лоялна номенклатура;

Сливане на държавната с партийната дейност както „отвън“ с дублиращи структури, така и „отвътре“ с доверени партийни активисти (феноменът „партия държава“), узаконяване „ръководната роля“ на партията, включително в конституционни актове, и поставянето ѝ фактически „над закона“;

Вождизъм – характерен с концентрация на властта във върховния партийен ръководител, който управлява „над закона“ (неговата дума е законът) и създаване на авторитарен режим.

Тези специфични компоненти осигуряват на тоталитарната партия от болшевишки (комунистически) тип политическия монопол в обществото.

2. Специфични черти на управлението на Българската комунистическа партия

Болшевишкият модел на тоталитарната партия бе възприет от последователите на комунистическата теория и практика в България, след като се формира Комунистическият интернационал под хегемонията на руските болшевики през 1919 г. Тогава БРСДП (т.с.) се преименува в БКП (т.с.) и се обяви за секция на Третия Комунистически интернационал. Така наречената болшевизация на БКП бе целенасочено приета линия на копиране на ленинския, впоследствие сталинския модел на тоталитарната партия от комунистически тип.

Сталинският модел на тоталитарната партия досъвършенства ленинския модел, особено след като Йосиф Висарионович Джугашвили (Сталин) елиминира противниците си и установи своята диктатура. Периодът от 1928 до 1953 г., когато Сталин умира, е апогейът в установяването и формирането на тоталитарната партия от болшевишки тип.

Този модел е изцяло възприет от българските комунисти както в периода на съществуването им като легална и неле-

гална партия до 1944 г., така и впоследствие при установяването на монопола на БКП след 1947 г. Тогава бяха ликвидирани опозицията и остатъците от партиен плурализъм и бе приета така наречената Димитровска конституция (1948 г.), установила формално политическия монопол на БКП.

Периодът 1948–1989 г. отразява различни фази в осъществяване на **диктатурата на комунистическата партия** – както адаптацията на режима към променящите се обективни обстоятелства, така и опитите му за запазване и усъвършенстване механизма на политическия монопол.

Първият етап (1948–1953 г.) се характеризира със „сталинизация“ на комунистическата партия и пълно подчинение на Комунистическата партия на Съветския съюз. Тогава бяха ликвидирани „националните“ комунисти (Трайчо Костов и други) и бе установено господството на просъветското крило (Вълко Червенков). В този период се изявиха най-негативните черти на тоталитаризма, свързани с насилие и репресии срещу противниците на режима.

Вторият етап (1956–1968 г.) е период на частична „десталинизация“ и либерализация на тоталитарния режим. Тогава се ограничиха някои от крайностите в осъществяването на господството на комунистическата партия под влияние на „хрущовизацията“ на Комунистическата партия на Съветския съюз.⁵ Възстановяват се частично позициите на „националните“ комунисти начело с Тодор Живков, избран за ръководител на БКП през 1956 г. на възвеличавания впоследствие Априлски пленум. След този период последователно се установяваше хегемонията на Тодор Живков и на неговото обкръжение, променящо състава си в различните исторически периоди.

Третият етап (1968–1984 г.) е период на укрепване на личния режим на Тодор Живков, съчетан с опити за „българизация“ на монопола на комунистическата партия. Приема се т. нар. Живковска конституция през 1971 г., която формално циментира ръководната роля на комунистическата партия.

⁵ Никита Хрущов като първи секретар на КПСС след 1956 г. инициира „десталинизацията“ на режима, осъжда неговите репресивни методи и реабилитира част от неговите жертви.

Четвъртият етап (1984–1989 г.) е период на начало на кризисни симптоми в комунистическата диктатура. Появяват се вътрешни напрежения и съпротива срещу личния режим на Тодор Живков. От една страна, засилва се влиянието на „перестройката“, отразяваща серия от реформи за демократизиране на съветската система, започнати от генералния секретар на КПСС Михаил Горбачов. От друга страна, задълбочава се икономическата криза, която създава недоволство сред част от народа. Появяват се първите дисиденти в комунистическата партия, както и прояви на съпротива срещу режима. Катализатор на тези процеси е и политиката на асимилация на турското население, т. нар. възродителен процес, която поражда част от съпротивата на българското население, особено сред интелигенцията, срещу комунистическата партия. В края на този етап се засилва изолацията на Тодор Живков и се стига до неговото отстраняване от ръководната власт в БКП и държавата на 11 ноември 1989 г.

Установяването на **тоталитарното управление в България** след 1948 г. и неговото осъществяване до 1989 г. се характеризира с някои **особености**, които като цяло благоприятстват политическия монопол на комунистическата партия в сравнение с други източно- и особено централноевропейски държави. Тези особености обясняват относителната стабилност на комунистическия режим в страната, както и сложността на процеса на неговото разграждане след ноември 1989 г.

Важно значение имаше влиянието на комунистическата партия сред част от населението, особено работниците, селското население, включително и интелигенцията, до 9 септември 1944 г. Нейната идеология отговаряше на егалитарното съзнание на мнозинството българи, населяващо изостанала и икономически слаборазвита държава. Като установи своята диктатура след 1944 г., БКП разшири социалната си база, достигнала до 1 милион членове преди 10 ноември 1989 г. Комунистическата партия де факто се превърна в средство за „издигане“ статуса на значими социални групи от населението.

Съществуващите традиционни проруски настроения сред мнозинството българи, породени от решаващата роля на Русия за освобождението на България от османско иго, също допринесоха за стабилността на комунистическата власт. Това облекчи комунистическата партия в насаждането и утвърждаването на болшевишкия модел на тоталитарна диктатура и ограничи съпротивата срещу него в сравнение с повечето от останалите източноевропейски държави.

Комунистическият режим, най-вече в периода след идването на Тодор Живков на власт, използваше в свой интерес, особено в икономическата сфера, „специалните отношения“ на Съветския съюз с „братския“ български народ.

Оставането на България в съветската зона на влияние по негласното решение на Великите сили от антифашистката коалиция в края на Втората световна война в Ялта де факто предопредели налагането на комунистическия режим в страната. Това стана ясно след началото на студената война между Съветския съюз и западните демокрации, когато антикомунистическата опозиция остана без външна подкрепа. Слабостта на местния некомунистически елит и липсата на устойчиви демократични традиции позволиха на комунистическата партия да ликвидира сравнително леко съпротивата срещу комунистическия режим.

Превръщането ѝ в инструмент за модернизация на държавата, включително за значимо икономическо развитие и преодоляване на нейната изостаналост, също породиха благоприятни нагласи. Макар подчинени на целите на комунистическата диктатура, масовото образование, социалната осигуреност, повдигането на жизнения стандарт създадоха социална опора на режима и ограничиха съпротивата срещу него. Повиши се социалният статус на много граждани, особено от селски произход, които станаха източник на подкрепа на комунистическата партия.

Създаването на новия тип „партия държава“ доведе до формиране на многобройна и широко разклонена партийно-държавна бюрокрация, изградена на номенклатурния принцип. Тя се превърна в най-лоялната и най-привилегированата социална опора на режима, чрез която се осъществяваше

монополът на властта във всички социални сфери. Неин основен компонент бяха репресивните институции.⁶

Създаването на паралелна и подчинена на комунистическата партия мрежа от казионни структури (Отечествен фронт, ДКМС, творчески организации и други) допълни партийния монопол. Сред тях изпъкваше ролята на единствената друга „партия“ БЗНС, която изпълняваше специфични функции за циментиране ръководната роля на БКП.

В политическата си дейност Тодор Живков използваше типичната за българската народопсихология егалитарност, преклонението пред „силния на деня“, слабите гражданско съзнание и демократична култура. Способността на режима да ангажира интелигенцията – самата продукт на социалната модернизация, като своя опора също допринесе за неговата относителна стабилност.

Всички по-горе изброени фактори обясняват до голяма степен **липсата на сериозна съпротива** срещу провежданата политика. Тя се прояви плахо едва в средата на 80-те години, и то в средите на самата комунистическа партия. За разлика от Полша, ГДР, Унгария и Чехословакия, дори самия Съветски съюз, България до 1989 г. не познаваше значима съпротива срещу режима, което свидетелстваше както за неговата репресивност, така и за определена социална опора сред населението.

Като цяло тези основни фактори обясняват защо в България тоталитарното управление на БКП имаше по-солодни корени и бе по-устойчиво в сравнение с други комунистически режими, особено в Централна Европа. Едва след външния натиск, дошъл от „перестройката“ на Михаил Горбачов в Съветския съюз след 1984 г., започнаха плахи опити за съпротива, но не срещу комунистическата партия, а главно срещу личния режим на Тодор Живков.⁷

⁶ Матеев, Г. Живот между две системи, ГорексПрес, С., 2000 г., с. 18–19, където се разглежда номенклатурният принцип.

⁷ Яхиял, Н. Тодор Живков и личната власт. Спомени, документи, анализ, Изд. М-8-М; Чакърлов, К. Вторият етаж, С., 1990 г.; Михайлов, Ст. Живковизмът през призмата на една лична драма, Изд. М-8-М.

След промените през 1989 г. Българската социалистическа партия – бившата комунистическа партия – даде характеристика на българския модел на тоталитаризма и в частност на комунистическия политически монопол в обширно „Приложение към Политическа декларация на Висшия съвет на БСП и Общопартийната контролна комисия“ от 30 март 1991 г.⁸.

Сред елементите на тоталитарната система на управление БСП посочва следните:

- срастването на управляващата партия с държавната структура;

- създаването на псевдоплюрализъм чрез БЗНС, ОФ и редица други обществени организации;

- монополизирането на дейността на партията в ръцете на една малка прослойка, която упражняваше тотален контрол върху производството и разпределението;

- узурпация на властта от авторитарния режим на неменяемия ръководител на партията и държавата Тодор Живков;

- използването на насилието като средство в политиката;

- грубото погазване на правата и свободите на различни групи български граждани;

- грубото подценяване и пренебрегване на правото и закона;

- превръщането на парламента в бледа сянка на върховен законодател, механично гласувал прибързани и недообмислени закони;

- създаването и изграждането на мрежа от привилегии на различни равнища и за различни социални групи, особено за висшия управляващ ешелон.

3. Разграждането на партийния монопол – основни етапи

Началото на разпадането на „партията държава“ започва от 10 ноември 1989 г. За разлика от други държави с ко-

⁸ В. „Дума“, 30 март 1991 г., бр. 88.

мунистически режим (Полша, Унгария), където партийният монопол ерозира преди краха на самия режим вследствие формирането на зони и организации на съпротива, в България това стана едва след свалянето от власт на лидера на БКП Тодор Живков.

Три основни фактора допринесоха за този процес.

Първият и най-значим са започналите радикални промени в други източноевропейски държави с мълчаливото съгласие на Комунистическата партия на Съветския съюз начело с Михаил Горбачов. Самият Горбачов се надяваше да спаси „социализма“ чрез реформирането му и компромиси с опозиционните сили. Това налагаше освобождаване от власт на дискредитираните дейци от типа на Живков и замяната им с нови, реформаторски настроени лидери. Следователно основната външна опора на режима на Тодор Живков бе загубена, а това изигра основна роля за стимулиране на вътрешнопартийна съпротива в БКП срещу него.

Специфичен катализатор на протестните настроения и недоволството бе разпространението на руската преса и телевизионните предавания, които под влияние на „перестройката“ се превърнаха в източник на демократични настроения и критика на комунистическия режим. По ирония на съдбата режимът на Живков бе подкопан в значителна степен от новите медии на „братската страна“, смятана за вярна опора на БКП в България.

Вторият фактор бе изострянето на противоречията в комунистическата партия между комунистите реформатори и ортодоксалните проживковски дейци. Около Петър Младенов и Андрей Луканов, членове на висшето ръководство на БКП, се оформи група от реформатори, склонни да се ангажират със смяната на Живков и приемането на мерки за либерализация на режима, включително смекчаване формите на партийния монопол. Тези дейци станаха и водещите фигури, които замениха хората на Живков и оглавиха БКП след 10 ноември 1989 г. За тях характерна бе осъзнатата необходимост от сериозни реформи за преодоляване на кризата.

Третият съществен фактор станаха обществените настроения и проявите на явна и скрита съпротива срещу

продължаване курса на Тодор Живков, общото желание – особено в интелигенцията, градските слоеве и младежта – за демократични промени. Нов феномен за България бе появата на дисидентството като по-масово явление, довело до сериозен разрыв в самата комунистическа партия. Организираната съпротива и раждането на първите неформални клубове и сдружения като Обществения комитет за защита на Русе (създаден 1988 г.), Клуба за гласност и демокрация (1988 г.), „Екогласност“ (1989 г.), Независимото сдружение за защита на човешките права (1988 г.), Независимата конфедерация на труда „Подкрепа“ (1989 г.), Комитета за защита на религиозните права (1988 г.), „Гражданска инициатива“ (1988 г.) и други загатнаха за по-сериозни опити за промяна в системата на управление.

Всички тези организации действаха нелегално. Режимът използваше всичките си ресурси, за да стовари репресивната машина срещу тях, включително осъждайки с различни срокове затвор техни лидери и активисти. Срещу дисидентите от БКП бяха приложени по-меки репресии – изключване от партията и лишаване от работа. Въпреки това тези организации получиха обществен резонанс главно сред интелигенцията, а и чрез предаванията на „Свободна Европа“ и други радиостанции. Така информацията за тяхната дейност достигна до значителна част от населението.

Това бяха първите ядра на съпротива на гражданското общество и делегитимиране на партийния монопол. **Реалният процес на разпадането и разграждането** му започна след 10 ноември 1989 г. и освобождаването на Тодор Живков и неговите приближени от основни партийни и държавни постове.

Този процес протече през следните етапи (тук те ще бъдат само маркирани, а фактите – разгледани по-обстойно в глава втора):

Първи етап (10 ноември 1989 г. – 13 януари 1990 г.)

Очертаха се два основни процеса – единият отразяваше либерализацията на режима и опита за съхраняване позициите на комунистическата партия, на отстъпление с минимални загуби; вторият процес се характеризираше с възникване-

то на първите политически партии и организации, оспорващи монопола на БКП и борещи се за демократизация на политическата система.

Либерализацията на режима се изразяваше главно в извършваните кадрови размествания във висшия ешелон на партията с отстраняването на консервативното крило, свързано най-тясно с Тодор Живков. Наложил се групата на реформаторски настроените дейци, предвождани от Петър Младенов, Андрей Луканов и Александър Лилев. Тази група заложи в началото на приспособяването на БКП към новите реалности вследствие кризата на комунистическия модел на управление. Тя се стремеше към постепенна демократизация на самата комунистическа партия, на „отхлабване“ на държавно-партийния монопол в името на изграждане на „демократическия социализъм“ и отхвърляне на марксистко-ленинския модел на „партийната държава“.

Под натиска на бързо развиващите се събития и началото на активизиране на гражданското общество комунистическата партия полагаше усилия да запази хегемонията си с минимални отстъпки, да контрира процеса на раждане на партийния плурализъм и особено на антикомунистическите политически организации. При специфичните български условия това беше съпроводено с мъчително и постепенно „избутване“ на комунистическата партия от основните ѝ позиции на управление и тотална власт, на освобождаване на територия „стъпка по стъпка“.

За първия етап на либерализация на режима най-характерният момент бе **появата на политически партии**, организации и сдружения, които оспориха монополната власт на БКП и предложиха програми за промяна на системата по посока на развитите демокрации. Те се създадоха фактически нелегално, тъй като конституционният ред и законите не допускаха партиен плурализъм и особено оспорване „ръководната“ роля на комунистическата партия, заложена в чл. 1 на тоталитарната конституция. БКП пое линията на мълчаливо приемане на новите политически субекти, съчетано с опити да ги направлява, включително да ги овладее „отвътре“, и максимално да ограничи техните изяви.

Апогеят на процеса на раждане на партийния плурализъм бе **създаването на Съюза на демократичните сили** на 7 декември 1989 г. от десет политически организации, които се оформиха като опозиция. В учредителната си декларация СДС се обяви за радикална промяна на съществуващите социално-икономическа и политическа система, включително премахване монопола на комунистическата партия и свързаните с него атрибути на еднопартийна власт.

Фактическото легитимиране на антикомунистическата опозиция в лицето на СДС стана с приемането от комунистическата партия на **необходимостта от свикване на кръгла маса**. Нейната официална цел бе да даде рамката и насоките на демократичните промени, които да станат основа за най-наложителните промени в конституцията и законите и чрез които да се легитимира новата демократична политическа система.

Самото приемане на СДС като основна опозиционна сила за преговаряща страна бе най-същественият пробив в партийния монопол на този етап. Въпреки разминаващите се представи на двете страни за целите и резултатите на кръглата маса⁹ фактът на нейното свикване имаше огромно политическо значение за популяризирането и изявата на новата опозиционна сила. Това бе началото на фактическото легализиране на нейната дейност.

Обстоятелството, че заседанията на кръглата маса се предаваха директно по телевизията, стана изключителен фактор за утвърждаването на СДС, предизвика културен шок, като разчупи наслагваните с десетилетия идеологически стереотипи, свързани с „ръководната роля“ на БКП и де-

⁹ Кръглите маси станаха една от най-характерните форми на процеса на разграждане на политическата система на комунистическия партийен монопол в бившите комунистически държави. Те започнаха от Полша и станаха характерно явление за мирния преход от тоталитаризма към демократична система и в Унгария, бившата ГДР и др. За българската кръгла маса виж подробно Кръглата маса, Стенографски протоколи 3.I–15.V.1990, ИК „Библиотека 48“; Симеонов, П. Голямата промяна 10.XI.1989–10.VI.1990, Опит за документ, „Отечество“, С., 1996 г.

монизирането на „буржоазния“ партийен плурализъм и политическата опозиция.

Исторически факт с изключително значение бе, че комунистическата партия и опозицията намериха в кръглата маса и най-сполучливата форма в българските условия за осъществяване на **мирния и цивилизован преход към демократична политическа система** и избягнаха гражданските сблъсъци с непредвидими последици. По своя характер тя бе продукт на компромис и много от решенията ѝ имаха такъв компромисен характер, но като цяло изигра значителна роля за началото на прехода и слагане основите на политическата демократизация, без която бе немислима промяната. Кръглата маса се оказа де факто паралелният парламент, фактически изместил за известно време официалните институции на властта и направил първия пробив за разграждане системата на политическия монополизъм.¹⁰

Втори етап (18 януари – 10 юни 1990 г.)

Вторият етап на разграждане на монопола на комунистическата партия се характеризираше с **формалното демократизиране на политическата система** в две посоки: първата – с „отсичането“ от съществуващата конституция на текстовете, които циментираща „ръководната роля“ на комунистическата партия; втората – със създаването на демократична политическа инфраструктура чрез приемането на нови текстове в конституцията и на нови закони, значителна част от които регламентираха дейността на политическите партии. Основна заслуга за демократизацията на политическата система имат участниците в кръглата маса – представи-

¹⁰ Има доста критики на кръглата маса от ляво, които посочват, че тя била „пределатство“ към интересите на комунистическата партия, и от дясно, че е забавила радикалните промени. И двете страни обаче не отчитат обективните и субективните обстоятелства, че в условията на България тя се оказа най-удачната форма както за ангажиране на реформаторите в комунистическата партия с промените, така и за легитимиране на крайно слабата опозиция в политическия процес. *Димитров, Ф.* „За СДС като политическа сила“, в. „Демокрация“, 30 август 1993 г., както и *Желю Желев*, Кръглата маса, цит. съч., с. 10 и нататък.

телите на БКП и нейните партньори, от една страна, и дейците на СДС, от друга. Кръглата маса заседаваше от 3 януари до 15 май 1990 г. (периодът от 3 до 18 януари бе фаза за предварителни консултации).

Според тогавашния лидер на СДС и ръководител на делегацията на съюза Желю Желев на кръглата маса „беше разградена цялата политическа система на тоталитарния комунистически режим, изграждан в България в продължение на близо 45 години“.¹¹ Макар и пресилен, такава оценка подчертава голямата роля на кръглата маса. По-точно е да се посочи, че тя сложи началото на процеса на разграждане на тоталитарната система. Голяма част от решенията ѝ наложиха впоследствие и формалните изменения в конституцията, и приемането на други закони, които засягат пряко съществуването и дейността на политическите партии.

Първата група решения бяха непосредствено свързани с **отпадане на забрани или дейности**, чрез които най-действено се изявяваха политическият монопол и контролът на БКП. Сред тях основно значение имаха следните:

- отпадането на чл. 1 яот конституцията, приета през 1971 г., постулиращ ръководната роля на комунистическата партия, чрез който се формализираше партийният монопол и който де факто забраняваше политическия плурализъм и дейността на политическите партии извън опеката на БКП. Така на практика падаха преградите пред създаването на новите политически партии;

- разформироването на първичните партийни организации на БКП по месторабота и фактическото установяване на териториалния принцип на формиране на политическите партии. С този акт, наложен на БКП, бе елиминирана формалната ѝ мрежа от партийен контрол във всички основни институции и учреждения, трудови и други колективи в основните социални сфери;

- забраната на политическата и партийната дейност в такива основни институции като армията, полицията, службите за сигурност, съда, прокуратурата, дипломатията. По

¹¹ Кръглата маса, цит. съч., с. 5.

този начин се премахваше прекият партийен контрол в „силите“ и други държавни институции, чрез които най-пряко се упражняваше партийната диктатура.

Друга група споразумения на кръглата маса формираха **базата на новата демократична политическа система**, чието ядро бе партийният плурализъм. В серията от тях – за гарантиране на мирното развитие на прехода към демократична политическа система; по политическата система; по основните идеи и принципи на законопроекта за изменение и допълнение на Конституцията на Народна република България; по основните идеи и принципи на законопроекта за политическите партии; по принципите и основните положения на законопроекта за избиране на Велико народно събрание; по създаването на гаранции за провеждане на свободни избори, етичен кодекс на предизборната кампания ¹², бяха изведени принципите, върху които се основаваше дейността на политическите партии.

Сред тях бяха принципите на народния суверенитет, на свободното сдружение на гражданите, на свободата за политическа дейност, на многопартийността и свободните избори като основен елемент на новата политическа система.

Приеха се конкретни решения, регулиращи непосредствено регистрацията, политическата дейност, условията и участието на партиите в предстоящите избори за Велико народно събрание, организацията на изборния процес и изборителната система (виж повече в глава втора).

Всички тези решения, наложени в остър сблъсък, съпроводени от чести кризи и масови действия, свидетелстват, че те не бяха само въпрос на преговори, но и създадоха **юридическата основа за свободната дейност на политическите партии**, рамките за провеждане на първите свободни избори и за формиране на демократично избрано Народно събрание като изразител на интересите на гражданското общество.

Именно в резултат на тези основополагащи решения и споразумения на кръглата маса политическият живот на страната се промени радикално за броени месеци. Появиха се

¹² Кръглата маса, цит. съч.

съпътстващите партийната дейност опозиционна преса, десетки клубове, организирана дейност на граждански движения и пр. **Партийният плурализъм** стана реалност, с което бе подкопана из основи институционалната сграда на политическия монопол на БКП. Самата тя преживя вътрешни трансформации, които сложиха началото на болезнен процес на адаптирането ѝ към демократичните правила на играта.

Но в крайна сметка най-важно за политическите партии на този етап бе подготовката им за основната изява на прехода, която трябваше да легитимира необратимостта на промените – изборите за Велико народно събрание.

След края на кръглата маса политическият живот премина в предизборна фаза, което създаде нова обстановка, характеризираща се главно с острото противоборство между БСП (преименувала се от БКП) и новите политически партии, основно СДС. Предизборната борба бе своеобразен тест за политическия плурализъм, за способността на политическите партии да овладеят демократичните процедури и да станат изразител на интересите и ценностите на гражданското общество. Това бе нов опит след 45 години псевдоизбори. Той „събуди“ социалните слоеве, формира нова политическа култура и поведение, нов тип отношения между политическия елит и гражданите. Ако БСП трябваше да се учи на изборна демокрация, то новите партии едва започваха да усвояват партийната демокрация, забранена от десетилетия.

Изпитанието бе издържано въпреки конфронтацията и Великото народно събрание бе избрано на 10 и 17 юни 1990 г. при приетата смесена мажоритарно-пропорционална избирателна система.

Трети етап (юни 1990 г. – 12 юли 1991 г.)

Третиет етап на разграждане на партийния монопол е най-важният от гледна точка на създаването на юридико-конституционните основи на новата демократична политическа система и **окончателното премахване на всички формални и фактически основания за партийния монопол.**

Въпреки че кръглата маса извърши огромна предварителна работа за подкопаване на тоталитарната система и в ча-

стност на политическия монопол на БКП, едва след изборите за Велико народно събрание се сложи началото на формирането на легитимни демократични институции на държавната власт като израз на народния суверенитет.

В политологическата литература **първите избори** след началото на прехода към демокрация се определят като основополагащи (founding elections) поради огромното значение, което имат за легитимиране на партийния плурализъм и демократичния преход като цяло.

В условията на България основополагащите избори придобиха още по-голямо значение в сравнение с други страни, намиращи се в преходна ситуация. Това бе така, защото парламентът в качеството си на Велико народно събрание получи правомощия както да решава текущите задачи, така и да приеме нова демократична конституция, поставяща основите на политическата система в съответствие с принципите на либералната демокрация, утвърдени в развитите демокрации. Следователно Великото народно събрание трябваше да замени окончателно коригираната социалистическа конституция с нова и модерна. Изборите за ВНС бяха проведени по смесена изборителна система, съчетаваща елементите на мажоритарния принцип с пропорционализма, с праг от 4 %. 200 места в парламента бяха отделени за изборите по мажоритарната система в два тура и 200 – по пропорционалната система с партийни листи.¹³

За изборите се регистрираха 40 партии. Във Великото народно събрание абсолютно мнозинство получи БСП и коалиционните ѝ партньори. СДС стана втора по сила политическа формация, а БЗНС (бивш партньор на БКП при комунистическия режим) – трета политическа сила. Във ВНС влезе и новата политическа партия на турското етническо малцинство в България – Движението за права и свободи.

За първи път след 45 години партийният монопол на БКП в представителната институция бе премахнат и тя бе поста-

¹³ Стойчев, Ст. Изборително законодателство и избори в периода на прехода към демокрация, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1992 г.

вена в конкурентна среда на парламентарно противоборство с нови политически партии.

Раждането на легитимния парламент и участието в него на новите политически партии сложи началото на дейността им като фактори за формиране на новите институции и участници в текущата политика, главно чрез законодателната дейност.

Въпреки че нямаша абсолютно мнозинство, опозиционните сили получиха възможност за влияние върху политическия процес и за разграждане на остатъците на партийния монопол. Това се изрази до голяма степен в законодателния процес. Новите политически партии в парламента – и главно СДС – прераснаха в парламентарни партии и чрез участието в различни органи на Народното събрание пряко се включиха в изработването на новите закони, насочени към изграждането на новия демократичен ред. Много от тези закони разграждаха стъпка по стъпка „партията държава“ и създаваха условия за нов тип политика и държавност.

Изключително важен фактор бе изборът на лидера на опозицията Желю Желев за президент на страната през август 1990 г. Това бе стъпка към формалното разграждане на партийния монопол чрез заемане на най-висшия пост на държавата от представител на опозицията, което институционализира в още по-висша степен въздействието на новите партии върху политическия процес. Чрез правото на законодателна инициатива и други правомощия, предоставени по конституция на Желю Желев, той активно подпомагаше елиминирането на последиците от тоталитарното управление и създаването на нова нормативна база за държавно управление. „Маршът“ на опозицията в институциите по сполучливия израз на социолога Румен Димитров ¹⁴ продължи и в изпълнителната власт в края на 1990 г., когато бе формирано правителството на Димитър Попов. Макар формално то да не бе коалиционно, а експертно, де факто чрез заемането на възлови позиции в изпълнителната власт СДС имаше възможност да влияе непосредствено върху управлението на стра-

¹⁴ Димитров, Р. Bulgarian Quarterly, Т. I, кн. 2, 1991 г., с. 48–60.

ната. Министерски постове получиха Димитър Луджев, Иван Костов, Иван Пушкарров и др. С това монополът на бившата БКП, преименувана в БСП, бе премахнат и в институциите на изпълнителната власт.

Осъщественият преди това промени в местните органи, където бяха включени представители на опозицията, също бяха етап на премахване на още един стожер на партийния монопол.

Завършек на процеса на окончателното формално премахване на монопола на комунистическата партия стана приемането на **новата българска конституция** от 12 юли 1991 г. От една страна, тя легитимира принципа на политическия плурализъм (чл. 11, ал. 1) и свободата на сдружение на гражданите в политически партии (чл. 11, ал. 3). От друга страна, като отражение на миналия исторически опит конституцията изрично постулира забраната на формирането на „държавни“ партии, ерго – забрани партийния монопол върху държавните институции (чл. 11, ал. 2). Тя забрани и изявата на партии от тоталитарен и друг тип, които си поставят за цел насилствено завземане на държавната власт (чл. 11, ал. 4).

ГЛАВА ВТОРА

**ЗАРАЖДАНЕ И ЕВОЛЮЦИЯ
НА ПОСТКОМУНИСТИЧЕСКАТА
ПАРТИЙНА СИСТЕМА**

Разграждането на политическия монопол на комунистическата партия протече паралелно с възникването и изиявата на политическия плурализъм. Демокрацията се отличава в най-голяма степен от диктатурите с конституционно легитимираното право на сдружаване на гражданите и възможността им за избор на различни политически партии, които да представляват техните интереси в държавните институции. Партийният плурализъм е основен белег на либералните демокрации.

Именно затова и най-характерният признак за началото на края на комунистическия режим бе появата на множество политически сдружения от най-различен тип, включително политически партии. Те легитимираха раждането на демокрацията, въпреки че за това липсваше законова основа и това формално противоречеше на тоталитарното законодателство и особено на чл. 1, ал. 2 на конституцията от 1971 г., утвърждаваща ръководната роля на комунистическата партия.

**1. Възникване и характеристика на първите
опозиционни политически партии**

Политическата история познава различни пътища, по които възникват партиите.¹⁵ Само при една част от тях това става паралелно с утвърждаването на либералната демокра-

¹⁵ Вж. *Карасимеонов, Г.* Политическите партии, ГорексПрес, 2000 г.

ция и нейното еволюционно развитие от монархическия авторитаризъм към политическата демокрация. С други думи, те съпътстват естественото развитие на представителната демокрация от нисши към висши етапи. Там политическите партии възникват предимно в парламентарните институции и се утвърждават с формирането на „масовата“ демокрация в края на XIX век. Те са следствие на разширяването на прерогативите на представителните институции и превръщането им в основни компоненти на политическата система, както и на утвърждаването на гражданските свободи, сред които правото на свободно сдружение и изборителното право.

Типичен пример за подобно еволюционно развитие са политическите партии в САЩ и Великобритания. В тези страни те възникват при появата на различни временни или дълготрайни социални разслоения и съответни социално-икономически интереси, които се нуждаят от политическо представителство.

В други страни политическите партии се появяват на политическата сцена след социални и политически катаклизми, водещи до установяване на демократични режими – например след възникване на нови национални държави или при революционни политически промени, както и след краха на антидемократични авторитарни режими. Тогава политическите партии възникват често спонтанно и стихийно и бързо наваксват „загубеното“ историческо време, изминато от класическите демокрации. Колкото по-късно стане това в исторически аспект, толкова повече етапи те трябва да „прескачат“, както и набързо да усвояват пропуснатия исторически опит.

Историческото развитие на българските политически партии се впила във втория модел. След Освобождението през 1878 г. те бяха закъснял продукт на националното пробуждане на народа след столетия чуждо потисничество. До 1944 г. преживяха трудна еволюция на формиране, роене, забрани и елиминирание от политическия живот, те съпътстваха неразвитата българска демокрация, чиито либерални компоненти само частично бяха станали елемент на политическата система.

След 1947 г. с установяването на политическия монопол на БКП в продължение на десетилетия, до 1989 г., демокрацията и партийният плурализъм бяха елиминирани.

10 ноември 1989 г. бе поредното начало на възраждане на политическите партии в новозараждащата се демокрация. Спецификата на дезинтеграция на тоталитарната система в България даде своето отражение и върху начина и формите на възникване на политическите партии в новата ситуация.

На първо място преходът се извърши по еволюционен път, без радикална революция, чрез либерализация на режима и постепенно разграждане на неговата инфраструктура, особено на партийния монопол.

На второ място възникването на първите политически партии стана „извън“ системата, нерегламентирано от нормативната база и в противоречие с нейните клаузи до провеждането на първите избори през юни 1990 г.

Следователно този процес се разви в изключително кратък исторически срок и в неблагоприятна политическа и нормативна среда – при доминация на БКП при липса на исторически опит и на значими организации на съпротива срещу комунистическата система.

В тази специфична ситуация възникнаха първите политически партии след 10 ноември 1989 г. Това стана по няколко начина.

Първият от тях бе **възстановяване дейността на част от старите исторически политически партии**, които бяха участвали в политическия живот на страната преди забраната им през 1947 г. Сред тях се открояваха Българската социалдемократическа работническа партия (БСДРП (о), БЗНС „Никола Петков“, Демократическата партия, Радикалдемократическата партия.

Вторият начин бе **легитимирането на редица от неформалните сдружения** отпреди 10 ноември 1989 г. като политически организации и по-късно като партии. Това бяха главно организации, свързани с дисидентското движение и първоначалната съпротива срещу комунистическия режим.

Третият начин бе **появата на съвсем нови политически партии** с различни названия, претендиращи за участие и вли-

яние в политическия живот. Те приемаха кратки възвания за намерения и избор на ръководство. Формите бяха изключително разнообразни, типични за начеващия политически плурализъм – партии, клубове, сдружения и пр.

Редица общи характеристики са типични за възникването на политическите партии в ранната фаза на либерализация и демократизация на режима, които дадоха отражение върху тяхната еволюция през следващите етапи.

Те възникнаха „от горе“ по инициатива на крайно тесен кръг от съмишленици, без никаква реална социална база и членски състав, без организационна структура. Фактически това бяха много малки групи от хора, чиято първоначална идентификация ставаше изключително чрез избрания лидер.

Те нямаша почти никаква видимост в обществото поради съществуващия политически монопол на БКП и нямаша своя история (с изключение на „историческите“ партии), нито опитни професионалисти в партийното изграждане, изявите им бяха с крайно ограничен характер.

В този смисъл първите политически партии и политически сдружения не бяха партии в истинския смисъл, а „прото-партии“¹⁶, приятелски кръгове, „културни средища“¹⁷, някои от тях дори произволни образувания на претенциозни претенденти за участие в политическия живот.

С други думи, те бяха „етикетни“ партии, носещи наименование без покритие в политическата практика. Основните белези на политическите партии – идеология, програма, организация, социална база и структури – липсваха на тези нови образувания. Единствено чрез програмните декларации и заявления те изявиха желание да участват в политиката.

И не на последно място – всички тези нови субекти на политическия живот с претенции за партийност бяха изправени срещу един мощен политически противник, а именно

¹⁶ *Mumев, П.* От комунизъм към демокрация, *Bulgarian Quarterly*, Бр. 1, 1992.

¹⁷ *Markus, G.* Cleavages and Parties in Hungary after 1989, in: *Cleavages, Parties and Voters*, Ed. Lawson, K., Praeger, 1999.

БКП, притежаващ всички ресурси и възможности за въздействие при неразградения партийен монопол.

Всички тези аспекти на „раждането“ на първите политически партии обусловиха продължително време тяхната последваща еволюция, както и развитието на новата партийна конфигурация в демократични условия.

В началната фаза на раждането на партийния плурализъм се появиха **три различни типа партии.**

Първият тип бяха така наречените **исторически партии.** Те имаха своя история преди забраната на опозиционните партии и установяването на еднопартийната диктатура след 1947–1948 г. Сред най-значимите исторически политически партии бяха БСДРП (о), БЗНС „Никола Петков“, Демократическата партия, Радикалдемократическата партия.¹⁸ Освен тях по-по-

¹⁸ **БСДРП (о)** е създадена 1891 г. след разрива между тесни и широки социалисти. Тя започва самостоятелно съществуване като реформистка партия с наименованието БСДРП (ш.с.) От 1908 г. се назовава БСДРП (о) и участва активно в политическия живот и в частност в управлението на страната. Лидери са Янко Сакъзов, Кръстьо Пастухов и други. Престава да съществува като самостоятелна политическа сила от 1948 г., а лидерите ѝ са репресирани под различни форми от комунистическата власт. Част от „левите“ социалдемократи се вливат в Отечествения фронт. Възстановява своята дейност на 26.11.1989 г. начело с Атанас Москов и Петър Дертлиев. Възприема името Българска социалдемократическа партия (БСП) на 05.01.1990 г.

БЗНС „Никола Петков“ е наследник на БЗНС, учреден през 1899 г. като съсловна политическа организация на селячеството. Лидерът е Янко Забунов. През 1904 г. като идеолог и водач на съюза се утвърждава Александър Стамболийски. От 1919 г. до 1923 г. се намира под различни форми начело на управлението на страната. В 1923 г. Александър Стамболийски и неговото правителство са свалени чрез държавен преврат. След 1944 г. временно БЗНС начело с Никола Петков участва в Отечествения фронт. През 1947 г. лидерът му е репресиран и екзекутиран, а партията – забранена. Възстановява своята дейност на 27.11.1989 г. За лидер е избран Милан Дренчев.

Демократическата партия е създадена след Освобождението и неин предшественик е крилото на крайните либерали от старата Либерална партия, възглавявано от Петко Каравелов и Петко Рачов Славейков. Официално Демократическата партия е създадена след преименуването ѝ в Демократическа. Тя участва в различни кабинети на страната. Сред лидерите ѝ се открояват Александър Малинов, Никола Мушанов, Андрей Ляпчев и др. След 1945 г. възстановява своята дейност като опозиционна партия. Забрана е през

риферийно влияние имаха Либералнодемократическата партия, БЗНС – „Врабча“¹, Народно-либералната партия „Стефан Стамболов“, Народният съюз „Звено“ и други.

Съдбата на тези две групи исторически партии бе зависима от процеса на формирането на СДС. Партиите, които станаха учредители или по-късно се присъединиха към СДС, получиха значителни предимства при легитимирането си. Като част от коалицията СДС те имаха изключителната възможност да се изявят на кръглата маса, а впоследствие да се ползват от материалната база, печатните издания и други ресурси, които държавата отпусна на СДС. Нещо повече, сред възстановителите на повечето исторически партии, особено БЗНС „Никола Петков“ и БСДРП (о), бяха останалите живи политически дейци отпреди 1947 г. като Атанас Москов, Петър Дертлиев, Милан Дренчев и някои други.

Най-силно влияние в началото на прехода имаха БСДРП (о) и БЗНС „Никола Петков“ поради две основни причини. Първата е, че двете партии бяха основни опозиционни сили след 1944 г. – след разпадането на Отечествения фронт и поемане на курса за установяване на еднопартийна диктатура от страна на комунистическата партия. Второ, поради традиционната им ориентация към левия спектър БКП прояви особена толерантност при тяхната поява.

1947 г. Възстановява своята дейност на 19.12.1989 г. с председател Борис Кюркчиев, а в ръководството е Стефан Савов, който го наследява като лидер.

Радикалдемократическата партия е образувана през 1905-1906 г. след напускането на млади демократи от Демократическата партия начело с Найчо Цанов и Тодор Влайков. Винаги през своята история е била относително малка партия, участвала в различни кабинети на страната. През 1926 г. променя наименованието си в Радикална партия, което води до промяна в нейните програмни възгледи. След 1945 г. възстановява своята дейност, но отново е забранена през 1947 г. Възстановява дейността си на 14.11.1989 г. За председател е избрана Елка Константинова.

Подробно за тези и други исторически и политически партии в *Куманова, М., Николова, Т.* Политически партии, организации и движения в България и техните лидери 1879–1999 г., С., „Ариадна“, 1999 г., и *Саздов, Д.* Многопартийната политическа система и монархическият институт в България 1889–1918 г., С., 1993.

Вторият тип партии произлязоха от **съпротивителното и дисидентското движение** срещу тоталитарния режим. Първоначално възникнали като сдружения и клубове, някои от тях след 1989 г. се трансформираха в политически партии – типичен пример за този начин на формиране бе Зелената партия¹⁹, която привлече част от привържениците на „Екогласност“.

Друг е пътят на Алтернативното социалистическо обединение (АСО) в БКП, обединяващо дисиденти и други реформатори. Няколко месеца след учредяването си на 16.12.1989 г. – на 11.02.1990 г., една част от АСО напусна БКП и създаде Алтернативната социалистическа партия²⁰.

По подобен начин на 21.11.1989 г. бе създадена и Независимата демократическа партия от членове на Комитета за репресираните с първи лидер Петър Гогов.

Третият тип партии са най-многобройните, тъй като бяха напълно нови за българската действителност. Многообразието от названия открояваше до голяма степен „творчеството“ на инициаторите и първите ръководители. Много от тях буквално копираха етикетите на партии в други държави. Те нямаха историческа традиция и търсеха „място под слънцето“ в периода на либерализация на стария режим между ноември 1989 г. и март 1990 г. Сред тях се открояваха Българската национал-радикална партия, Безпартийни за демокрация, Движение за защита на демокрацията, Българската народна партия, Республиканската партия, Българската народна националдемократическа републиканска партия, Независимата демократическа партия, Новата социалдемократическа партия, Прогресивната народна партия, Социалистическата партия, Християндемократическата партия, Християнрепубликанската партия, Партията на труда, Българската отечествена партия и други.²¹

¹⁹ *Зелената партия* е учредена на 28.12.1989 г. и по-късно регистрирана на 15.02.1990 г. Неин пръв председател е Александър Каракачанов. Други членове на ръководството са Соломон Паси, Владимир Сотиров, Любомир Иванов.

²⁰ Първият председател на партията е философът Николай Василев. Други членове са Асен Мичковски, Владимир Карабашев и др.

²¹ Вж. сборника За промените, съст. Е. Дайнов, Д. Кюранов С., 1999 г.

На 4 януари 1990 г. бе създадено Движението за права и свободи от дейци на турскоетническото съпротивително движение начело с Ахмед Доган. Официално то бе регистрирано през март 1990 г.

Освен политическите партии на политическата сцена действаха и множество движения, сдружения, клубове и асоциации, които, макар че не носеха названието „партия“, не се отличаваха съществено от политическите партии и имаха значително повече влияние в началния период. Сред тях се открояваха Клубът на репресираните след 1945 г., Федерацията на независимите студентски дружества, Клубът за гласност и демокрация, Движението „Гражданска инициатива“, Комитетът за защита на религиозните права, свободата на съвестта и вероизповеданията, Независимото дружество за защита на правата на човека и др. Тяхното влияние се изразяваше в процеса на изграждане на коалициите. Някои от тях прераснаха в политически партии.

Специфичен феномен на зараждането на партийния плурализъм бе появата на политическите коалиции като форма за организиране на опозиционните сили, обусловена от хегемонията на БКП в политическата система и на неразградената „партия държава“, която поставяше в крайно неблагоприятно положение първите опозиционни партии и организации. Това налагаше обединяване на силите и формиране на коалиционен тип сдружения, чрез който да се концентрира политическият потенциал на опонентите на БКП.

В този смисъл от изключително значение за утвърждаването на демократичните процеси и на партийния плурализъм беше създаването на Съюза на демократичните сили (СДС) като водеща политическа формация на антикомунистическата опозиция. Първоначално той обедини 10 организации, като по-късно прие нови партии и сдружения. Именно като коалиция СДС в най-голяма степен се легитимира като основна опозиционна сила и като такава се представи на изборите за Велико народно събрание.

Основно значение за това развитие изиграха кръглата маса и съгласието на БКП да преговаря именно със СДС, а не с други политически сили и формации.

Първоначалният етап на изграждането на партийния плурализъм позна и множество други опити за коалиране на новите партии.²² Той отразяваше обективния процес на реструктуриране на партийното пространство под влияние на радикални размествания на социалните пластовете, налагащ динамично прегрупиране – както уголемяване, така и разслоение в множеството партии, появили се на политическата сцена.

Основните послания на първите опозиционни партии могат да се групират в няколко пункта.

Първо, остра критика на тоталитарния режим за потъпкването на демократичните права и свободи, насилието и терора, партийната диктатура, кризата в икономиката, националния проблем и др.

Второ, изтъкване на необходимостта от възстановяване и утвърждаване на универсалните ценности на демокрацията – народния суверенитет, гражданските свободи, правата държава, политическия плурализъм, многопартийността.

Трето, отстояване на идеята за пазарна икономика, раздържавяване и установяване на частната собственост, създаване на смесена икономика, където наред с частната ще съществува и кооперативна и държавна собственост, стимулиране на частната инициатива и предприемачество, нов тип социална политика в условията на пазарна икономика и пр.

Четвърто, най-многобройни бяха конкретните искания, свързани с първите стъпки за демократизиране на страната. Сред тях се открояваха исканията за свободни и демократични избори; за приемане на нова конституция, съобразена с либералните демократични ценности; отмяна на закони, които в най-голяма степен олицетворяваха потисническия характер на тоталитарната система; приемане на нови закони, които да легитимират партийния плурализъм и позволят нормална политическа дейност на опозицията; деполитизация на репресивните институции (полиция, армия, съд, прокуратура

²² За разлика от СДС опитът на Политическия опозиционен блок да обедини други опозиционни партии фактически пропадна, защото СДС успя да получи огромно предимство на кръглата маса, да се идентифицира като основна политическа сила и ревниво пазеше своя периметър от други опозиционни партии и движения.

ра); осигуряване свобода на печата и другите средства за масова информация; реабилитация на незаконно репресираните от комунистическия режим; ликвидиране на последиците от така наречения възродителен процес срещу турското население; премахване на идеологическия монопол на БКП в образованието и културата; търсене на съдебна отговорност от ръководителите на БКП за извършените престъпления и дълбоката криза в страната.²³

2. Легализиране и легитимиране на посткомунистическите партии

Легитимирането на посткомунистическите партии в първия етап на прехода до изборите за Велико народно събрание ставаше мъчително, в условията на **асиметричен плурализъм**. Той се характеризираше с хегемонията на БКП и с появата на новите партии, които се намираха в ембрионално състояние. В този контекст партийният плурализъм се отличавахе с **два паралелни процеса**. Първият се характеризираше с укрепването и разширяването на периметъра на въздействие в обществения живот на опозиционните партии, на открояване на водещите партии и политическите дейци сред тях, вторият – с постепенната и противоречива трансформация на БКП от тоталитарна в „нормална“ партия, адаптираща се към правилата на демокрацията и политическия плурализъм. И двата процеса се подхранваха един друг, но и се сблъскваха, тъй като разграждането на монопола на БКП ставаше със значителна съпротива от страна на ръководни и други среди в нея. БКП следваше като цяло линията на постепенно „отпускане“ на позиции – главно под натиска на новите партии и гражданската активност, като приемаше исканията на опозицията за осигуряване на неформални и формални рамки за свободен партийен живот.

Процесът на легитимиране на новите политически партии се извършваше първоначално неформално, чрез кръгла-

²³ Сборник програми, платформи, декларации и други документи на политическите партии, съюзи и блокове в НР България, София, април 1990 и май 1990 г.

та маса. Тя изведе „на светло“ част от политическите партии, намиращи се в опозиция, най-вече чрез решенията си, част от които се превърнаха в закони. Те станаха основа за формалната легитимация и легализация на новите партии. Кръглата маса бе основен фактор за прегрупиране на политическите партии и открояването на един блок от тях, превърнал се в главна опозиция на БКП. Това бяха партиите и сдруженията, които създадоха СДС. Приемайки СДС като основен преговарящ и опонент на кръглата маса, БКП де факто легитимира и основния опозиционен политически субект на новосъздаващата се демократична партийна система.

От своя страна чрез уставното си правомощие да приема и изключва от коалицията партии и политически организации СДС си присвои правото да предопределя кои партии ще получат значими шансове за изява и утвърждаване в политическия живот. Именно чрез кръглата маса съюзът стана емблематичната политическа сила, символът на основната опозиционна сила срещу БКП.

С други думи, не съставните му части, не отделните партии в него, а СДС като цяло се превърна в субект на новия партийен живот. Този факт изигра „лоша шега“ на много от политическите партии, членуващи в СДС, които впоследствие по стечение на различни обстоятелства пожелаха да играят самостоятелна роля извън него или срещу него, не оценявайки емблематичната му същност като обединена опозиция. Именно като такава тя се легитимира в общественото съзнание и стана фактор в политическия живот.

Предимствата на СДС като водеща опозиционна сила се изявиха и в извоюването на някои от важните ресурси и атрибути за водене на нормална партийна дейност. Освен чрез кръглата маса това стана и с възникването на свободния печат. На 1 февруари 1990 г. се появи първият брой на вестник „Свободен народ“, а на 12 февруари – първият брой на вестник „Демокрация“. Опозиционните медии бяха изключителен фактор за утвърждаване на новите политически партии и особено на тези, учредили Съюза на демократичните сили. Те помогнаха на СДС да излезе на „светло“ и да формира новото обществено мнение, което бе започнало да се диференцира.

Новите свободни медии станаха съпътстващ политическите партии фактор на първоначално структуриране на общественото съзнание и формиране на идеологическия му облик. Чрез своите печатни издания опозицията оформяше дневния ред на обществения дебат, чрез своите медии политическите партии осъществяваха една от най-важните си функции – идеологическата, която в условията на първоначалния преход към демокрация имаше огромно значение за утвърждаване на идейния плурализъм в обществото. Тази функция придоби първостепенно значение в предизборната обстановка и в голяма степен въздейства върху изборните резултати.

В този период започна и „битката“ между БКП и опозицията за влияние в електронните медии, особено в държавните радио и телевизия. Осъзнавайки огромното им значение за формиране на общественото мнение, управляващи и опозиция превърнаха от самото начало радиото и телевизията в обект на остри сблъсъци. БКП се стремеше да запази контрола върху тях, а опозицията – да отвоюва времево пространство за проповядване на своите виждания и програма.

Начало на фактическото легитимиране на новите политически партии и партийния плурализъм стана с премахването на чл. 1 на „социалистическата“ конституция. Това бе само първият акт, разрушил една от основните формални прегради. Много по-съществени бяха решенията на кръглата маса, които станаха основа за нормативното регулиране на дейността на новите политически партии и създадоха законовата база за тяхното функциониране.

В споразуменията на кръглата маса има оценки с морално-ценностна, политическа и юридическа стойност, засягащи пряко дейността на политическите партии.

Първо, открояна бе многопартийната система „като израз и гаранция за естественото функциониране на демократичната и плуралистична политическа система“²⁴.

Второ, изложени бяха основните принципи и процедури, на които да се основе Законът за политическите партии.²⁵

²⁴ Кръглата маса, с. 672.

²⁵ *Пак там*, с. 672-673 и 679.

Трето, очертани бяха основните принципи на избирателната система и процедурите за провеждане на свободни избори.²⁶

Четвърто, поставиха се изисквания за предизборната кампания по радиото и телевизията, по същество се очерта ролята на медиите в утвърждаването на политическия плурализъм.²⁷

Пето, дадени бяха гаранции за провеждане на свободни избори.²⁸

Шесто, приет бе етичен кодекс на предизборната кампания, който имаше за цел да съдейства за произвеждането на свободни и демократични избори, неопорочени от политически пристрастия и нарушения на общочовешката етика.²⁹

Подписването на тези документи, които станаха основа на дейността на политическите партии, имаше огромно политическо значение. Те създадоха формалната база за прехода от държавно-партийния монопол на комунистическата партия към многопартийна система и първите свободни избори.

За възникването и легитимирането на плурализма и дейността на новите политически партии и партийната система значителна роля изигра **трансформацията в самата БКП**. Доколкото засяга темата в този раздел, важно е да се изтъкнат няколко момента, които открояват тази трансформация, превърнала се в един от най-значимите и интересни като обект на изследване феномени в посткомунистическите общества.

Първоначалните очаквания, че комунистическите партии, включително БКП, ще рухнат заедно с тоталитарната система, на която бяха централно ядро, сравнително бързо се опровергаха. В различните страни в зависимост от историческото наследство и от характера на самия преход комунистическите партии съумяха сравнително успешно да се адаптират към радикалните промени и нещо повече – да запазят в една или друга степен значими позиции в новата демокра-

²⁶ Пак там, с. 682.

²⁷ Пак там, с. 690.

²⁸ Пак там, с. 699.

²⁹ Пак там, с. 697.

тична политическа система и в частност в партийната. Това бе резултат на няколко фактора, които се изявиха в различна степен и обхват в отделните посткомунистически държави, включително в България.

Трансформацията на БКП имаше своите **специфични особености** – резултат на историческите традиции, култура и други фактори.

Вследствие на кризата на комунистическата система, изявила се особено през 80-те години, вътре в комунистическата партия се бе формирала достатъчно влиятелна група, осъзнаваща неизбежния крах на болшевишкия модел на политическа и икономическа система. Това бяха относително млади, технократично ориентирани и под влияние на западната култура дейци, които станаха двигател на реформистките тенденции в БКП, нейната либерализация и демократизация, приспособяването ѝ към демократичните правила. Те станаха инициатори на вътрешнопартийния преврат, който изолира консервативните дейци, подкрепящи комунистическия обществен модел от болшевишко-сталинистки тип.

Представители на реформаторското крило бяха Андрей Луканов, Петър Младенов, Александър Лилков, Огнян Дойнов. Имаше и други активисти от по-нисшите етажи на номенклатурата, несвързани пряко с личния режим на Тодор Живков. Те си поставяха двойка цел – да премахнат от ръководни позиции старата гвардия на Живков и да приспособят партията към демократичните условия на политическа дейност. Паралелно с това те я използваха за запазване на значим политически и икономически ресурс, чрез който да осигурят своето политическо битие и създаването на „вярна“ капиталистическа прослойка, приспособена към правилата на пазарната икономика.

Променяйки, макар и мъчително, идейния и политическия си облик, БКП запази – въпреки усилията на опозицията – значителна част от своята членска маса и си осигури електорална подкрепа. Тя съхрани за разлика от други източноевропейски страни в много по-голяма степен масовия си характер. Чрез позициите си в репресивните и други държавни институции, включително държавните медии, БКП

съумя продължително време да си осигури ресурс за влияние върху населението и да забави значително процеса на своето вътрешно разслоение. Бавните темпове на разграждане на партийния монопол бяха до голяма степен продукт на темповете на трансформация в самата партия.

Важна роля за запазване на **хегемонията и влиянието на БКП** в първата фаза на прехода изигра значителното предимство, което ѝ даваше организационната структура, изграждана в продължение на десетилетия. Въпреки значителното ограничаване на директното влияние на партийните структури в обществото чрез решенията на кръглата маса, тя пренасочи и запази в новите условия десетки хиляди „организационни работници“ и активисти, които продължително време останаха гръбнакът на БКП, впоследствие БСП, и мобилизираха членовете и електората ѝ. Именно липсата на организирана партийна дейност и бавното изграждане на организационни структури бяха дълго време основният недостатък и слабост на опозицията, от което умело се възползваше БКП/БСП.

БКП съумя да започне и сложния процес на трансформиране на идейните си основи от тоталитарна партия към партия, приемаща плурализма и демократичните правила. Макар това да бе най-трудният за преодоляване период, той започна с налагане на промените „от горе“ и преход към „модерна лява социалистическа партия“. В този контекст се извиха най-вече толерирането на вътрешните течения със социалдемократическа насоченост, премахването на „демократическия централизъм“ и бързата смяна на името от БКП в Българска социалистическа партия (БСП). Дисциплинираната членска маса, макар и с неразбиране и често с несъгласие, прие промените и се отказа от „марксистко-ленинския“ тип партия като необходимост за оцеляване в новите условия.

БКП (и впоследствие БСП) използва всичките си възможности, наследени от „партията държава“, за да ограничи въздействието на опозицията и да забави нейното утвърждаване. Политиката на малки отстъпки, както и възможността за влияние и контрол върху все още незрялата опозиция, включително и чрез интегриране в нея на „верни“ хора, поз-

волиха на БКП да запази хегемонията си продължително време в политическия процес и да предотврати директната атака срещу нейните позиции, включително чрез изборния процес. Макар формално разпуснала структурите на полицейската държава, ангажираните с нея чрез множество нишки стотици хиляди преки и непреки изпълнители бяха използвани срещу опозицията чрез различни форми в разни етапи на създаването на многопартийната система.

БКП (и впоследствие БСП) съхрани чрез множество форми на преразпределение на икономическите си ресурси материалната възможност за финансиране на своята дейност, създаде канали за източване на национален доход във верни на партията „барони“ на зараждащия се номенклатурен капитал. Тя запази продължително време огромен информационен ресурс, включително монопола върху държавните медии, за да влияе и направлява общественото мнение в свой интерес. На този информационен ресурс опозицията противопостави твърде слабите си собствени възможности, които ползваше първоначално с благоволенieto на комунистическата партия.

Следователно зараждането на многопартийната система в България стана при запазването на значими позиции и влияние на БКП и на наследницата ѝ БСП.

Нейната трансформация в демократична партия дълго време имаше доминиращо въздействие върху формирането на многопартийната система. Нещо повече – процесите вътре в БКП и впоследствие в БСП, особено в началото, предопределиха и еволюцията на партийния плурализъм и в частност на опозицията.

Мирният преход и избягването на фронталния сблъсък и гражданската „война“ между БКП (и по-късно БСП) и опозицията, въпреки че в редица периоди тя опита варианта „забрана“ на комунистическата партия, предотврати радикалния вариант на прехода. Но същевременно това предопредели дълготрайното въздействие на тази партия и нейната собствена трансформация върху многопартийната система и цялостния политически процес. Забавената ѝ трансформация при специфичните условия на България в сравнение с други-

те източноевропейски страни (Полша, Унгария) доведе продължително време до запазване на ситуацията на асинхронен плурализъм в нейна полза. Създаването на „нормална“ партийност и условия за равнопоставеност в политическото противопоставяне бе белязано много години (до 1997 г.) от специфичния начин на вътрешната еволюция на БСП и нейното влияние върху политическата система.

Независимо от това каква оценка се дава на този процес, той се оказва обективен фактор за формирането на новата многопартийна система, в която БСП зае основно, стратегическо място. Тя съумя да запази основни позиции в лявото политическо пространство, макар с намаляващо влияние, особено след провала ѝ като управляваща партия в периода 1995–1996 г. Като цяло обаче се адаптира към новата многопартийна система и прие условията на демократичния политически процес.

3. Изборите за Велико народно събрание и формиране основите на новата партийна система

Основен показател за реалното влияние на политически-те партии в демократическата система са изборите. Още повече когато те са първите, основополагащите избори при преход от авторитарен към демократичен режим. Затова **изборите за Велико народно събрание имаха огромно значение за легитимирането на политическите партии**, които изявиха претенции към участие в политическия живот. Формалните рамки за участието и изявата им на изборите бяха регламентирани в специални нови закони на базата на решенията на кръглата маса.

Сред тях се открояват два – Законът за избор на Велико народно събрание и Законът за политическите партии. С оглед на въздействието върху формирането на политическите партии първият имаше особено значение. Той регламентира избирателната система, по която трябваше да се състезават партиите за Великото народно събрание. Типът избирателна система е специфично „политическо инженерство“, чрез което в значителна степен се моделира партийната система.

Откакто изборите са се превърнали в основен фактор за конституиране на представителните институции в демократичните режими, **избирателната система**, чрез която се определят принципите, процедурите и редът за формирането на изборните органи, придобива **изключително значение за дейността на политическите партии**.³⁰ Тя е един от факторите, който играе важна роля за формирането на специфичен тип партийна система с определен брой „големи“ и „малки“ партии. Много често избирателната система може да реши съдбата, следователно появата, утвърждаването или гибелта на една или друга политическа партия.

В световната практика са познати два основни типа избирателна система – мажоритарна и пропорционална, с различни техни модификации, както и „смесени“ системи, в които се съчетават елементи на едната и другата.³¹ Ако мажоритарната система фаворизира личностите, то пропорционалната е ориентирана към партиите като основен субект на изборния процес.

До голяма степен избирателните системи са продукт на исторически традиции и политическото развитие, но много често и резултат на „сметки“ на политически сили, които целят да извлекат максимална изгода в изборния процес. „Политическите сметки“ придобиват основно значение в преходни ситуации, когато за първи път се произвеждат свободни и демократични избори и се залагат основите на многопартийната система. Подобно беше положението и в България.

Още на кръглата маса се противопоставиха **два различни възгледа относно типа избирателна система**. Делегацията на БКП отстояваше идеята за смесена система – пропорционална и мажоритарна. Опозицията, СДС, застъпваше идеята за въвеждане на пропорционална система.

³⁰ Вж. *Стойчев, С.*, Избирателно законодателство и избори в периода към прехода към демокрация, критичен анализ, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1992. С., Сп. „Парламентарна демокрация“ и др.

³¹ Вж. *Карасимеонов, Г.*, Политика и политически институции, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, С., 1997 г., с. 50–65.

БКП разчиташе да получи предимства чрез мажоритарните избори, залагайки на значително по-големите си възможности да представи познати личности пред избирателите. Опозицията СДС, която тепърва се формираше, залагаше на пропорционалната система, фаворизираща формацията и нейните послания като цяло. Тя нямаше достатъчно подготвени политици за всички избирателни райони с изключение на няколко водещи фигури.³²

В крайна сметка се стигна до компромисен вариант и се прие смесена избирателна система, при която половината от мандатите – 200 на брой, да бъдат избирани по пропорционалната система, а останалите 200 – по мажоритарната система, в два тура. Към пропорционалната система се добави и възпиращата граница от 4 % – минимумът от гласове, който партия или коалиция трябваше да получи, за да „влезе“ в парламента. Тази клауза ограничаваше възможностите на малките партии.

Според Стефан Стойчев при тази „смесена“ система в листите по пропорционалната се гарантираше изборът на първоешелонните лидери на основните политически сили – това облагодетелстваше главно опозицията, докато по мажоритарната система можеше да се заложи на второстепенни личности, чието избиране бе под въпрос. При всички случаи обаче и двете основни политически сили – БСП и СДС, направиха комбинации, гарантиращи избора на техния елит, поради което те бяха поставени едновременно в пропорционалните и мажоритарните листи. Ако не успееха да влязат чрез мажоритарната система в едномандатните райони като водачи на партийни листи, те си гарантираха място във Великото народно събрание чрез пропорционалната система.³³

Подобно механично съчетаване на двете системи беше преходно явление и отразяваше политическите сметки на момента, но най-вече безпокойството на БСП, че при чисто пропорционален избор можеше да не си осигури мнозинство във ВНС. От своя страна опозицията прие варианта, първо,

³² Вж. Кръглата маса, с. 475 и нататък.

³³ *Пак там*, с. 30.

защото се стремеше към свободни избори, и второ, защото бе убедена, че ще ги спечели независимо от избирателната система. СДС не успя да наложи виждането си за по-късно произвеждане на изборите, за да има повече време за подготовка и утвърждаване на своите позиции. Като цяло БСП си беше направила по-добре сметката и използвайки огромните си ресурси и хегемония в политическата система, създаде по-добри предпоставки за успех.

Друг формален фактор за произвеждане на изборите бе новият Закон за политическите партии, който регламентираше главно образуването, основанията и процедурата за регистриране и участие. Той носеше също белезите на специфичната ситуация, поради което бе изключително либерален, що се отнася до образуването и регистрацията на политическите партии за изборите.

Според новия закон политическа партия се образуваше най-малко от 50 граждани, които имат избирателни права, а след избора на ръководни органи и устав получаваше право да се регистрира в Софийския градски съд, който за 7 дни трябваше да се произнесе. Според Димитър Димитров режимът на регистрация на политическите партии бе изключително либерален и което е по-важно – самият факт на регистрация даваше право на участие в изборите.³⁴ Законът за политическите партии въведе забрана за регистрация на политически партии, които проповядват фашистка идеология или се стремят да постигат целите си чрез насилие или други недопустими от закона средства. Той „забрани“ също така партии на верска или етническа основа или такива, които разпалват расова, национална, етническа и религиозна вражда.³⁵

Параграф 3 от чл. 1 на закона допусна до регистрация и участие и други политически организации от непартиен тип. Това беше също така една особеност на преходния момент, отразяваща възникването на множество граждански органи-

³⁴ *Димитров, Д.*, в: Българските избори 1990–1996, Резултати, анализи, тенденции, „Дементра“, С., 1997 г., с. 29.

³⁵ Вж. чл. 3 на Закона за политическите партии, обн. ДВ, 10.04.1990 г.

зации под формата на клубове, асоциации, сдружения и пр. Някои от тях нямаха и типична политическа дейност – например профсъюзите, Съюзът на инвалидите в България, Организацията на сърдечно болните и социално слабите в България и др. В самия СДС съществуваше подобна агломерация от различен тип политически и профсъюзни организации.³⁶

За изборите бяха регистрирани 40 партии и коалиции и други организации по пропорционалната изборителна система, 42 партии и организации издигнаха кандидати по мажоритарната. Реалният брой на партиите бе много по-голям, защото голяма част от тях създадоха коалиции. Типичен пример бе СДС, съставен от 17 партии, организации и движения и от безпартийни. Основните политически партии и коалиции на изборите бяха БСП, СДС, БЗНС и ДПС. Докато на БСП и БЗНС се гледаше като на наследнички на партии, свързани с тоталитарната система, то СДС и ДПС бяха изцяло нови субекти на политическата сцена.

Друга коалиция бе Политическият опозиционен блок, съставен също от няколко партии и движения.

Въпреки това **множество от партии**, отразяващи пъстротата на начеващия партийен плурализъм, при съществуващата изборителна система само една много малка част от тях имаха шанс да влязат в парламента. Мотивите им за това участие бяха най-различни, тъй като повечето регистрирани партии осъзнаваха невъзможността да прескочат бариерата от 4 % по пропорционалната система. Някои от по-малките обаче разчитаха на определен шанс в едномандатните райони по мажоритарната система – особено там, където даден политик имаше силно влияние на местно равнище.

Предизборната кампания представлява изключително важен етап на изборния процес. В демократичните режими, особено в преходна ситуация, когато за първи път се произвеждат демократични избори след продължителен период на авторитарен режим, тя дава възможност на електората да се

³⁶ Вж. приложените Закон за политическите партии, конституционни текстове и други документи.

запознае с предизборните платформи на политическите партии и да опознае отблизо своите кандидат-депутати. По време на предизборната кампания се полагат върховни усилия за постигане на най-добър резултат, за което се прилагат специални тактики и прийоми и се влагат значителни финансови ресурси.

Предизборната битка за Великото народно събрание се характеризираше с изключителна интензивност, която за повечето българи беше изцяло нов политически опит. Именно по време на изборната кампания най-ярко се откरोиха политическите субекти и основните фронтове и сблъсъци. Тогава се оформиха основните идейни и ценностни ориентации, мобилизираха се максимално активистите и симпатизантите на политическите партии.

Още по време на предизборната борба се оформираха два основни политически лагера – от една страна, БСП, наследничка на БКП; и от друга, СДС, съумял да групира основните опозиционни сили. За участие в Народното събрание претендираха и БЗНС (казионен) и ДПС, което разчиташе на етническия вот на турското население. Ако Законът за изборите за Велико народно събрание и Законът за политическите партии легитимираха партийния плурализъм, то предизборната кампания създаде политически условия за оформяне на първия облик на партийна конфигурация. Основната разделителна линия между двете основни партии и коалиции бе следствие на силно хипертрофирания идеологически кливидж (дълбоко разслоение) „за“ и „против“ комунизма. Той предопредели условия за **формирането на двуполусен партийен модел** около БСП и СДС с гравитиращи към тях две по-малки политически сили. БЗНС бе по-близо до БСП, а ДПС – до СДС.

Главните теми, по които се противопоставиха основните политически партийни блокове, отразяваха реалностите на първоначалния етап на прехода към демократичен режим, когато сблъсъкът между „старото“ и „новото“ възприема крайно изострени форми. В другите централноевропейски държави, намиращи се в преходна ситуация, демократичните ценности и дискредитацията на комунистическия обществен модел бяха много по-силно изявени в общественото съзнание, откол-

кото в България. Тук „старото“, свързано със „социализма“, имаше много по-дълбоки корени и възпираше реформирането на БСП. От друга страна, „новото“, демократичните ценности по-бавно и по-сложно си пробиваха път в общественото съзнание, включително и поради слабостите на СДС.

Основните теми на предизборния дебат отразяваха противопоставянето на спомена за миналото на визията за бъдещето. Привържениците на СДС заложиха на крайно негативните оценки за тоталитаризма и позитивни послания, основани върху ценностите на демокрацията. За БСП „миналото“ оставаше частично с позитивен заряд, а „бъдещето“ бе асоциирано с „демократическия социализъм“.

Водещите лозунги на СДС – „45 години стигат!“ и „Времето е наше!“, символизираха основната ос на предизборните му послания – пълно разграничаване от „миналото“ и залагане на „новото“ бъдеще. „Сполука за България!“ на БСП отразяваше неизбистрената идентичност на партията, нейните вътрешни противоречия и колебания и бе продукт на „тежестта“ на миналото и опита за адаптация към демокрацията.

Този идеологически кливидж завоалираше сблъсъка на реалните интереси между бившата номенклатурна прослойка и формирация се нов политически контраелит, стремящ се към позиции в новата политическа система. СДС искаше и преразпределение на икономически и властови ресурси от „червената“ номенклатура към претендиращите за възмездие представители на „старата“ буржоазия (популярно наречени „реститути“).

Именно борбата за политическа власт, която стои в основата на партийната дейност, предопредели конкретната предизборна тактика на ръководните фигури в БСП и СДС. Битката се ожесточи, тъй като ставаше дума за радикална промяна на елитите и свързаните с тях интереси и ценности, съответно методи на управление. Това обективно доведе не само до създаване на двуполусната партийна конфигурация, но и до нейния силно конфронтационен характер. Тази **конфронтация** стана с течение на времето **хроничен елемент на новоформиращата се партийна система** със силно негативно

въздействие върху дейността на политическите партии – както в опозиция, така и в управление.

Изборите за ВНС се произведоха на 10 и 17 юни 1990 г. На първия тур се избираха листите по пропорционалната система и кандидатите по мажоритарната система. За втория на 17 юни останаха да се състезават само по двама от най-добре представилите се кандидати, но получили под 50 % от гласовете на първия тур. На изборите участваха 6 333 334 души, или 90,60 % от имащите право на глас.

Четирите основни партии и коалиции (БСП, СДС, БЗНС и ДПС) получиха общо по пропорционалната система 97,41 % от подадените гласове, което показва минималното влияние на останалите по-малки партии – 35 от тях получиха от 0,01 до 0,36 %, а 14 няхаха нито един глас по пропорционалната система. Роди се феноменът на така наречените партии фантоми.³⁷ По мажоритарната система в парламента пробиха само три партии извън „голямата четворка“ – Отечественият съюз, Социалдемократическа партия – немарксист и Отечествена партия на труда с по един кандидат. При допълнителното разпределение на мандатите се очерта предимството на БСП, успяла да получи общо 54 % от мандатите във Великото народно събрание, ерго абсолютно мнозинство (табл. 1).

БСП съумя максимално да се възползва от предимството си както в едномандатните райони с мажоритарна изборителна система, така и от вторичното преразпределение на местата в парламента като най-голяма партия по системата Д’Ондт. Най-много загуби БЗНС, който спечели 8,03 % по пропорционалната система, но нито един мандат по мажоритарната, което, изчислено в мандати, бе около 4 %.

Следователно **първите основополагащи избори не доведоха** за разлика от други източноевропейски страни (Унгария, Чехословакия, Полша) **до радикална политическа промяна** чрез установяване на нова политическа конфигурация и съответно до възможност за промяна на държавното уп-

³⁷ Вж. *Стойчев, С.*, цит. съч., с. 83, с. 253 и нататък; и *Димитров, Д.*, *Българските избори*, цит. съч.

Таблица 1

Избори за Седмо Велико народно събрание 1990 г.

10 юни (първи тур) и 17 юни (втори тур)

(гласували 90,60 %)

Партия	Пропорционална система	Мажоритарна система	Общо места в парламента
БСП	47,15 % – 97 мандата	114 мандата	211 (54 %)
СДС	36,20 % – 75 мандата	69 мандата	144 (36 %)
БЗНС	8,03 % – 16 мандата	–	16 (4 %)
ДПС	6,03 % – 12 мандата	11 мандата	23 (5 %)
Отечествен съюз	–	2	2 (0,50 %)
Независими	–	2	2 (0,50 %)
Социалдемократическа партия – немарксисти	–	1	1 (0,25 %)
Отечествена партия на труда	–	1	1 (0,25 %)

Източник: ЦИК

равление в полза на опозиционните политически сили. Наследничката на БКП БСП съумя да запази и по демократичен път на свободните избори доминиращите си позиции чрез осигуряване на абсолютно мнозинство в парламента, което ѝ даваше възможност да състави еднопартийно правителство. СДС получи втората позиция във ВНС с респектиращия резултат от 36,20 % – това го правеше силна опозиция, но не му позволяваше да получи мандат за съставяне на правителство, чрез което да инициира радикалните промени, заложенни в неговата програма.

Свои представители получи и турскоетническото население чрез ДПС – то се превърна в третата по сила партия в парламента с перспективи да играе важна роля в политичес-

кия живот, което събитията потвърдиха в следващите години. Мнозина политици в БСП видяха в присъствието на ДПС като етническа партия нарушение на Закона за политическите партии (чл. 3) и подготвиха по-късното оспорване на правото му да участва в политическия живот чрез Конституционния съд.

Изборите за Велико народно събрание легитимираха раждането на демократичния режим в България и на политическите партии като основен негов компонент. Но това бе само първата стъпка. Те реализираха една от основните си функции като институции, призвани да представляват социалните интереси на своите поддръжници в зараждащото се гражданско общество. Тепърва пред тях стоеше задачата да ги реализират като партии в управлението.

Изборните резултати открийа съотношението на силите в зараждащата се парламентарна демокрация и поставиха основите на новата партийна система. Тя се изгради първоначално около **два партийни блока**. От една страна, БСП като водеща политическа сила, запазила доминиращи позиции в парламентарната институция, и от друга, като основна опозиционна сила – СДС.

Наследничката на БКП разполагаше с огромна фактическа власт и ресурси да влияе върху политическия процес като силна и добре организирана партия. А СДС бе едва в зародиша си, твърде аморфна коалиция от разнородни политически организации с неизяснена идентичност и слаба организация. На него тепърва му предстоеше да се изгради и утвърди като политическа сила в качеството и на опозиционна парламентарна. Същевременно той получи добри изходни позиции, доказвайки, че има подкрепата на значими социални групи, които се идентифицираха с неговите платформа и цели. Фактът обаче, че въпросът за премахването от държавната власт на бившата БКП не се реши на тези първи избори, създаде силно разочарование сред активистите и поддръжниците на СДС. Това стимулира в тях конфронтационни нагласи на краен антикомунизъм, намерили израз в оспорване на изборните резултати, търсене на извънпарламентарни решения на проблема за властта.

Тези нагласи от самото начало задълбочиха конфликта на опозицията с БСП и радикализираха политическия процес. Създадоха се предпоставките за възникване на **двуполюсен модел на партийна система със силно конфронтационни отношения** между основните два субекта – модел, който даде отражение върху цялостния политически процес и еволюцията не само на БСП и СДС, но и на другите политически партии като ДПС и БЗНС.

ДПС бе също съвсем млада партия, която се основаваше на твърдия си етнически електорат. Този нов феномен в българската партийна история поставяше на изпитание не само легитимността на ДПС с оглед разпоредбите на Закона на политическите партии (забрана на партии на етническа основа), но и на позициите и поведението на другите основни политически партии. В БСП се оформи значително анти-ДПС ядро, което виждаше в новата партия заплахата за единството на българската нация и държава. В СДС доминираше позитивно отношение към ДПС, вследствие и на общността на антикомунистическите нагласи. Политическата ситуация превръщаше Движението в естествен съюзник на СДС.

БЗНС като наследник на казионния партньор на БКП съумя да запази позиции в новата демократична политическа система, но бе подложен на вътрешни изпитания и външен натиск от възродените земеделски формации, особено от БЗНС „Никола Петков“ като основна партия от семейството на БЗНС – една от главните опори на СДС. Оцеляването на левия земеделски съюз зависеше от способността му да се отърси от миналото съглашателство с БКП и да намери своята идентичност сред новите партии и особено сред земеделските формации. Това предопредели и неговото деликатно положение в този момент, характеризиращо се с колебливо поведение, следствие на силния натиск на старата просоциалистическа номенклатура, чрез която БСП упражняваше силно влияние. Но с течение на времето БЗНС направи обрат, променяйки платформата и ръководството си, адаптира се към новите политически реалности.

Следователно при тази първоначална партийна конфигурация започна новият етап в политическото развитие на

България, като политическите партии, заели място във Великото народно събрание, трябваше да поемат своите нови отговорности.

За разлика от установените развити демокрации, когато краят на изборите слага началото на нов етап на политическия процес, с участието на политическите партии в управлението, в България нещата се развиха по друг начин. В развитите демокрации обстановката се нормализира, като управляващи и опозиционни партии поемат отговорностите според реалните позиции в парламентарната институция. В България преходната и крайно неспокойна политическа среда създаде друг тип политическо поведение, породено от хегемонията на БСП. Въпреки че опозицията в лицето на СДС успя да получи немалък дял от парламентарното представителство и възможността да влияе върху законодателния процес, голяма част от нейните поддръжници вярваше, че изборите ще донесат решителен обрат в политическия процес. Но това не се оправда. В този смисъл продължаващата доминация на БСП провокира политическо поведение, насочено към **извънституционални** действия за по-решителна промяна. Това „раздвои“ СДС между тези, които отстояваха необходимостта да се съобразяват с демократическия процес и с изборните резултати (легитимистите), и онези, които търсеха извънституционални решения на въпроса за смяна на властта, включително чрез насилствени действия (радикалите).

Раздвоението в СДС предопредели и политическата му тактика на колебливо участие във Великото народно събрание, съчетано с извънпарламентарни акции на гражданско недоволство, възпламенявани по различни поводи, включително и от мудните реакции и действия на БСП. Тя бе изправена пред необичайна ситуация на натиск от опозицията и неизяснена тактическа линия. БСП се оказа неспособна и в частност нежелаета да консумира властта при силна обществена съпротива, а бе едва в началото на процес на вътрешна трансформация. БСП бе изправена пред собственото си раздвоение между консервативния импулс да запази властовите ресурси и страха от промени и наложената от времето необходимост да се реформира и адаптира към новите вътреш-

ни и международни реалности. Това отразяваше и раздвояването в собствената ѝ социална база и в ръководния елит – състояние, което провокираше и в нея колебания и люшкания, нерешителност и ариергардни битки.

Следователно политическият процес след изборите за Велико народно събрание бе продължение на предизборната битка с нови средства, което вместо успокоение донесе още по-голямо изостряне на ситуацията, тласна политическите партии към задълбочаване на конфронтацията с риск от дестабилизиране на обстановката и постави под въпрос изборните резултати.³⁸ Основното предизборно разслоение, придобило идеологическата окраска на антиномията комунизъм–антикомунизъм, получи нови измерения след изборите. Основният елемент на тази ситуация бе, че **опозицията придоби реална представа за своята политическа сила и получи институционален ресурс за легитимиране на претенциите си.**

Тласък на това измерение на новата политическа ситуация даде неочакваният на пръв поглед избор за президент на страната на лидера на опозицията Желю Желев. Продукт на случайни обстоятелства, съчетани с тактически сметки от страна на БСП (оставката на президента Младенов и провала на избора на земеделеца Виктор Вълков), той де факто обективно ограничи спиралата на гражданския конфликт. Това пролича и в отношението на крайните сили в БСП и СДС, като всяка от тях през своята гледна точка видя в този избор „предателство“ към интересите на своите привърженици. Събитието внесе съществена промяна в политическата ситуация и се отрази върху дейността на основните политически партии.

От една страна, изборът на Желев укрепи позициите на „легитимистите“ в СДС, създавайки нови институционални ресурси за влияние върху политическия процес от страна на опозицията. Тя реално стана компонент на властовите структури в държавата и разшири възможността си за институци-

³⁸ Серия от сблъсъци илюстрира тази ситуация – принудителната оставка на президента Младенов, „Градът на истината“, подпалването на партийния дом и др.

онално решаване на основните конфликти, ограничавайки хегемонията на БСП. Появиха се нови предпоставки за мирно решаване на сблъсъците в рамките на демократичните процедури и осъществяване на част от исканията на СДС.

От друга страна, засилиха се позициите на реформаторите в БСП. Ръководството ѝ търсеше формула за споделяне на властта с опозицията, която да даде шанс да проведе договорено и предвидимо реализиране на прехода с гаранции за собственото ѝ оцеляване. На лидерите на БСП бе нужно тактическо време в изгодното за нея съотношение на политическите сили за трансформация на партията и преразпределение на икономическите ресурси на държавата в близки до нея икономически структури и групировки.

На тази формула на развитие на политическия процес, в която се търсеше институционално решение на базата на компромиси, се противопоставиха „твърдите“ ядра на БСП и СДС, искащи крайни решения – едните за неотстъпване на властта („С кръв сме я взели, с кръв ще я дадем!“), а другите за радикално отстраняване на комунистите („45 години стигат!“).

По този начин в основните политически партии се появи **ново разслоение по повод средствата и подходите за решаване на въпроса за властта**, което за дълго време измести другите конфликти, предизвикани от избора на пътя към демокрация и пазарна икономика. Поради това и политическият процес до следващите избори за Обикновено народно събрание през 1991 г. бе маркиран от постоянния тлеещ или изливащ се в граждански протести конфликт между представителите на институционалния, неизбежно компромисния и радикално конфронтационния път за решаване на въпроса за властта. Той определяше и вътрешните процеси в партиите, провокирайки конфликти, сблъсъци и размествания в пластове.

Процесът бе по-силно и открито изразен в СДС като опозиционна, коалиционна и рехава формация, отколкото в БСП, чиито централизъм и дисциплина гарантираха в по-голяма степен налагането на позициите на ръководството. Тези междупартийни и вътрешнопартийни конфликти предопредели-

ха хода на политическия процес след изборите за Велико народно събрание и оказаха решаващо влияние върху провала на първото еднопартийно правителство начело с Андрей Луканов, един от лидерите на БСП, в периода септември – декември 1990 г. и формирането на експертното, де факто коалиционно, правителство с участие на дейци от СДС (декември 1990 до октомври 1991 г.).

Този период се характеризираше с „марш на СДС в институциите“, което бе **своеобразието на българския политически преход в началната му фаза**. Съюзът получи позиции в основните институции на държавната власт чрез отстъпление на партията на парламентарното мнозинство БСП. СДС стана „партия на властта“ вследствие политиката на компромиси, но между антагонистично противопоставени опоненти. Това се изяви на местно равнище чрез назначаването през октомври 1990 г. на временни местни управи с включване в тях на представители на политическите сили във Великото народно събрание. В редица големи градове като София и Пловдив СДС получи кметските позиции.

Но тази „половинчата“ ситуация оставяше под повърхността тлеещ основния конфликт, тъй като това бе тактически, а не стратегически компромис, временно примирие. Открит остана въпросът за същността на реформите, засягащи интересите на милиони хора в една гигантска трансформация на социалната система. В това отношение вижданията и целите на ръководствата на БСП и СДС и на стоящите зад тях социални групи се разминаваха съществено, което рано или късно не можеше да не взриви временния компромис за формулата на властта. Така например едни от разслоенията (кливиджи), провокиращи конфликти между политическите партии, бяха свързани с икономическите интереси на двата различни социални блока, стоящи зад тях. Със СДС се асоциираха представителите на реституционни претенции, свързани в миналото с капиталистическата класа, и по-заможните групи, чиито материални и социални интереси бяха грубо накърнени с отнемане на имущество и репресивни действия след 1944 г. С БСП се асоциираше новозародилият се номенклатурен „капитал“, който разчиташе на политическия ѝ чадър, за да може макси-

мално бързо да извлече изгода от реалното или фиктивното раздържавяване на стопанството.

За да реализира интересите на „реститутите“, на СДС бяха необходими доминиращи позиции в законодателната и изпълнителната власт, а на БСП – достатъчно властови ресурс, за да форсира номенклатурната приватизация. В този смисъл временният компромис, установен с коалиционната формула на политическата власт, не само не задоволяваше СДС, но и застрашаваше позициите на БСП.

Тази неустановеност на политическата ситуация се отрази върху еволюцията на политическите партии и на партийната система около поредните парламентарни избори.

4. Парламентарните избори през 1991 г. и първото правителство на СДС

Периодът на дейността на Великото народно събрание бе съпътстван от две тенденции в политическия, в частност в партийния живот.

Едната тенденция отразяваше стремежа на част от политическия елит да сложи началото на реформите и да приеме новата конституция. Тя бе свързана с умерената компромисна линия на използване на институционалните възможности на ВНС за запазване на мирния еволюционен подход при решаване на задачите на прехода.

Другата, радикалната тенденция, която се изразяваше главно в СДС, отразяваше нетърпението от компромисната формула за властта и забавянето на радикалните реформи. Тя показваше стремежа към измерване на силите на нови предсрочни избори в очакване да се нанесе поражение на консервативните сили в БСП и да се радикализира политическият процес. Тези две тенденции се отразиха в различни форми и степен на интензивност в основните политически сили БСП и СДС. И в двете се стигна до вътрешни разслоения и диференциация.

В БСП продължи процесът на ерозия на членската маса, отдръпване на отделни дейци и групи от нея и изостряне на сблъсъка между реформатори и консерватори. В СДС противоречията доведоха до **разединение между радикалите и уме-**

рените сили и по този начин до първото значимо организационно обособяване на умереното крило – формирането на СДС-център. Започна процес на вътрешни разслоения и разединения, „отлюспвания“, които щяха да съпътстват еволюцията на СДС през следващите години. Част от СДС заложи на извънпарламентарния натиск (напускането на Народното събрание на 39-те депутати), за да изрази недоволство от отлагането на въпроса за властта и реформите.

Тези процеси засегнаха и БЗНС, в който диференциацията също доведе до разединение и преливане към други земеделски формации и създаването на БЗНС-единен от членове на казионния БЗНС и част от БЗНС „Никола Петков“.

Следователно периодът между изборите за Велико народно събрание и редовните избори за Обикновено народно събрание през 1991 г. се характеризираше с динамични процеси на себеутвърждаване на новите политически партии и политики на фона на запазване относителното единение на БСП като доминираща формация в политическата система. СДС бе поставен на изпитание като коалиция и изправен пред реално разпадане, при което радикалното ядро, съставено главно от млади дейци и нови партии, съумя да извоюва предимство пред умереното крило, свързано с традиционните, историческите партии – особено БСДП и БЗНС „Никола Петков“.

Същевременно ДПС зае изчаквателна позиция на укрепване и подготовка за следващите избори. Над него тегнеше гилотината за забрана на етническите партии, възпроизведена в чл. 11 на новата конституция – членовете на парламентарната група на Движението отказаха да я подпишат, тъй като тя не признаваше достатъчно правата на етническите малцинства.

За **институционализирането на политическите партии** изключително важно значение имаше новата конституция, която установи принципа на политическия плурализъм, а чл. 11 въведе и редица забрани за партийна дейност. Така например чл. 11, ал. 2 постановява, че нито една политическа партия или идеология не може да се обявява или утвърждава за държавна; алинея 4 на същия член – че не могат да се образуват политически партии на етническа, расова или верска ос-

нова, както и партии, които си поставят за цел насилствено завземане на държавната власт. Забраната за създаване на етнически партии скоро щеше да бъде използвана от БСП за инициране на Конституционния съд с цел поставяне на ДПС „извън закона“.

Великото народно събрание прие и **новия Избирателен закон**, като установи пропорционална система за гласуване на парламентарните избори при 4 % праг за влизане в парламента. С това нарастваха шансовете на СДС да получи своя реванш за загубата през юни 1990 г.

В навечерието на изборите за 36-о Народно събрание през октомври 1991 г., които щяха да се произведат паралелно с местните, реално за първи път след 1989 г. съществуваха условия за произвеждане на избори с нова законова база.

Какви бяха политическата ситуация и партийната конфигурация в навечерието на изборите?

В лявото пространство основната политическа сила оставаха БСП. Въпреки големия политически натиск от страна на СДС и на други политически сили и растящото социално недоволство тя бе съумяла да запази целостта и влиянието си сред значими обществени групи. Същевременно в нея се очертаваха все по-ясно **три тенденции**, резониращи и в ръководството. Социалдемократическата тенденция, въпреки че бе пуснала корени сред най-видни представители на БСП, не срещаше одобрение сред по-голямата част от членската маса и активистите на партията. По-късно тази група щеше да стане ядрото на идейното течение Обединение за социална демокрация (ОСД).

Центристката група около Александър Лилев и Андрей Луканов (макар че между двамата се откроява различия) държеше на плавните промени и съчетаването на социалдемократизма с неокомунистическите тенденции в името на „нова лява партия“.

Оформиха се и крайно лява тенденция, свързана с марксистите и ленинците, отстояващи комунистическата идентичност на партията (представителите на идейното течение „Марксистка платформа“).

Доминиращо влияние оказваше центристското течение, което, използвайки рефлексите на „обсадената крепост“ и

„единството“ в БСП, съумя да овладее вътрешните противоречия в партията в навечерието на приближаващите избори, но де факто забавяше промените в нея. Тя като цяло оставаше консервативен политически фактор, забавящ радикалните реформи в икономиката, залагащ на задържане на собствените позиции и на оцеляването си.

Ситуацията в десноцентристкия спектър, с който се идентифицира СДС въпреки наличието на различни партии в него – от социалдемократически до консервативни, бе сложна и напрегната. Разслоението между радикалното и умереното крило бе прераснало в непримиримост и организационно обособяване. Част от партиите в СДС се асоциираха със създаденото през май 1991 г. „Национално движение СДС“, с напусналите Великото народно събрание депутати, свързани с по-малките и нови партии (Радикалдемократическата, Демократическата, Обединения демократичен център, Федерацията на клубовете за демокрация, Движение „Гражданска инициатива“ и др.). То изразяваше радикалните тежнения за „смяна на системата“ и агресивен антикомунизъм, насочен към изтласкване на БСП от властта.

От друга страна, формира се СДС-център, в чиято основа бяха БСДП и БЗНС „Никола Петков“, „Екогласност“ – доскоро гръбнакът на СДС, с най-голямо влияние в неговия електорат, с определен опит и традиции в партийната история на България. Той отстояваше парламентарния път на решаване на проблемите на страната, по-умерената и компромисна линия на политическа борба, противопоставяне на екстремизма на СДС-движение.

Преди изборите се появи и трета група – СДС-либерали, съставена главно от Зелената партия и част от Федерацията на клубовете за демокрация. Тя търсеше идентификация с центристкия либерализъм, но предимно лични конфликти я отделиха от СДС-център.

В навечерието на изборите се появи и четвърта, откъснала се от СДС формация – БЗНС „Никола Петков“, която реши сама да се яви на изборите.

Друга земеделска формация – БЗНС (единен), също претендираше за земеделския вот. БЗНС-тата откроиша стара-

та си „болест“ чрез постоянно раздробяване, противоборство и асоцииране с едни или други идейно-политически тенденции.

Следователно СДС се разпадна на 4 формации. Но в конкретната крайно изострена политическа ситуация СДС-движение съумя да получи „синия“ цвят на бюлетината за изборите и най-успешно и адекватно да отговори на очакванията и настроенията на симпатизантите си в момента.

В този исторически етап партийните етикети отразяваха все още двуполусното разделение, а не реална партийна идентификация, тъй като основният въпрос за властта и политико-икономическата ориентация на страната оставаше открит. Доминиращата разделителна свръхидеологизирана ос комунизъм–антикомунизъм намери израз в противопоставянето между СДС и БСП и беше определяща за партийната конфигурация в този период. Забавянето на реформите и компромисната формула на де факто коалиционното правителство с доминация на БСП в парламента и другите основни институции на политическата система създаваха условия за **радикализация на СДС** и съответно изостряне на политическия конфликт с БСП.

Третата политическа сила със свой специфичен облик и електорат – ДПС, се оформи като почти сигурен участник в новото Народно събрание. Движението гравитираше към СДС, изявяваше открито антикомунистическите си позиции, насочени срещу БСП като приемница на БКП и инициатор на т.нар. възродителен процес, чиито последици все още гнетяха съзнанието на турците.

Оформи се и една по-устойчива група от „малки партии“ с възможности да прескочат един процент от гласовете, ерго да си създадат определена социална база с перспектива да я разширят или „изтъргуват“ при евентуални коалиционни формирания. Сред тях се открояваше популистският Български бизнес блок, ръководен от Жорж Ганчев, ориентиран към мобилния протестен вот и търсещ изява извън големите партии.

Групата от монархистки партии, сред които най-значимо присъствие имаша Конфедерация „Царство България“ и Коалиция за Търновска конституция „Свобода“, се оформи

като друг блок, разчитащ на възраждане на монархическите ценности и активизирането на монарха в изгнание Симеон Втори.

Появи се още една група партии с националистическа насоченост, сред която се открояваше Българската национал-радикална партия.

Парламентарните избори за Тридесет и шестото Обикновено народно събрание се произведоха на 13 октомври 1991 г. заедно с изборите за общински съветници и кметове. (Вторият тур за кметските мажоритарни избори бе на 20 октомври.) Това бяха първите свободни демократични избори, произведени при действието на новата българска конституция, която установи правната основа на демократичната политическа система. Чрез тях трябваше да се конституират основните институции на държавната власт в центъра и на местно равнище, което определяше изключителното им значение за бъдещото развитие на страната. След ограничената във времето дейност на Великото народно събрание и временното правителство на Димитър Попов тези избори трябваше да решат въпроса за властта и съотношението на политическите сили в новите демократични условия. Това предопредели и **изключителната интензивност и конфронтация на предизборната кампания главно между двете основни сили – БСП и СДС-движение**. Техният сблъсък и разпокъсаността на другите центристски и по-умерени сили на практика стимулира двуполюсността в партийната система, която се възпроизведе и в изборните резултати.

За разлика от изборите за Велико народно събрание БСП се намираше в дефанзивна ситуация и де факто в изолация, но продължаваше да има значителен електорален потенциал. Тя създаде фантомна коалиция от 9 партии сателити, сред които се намираха формации с нищожно влияние като „Ера-3“, Женският християнсоциален съюз и други. Този коалиционен синдром стана хроничен за БСП, с който тя искаше да излезе от изолацията си и да демонстрира по-широка социална база.

Всички останали политически сили заеха антикомунистически позиции и оформиха другия лагер, в чийто център бе СДС-движение.

Какво показаха изборните резултати?

Своите позиции запазиха основните политически сили, намиращи се на двата полюса на партийната система – БСП и СДС. За разлика обаче от изборите за ВНС този път социалистите понесоха поражение. Макар и минимално, то доведе до историческа промяна в съотношението на силите след установяването на монопола на комунистическата партия през 1947 г. Това бе **повратен момент в политическите отношения** и поради обстоятелството, че тази смяна стана мирно, в рамките на парламентарната демокрация въпреки остротата на сблъсъка. С други думи, създадоха се **условия за мирна и демократична ротация на властта**, което е основното предназначение на политическите партии и партийната система.

От гледна точка на съотношението на политическите сили в сравнение с предишните избори това бе сериозно поражение за БСП, която загуби 1 051 716 гласа. В процентно изражение от 47,15 % (на изборите 1990 г.) тя спадна на 33,14 % подкрепа сред електората (табл. 2).

Таблица 2

Избори за 36-о Народно събрание
13 октомври 1991 г.
(гласували 84,82 %)

Партия	Получени действителни гласове	Мандати
СДС	34,36 %	110
БСП в коалиция от 9 партии	33,14 %	106
ДПС	7,55 %	24
БЗНС (е)	3,86 %	
БЗНС-НП	3,44 %	
СДС-ц	3,20 %	
СДС-л	2,81 %	
Царство „България“	1,82 %	
БББ	1,32 %	
БНРП	1,13 %	
Останалите 28 партии и коалиции	7,37 %	

Източник: ЦИК

Същевременно обаче, предвид крайно неблагоприятната за БСП политическа среда в този момент, тя не се срива, а запази значителен електорален потенциал на втора политическа сила, доминираща в „лявото“ пространство. Де факто нейната разлика със СДС бе минимална, което ограничаваше до известна степен политическата маневреност на „новата десница“.

Съюзът на демократичните сили, макар и загубил част от електората си, ориентирал се към други антикомунистически формации, стана първа политическа сила, но с относително мнозинство в парламента. Чрез тези избори в него се утвърди радикалното крило, което с подкрепата на ДПС щеше да получи възможност да стане управляваща партия. Оформи се и едно твърдо ядро от поддръжници, с което СДС вече имаше своя електорална база с перспективи.

Изборите показаха, че относително трайно като трета политическа сила се настанява ДПС, особено след положителното решение на Конституционния съд, което я легитимира в политическия живот.³⁹ ДПС увеличи своя електорат относително и абсолютно от 6,02 % на 7,55 %, базирайки се основно върху етническия вот на турците в България, гарантиращ неговото присъствие в Народното събрание. От една страна, това беше положително явление, защото даваше възможност за **политическо представителство на турците**, както и интегриране на тяхната партия в политическата система. От друга, стесняваше полето на действие на ДПС и етнизираше политическото му поведение. В този момент това положение създаваше опасения сред част от политическия елит за сепаратизъм, но с течение на времето те бяха опровергани от отговорното поведение на ръководството на ДПС, което не абсолютизира ролята си на представител на малцинството и още по-малко го противопостави на мнозинството въпреки негативните нагласи от миналото. В този исторически момент ДПС бе в лагера на радикалните антикомунистически сили и противници на БСП, превърна се в съюзник на СДС.

³⁹ Конституционен съд, Юриспруденция 1991–1996, Издателство „Отворено общество“, С., 1997 г.

Изборите показаха, че **опитът за оформяне на центристски ориентирани политически алтернативи не сполучи**, въпреки че партиите, претендиращи за „центъра“, събраха общо около 14 % от гласовете. За някои от тях – като СДС-център, с основни партии БСП, БЗНС-единен и БЗНС „Никола Петков“, много малко не достигна, за да преминат 4-процентната бариера. Разпокъсаността и разединението, тактическите грешки и неубедителното коалиране разпръснаха алтернативния вот, изявил се за първи път извън основните политически сили БСП и СДС. Хипотетично, ако вотът бе получил своето представителство, той сериозно би разместил политическите пластове и променил както облика на партийната система, така и на управлението. След изборите партиите, асоциирани с този „центристки блок“, особено основателките на СДС – БСП и БЗНС „Никола Петков“, бяха маргинализирани и поставени в неблагоприятна среда на извънпарламентарни партии, което усложняваше тяхната дейност и възможностите им за влияние.

Появи се група от малки партии, получили над 1 % от гласовете, с определена перспектива. Сред тях се открояваха популистският БББ, монархически ориентираното „Царство България“, националистическата Националрадикална партия. Но получаването на необходимите гласове за постигане на 4 % изискваше много усилия, късмет и търсене на коалиционни партньори.

Изборите за 36-о Народно събрание, макар проведени в нестабилна и преходна политическа ситуация, изиграха изключително важна роля за **оформяне контурите на новата плуралистична партийна система**. Нейният облик се определяше от наличието на **две основни партийни формации** с коренно различни исторически традиции и идеология, социална база, организационна структура и политически курс.

Неустановена и деформирана от десетилетията тоталитарно управление, класическата разделителна линия на „ляво“ и „дясно“ започна да придобива определен смисъл, макар и в конкретния период потулена от идеологическото противопоставяне по оста „за“ и „против“ комунизма. В този смисъл претендиращата да представлява лявата идейно-по-

литическа тенденция БСП се намираше все още под тежестта на историческото бреме на комунистическото си минало, търсейки път за адаптиране към новите политически условия и предефиниране на левия си облик с оглед процесите в развитите демокрации. Въпреки ударите и отстъпленията тя запазваше относително твърдия си електорат и стабилна организационна структура.

СДС след отпадането на „големите“ – БСДП и БЗНС „Никола Петков“, остана коалиция от малки партии и организации, чието самостоятелно съществуване би било безпредметно извън коалицията. Те олицетворяваха различни идейни и политически тенденции – от консервативни до социал-демократически, някои от тях бяха крила, отцепили се от поголемите партии, основателки на СДС. Все още на този етап сред лидерите на СДС битуваше мнението за необходимостта от пълно изтласкване на БСП от политическата система и освободеното пространство да бъде заето от партиите в коалицията СДС. Затова нейното място в „дясното“ пространство бе недефинирано, а идейната и политическата платформа – доминирани от антикомунистическата риторика и някои по-обща демократични ценности. Те бяха „шапката“, обединяваща разнородните партии в коалицията, но за електоралната база на СДС той си оставаше символ на една обща цел – отстраняване на БСП от власт, която сплотяваше неговите привърженици, докато междупартийната диференциация минаваше на заден план. Затова и фактът, че СДС-движение съумя да олицетвори СДС и синия цвят, му създаде възможност да се наложи над другите СДС-та.

ДПС – третата политическа сила, наместила се между двете основни – попадна в позицията на балансър, което ѝ даде неочаквано силни позиции за влияние и утвърждаване като траен компонент в политическата система.

Следователно в зачатъчна форма се създаде първият посткомунистически облик на партийната система. Той се характеризираше с две основни политически партии и формации – БСП и СДС, с относително еднаква електорална сила и с остра конфронтация. Създадоха се основите на **двуполюсен конфронтационен партийен модел**. Появи се и „трета пар-

тия“ между тях с възможност да въздейства върху формирането и състава на изпълнителната власт.

Тази партийна конфигурация бе **нестабилна и флуидна**, подлежаща на промени поради спецификата на прехода, чиито последици тепърва щяха да се отразят върху интересите и ценностите на социалната база на политическите партии, на българските гласоподаватели. Радикални промени в икономическото положение, социалната структура и ценностната ориентация на обществото щяха да окажат решаващо влияние и върху последващата еволюция на основните политически партии както във вътрешнопартиен аспект, така и в отношенията между тях.

Този партиен модел получи потвърждение на проведените паралелно местни избори за общински съветници и кметове и на президентските избори в началото на 1992 г. БСП и СДС останаха основни политически сили с доминация на СДС в по-големите градове, а БСП – в по-малките и в селата.⁴⁰

В президентските избори де факто отново премериха сили основните политически сили БСП и СДС.

Президентските избори бяха също така нов феномен в политическата история на България след 1989 г. За първи път се утвърждаваше една непозната за българската политическа система институция, въведена с конституция от 1991 г. След сериозни спорове и дебат българската конституция избра варианта на относително „слаб“ президент в структурата на разделението на властите. Нему се предостави основната функция като държавен глава „да олицетворява единството на нацията“⁴¹.

Конституцията и Законът за избор на президент предвидяха той да бъде избран по мажоритарната система в два тура за максимум два мандата от по пет години. Именно това легитимиране на президента чрез директен вот от народа придаваше допълнителна „сила“ на неговите правомощия и изяви и му даваше определена автономност по отношение на

⁴⁰ Вж. *Стойчев, С.*, цит. съч., с. 201–202.

⁴¹ Чл. 92 от Конституцията на Република България.

парламента и изпълнителната власт. Изборът за президент даде възможност за ново премерване на силите между БСП и СДС.

Кандидатите за президент и вицепрезидент имаха шанс за добро представяне само при съответна подкрепа от основните политически сили, което бе разбираемо – те имаха непосредствен интерес да получат възможности за влияние върху властовия ресурс на президентската институция, макар че формално конституцията регламентира нейната „надпартийност“.

При създалата се в този исторически момент ситуация фактически не бе възможно действително независима кандидатура да спечели изборите. По този начин политическите партии се оказаха основен фактор за избора на президент и този факт не можеше да не даде отражение върху поведението на бъдещия държавен глава.

Резултатите от президентските избори потвърдиха няколко тенденции с оглед еволюцията на партийната система (табл. 3).

Най-висок резултат – 44,66 %, получиха Желю Желев за президент и Блага Димитрова за вицепрезидент, подкрепяни от СДС и от партиите, отделили се от СДС-движение, като БСП, БЗНС „Никола Петков“ и ДПС и други.

Подкрепяната от БСП двойка Велко Вълканов и Румен Воденичаров регистрира на първия тур резултат от 30,44 %, което потвърди тенденцията на свиване на електората на БСП, започнал с парламентарните избори през 1991 г.

Очерта се първият пробив в двупартийното противопоставяне с изненадващо доброто представяне на популисткия кандидат от БББ Жорж Ганчев и на Петър Берон, бившия председател на НКС на СДС, получили близо 17 %.

За първи път българският избирател така масово демонстрира разочарование от двете политически сили и потърси нова алтернатива. Редица наблюдатели видяха в този феномен своеобразен протестен вот, недефиниран идеологически и силно персонализиран от харизматичната личност на емигранта от САЩ Жорж Ганчев. По мнение на социолозите неговата популистко-националистическа риторика бе привляк-

Таблица 3

Президентски избори 1992 г.
(Първи тур – 12 януари; втори тур – 19 януари)

Президентска двойка	Първи тур		Втори тур	
	действителни гласове	процент	действителни гласове	процент
Желю Желев и Блага Димитрова	2 273 541	44,66	2 783 420	52,85
Велко Вълканов и Румен Воденичаров	1 549 970	30,44	2 443 434	47,15
Жорж Ганчев и Петър Берон	854 108	16,78		
Благовест Сендов и Огнян Сапарев	113 897	2,24		
Други 18 кандидат-президенти	299 611	5,88		

Източник: ЦИК

ла и много бивши избиратели на БСП. Бъдещето щеше да покаже доколко този феномен се прояви и в прегрупирането на политическите сили на парламентарните избори.

Вторият тур отново изведе в основен сблъсък силите, подкрепяни от антикомунистическата опозиция и главно от СДС, и тези около БСП – резултатите в определен смисъл пак откरोиха двуполусното разделение на политическите сили и избирателите въпреки спецификата на мажоритарната избирателна система.

Въпреки преливането на гласовете на Жорж Ганчев – главно към кандидата на БСП, се забеляза поредният спад на участие в изборите – от 84 % на парламентарните през 1991 г. на около 75 % на президентските. Това потвърди тенденцията на постепенно „освобождаване“ на политическото пространство

за нови партии и появата на „плаващ“ електорат, склонен да променя своя вот. Появи се диференциация у избирателите на основните партийни формирания – СДС и БСП, очертаха се така нареченият „твърд“ електорат и периферийният „мек“, характеризиращ се с нестабилна ориентация.

5. Новите разслоения след 1992 г. и поредното реструктуриране на партийната система след парламентарните избори през 1994 г.

През януари 1992 г. приключи фазата на конституирането на новите политически институции чрез изборния процес – Народното събрание, местните органи и президента. До следващите предсрочни парламентарни избори през декември 1994 г. в партийната система настъпиха важни промени, характеризиращи се с разслоения в основните политически сили и появата на нови субекти в парламентарното пространство. Те бяха главно резултат на поредната диференциация в СДС и в БСП, която засегна особено силно СДС. Като последица дойде падането на правителството на СДС и формирането на ново експертно правителство. То се опря на така нареченото динамично мнозинство, включващо част от депутатите, отцепили се от СДС, ДПС и БСП.

Падането от власт на СДС предизвика нови вътрешни процеси, които като цяло доведоха до свиване на електората му и до засилване позициите на радикалното крило около лидера Филип Димитров – крилото на „кинжалите,.. Вътрешните разслоения бяха стимулирани и от позицията на президента Желев. Стремейки се да наложи по-умерен курс в политиката на СДС, той де факто се разграничи от радикалната група и подкрепи формално новата правителствена формация начело с неговия съветник Любен Беров. Това правителство се оказа „слабо“ и бе преход до поредното премерване на силите. Нямайки стабилна парламентарна опора, то се оказа в плен на групови и клиентелистски интереси, неспособно да осъществи необходимите кардинални реформи в страната. Затова и събитията от периода 1992–1994 г. не повлияха значително на партийната система.

Върху партийната система се отразиха вътрешните процеси на двете партийни формирования – коалицията СДС и БСП. Те доведоха до „втвърдяване“ на позициите на ръководствата им по отношение на основните политически опоненти. В СДС доминираше непримиримата линия около лидера Филип Димитров. В БСП след избора на Жан Виденов за партиен лидер на 40-ия конгрес, проведен от 14 до 15 декември 1991 г., също се наложи „твърдата“ линия. Формално се извърши преход към ново поколение лидери, утвърдили се след 1989 г. На заден план, но със силно реално влияние останаха Андрей Луканов и Александър Лилев, които запазиха много лостове за въздействие върху 35-годишния и без опит в политиката Жан Виденов.

Същевременно в БСП настъпи ново разслоение след формирането на Обединението за социална демокрация (с лидер Чавдар Кюранов), което представляваше вътрешната опозиция на Виденов и новото ръководство.

СДС бе напуснат от 20-ина депутати, които създадоха Нов съюз за демокрация като алтернатива на „твърдата“ линия на Филип Димитров. Централни фигури в него бяха лидерите на АСП Николай Василев, Асен Мичковски и други, както и Димитър Луджев, тясно свързан с президента Желев. Тази нееднородна група, върху която все повече влияеха корпоративни интереси, не съумя да формира нова стабилна опозиция на СДС. Очерта се и остър конфликт между Националния координационен съвет, в който доминираха радикалите от по-малките формации в коалицията, и парламентарната група, където превес имаха по-големите партии като Демократическата и Радикалдемократическата. Възникна сблъсък между лидера на парламентарната група и лидер на Демократическата партия Стефан Савов и Филип Димитров, довел през 1994 г. до открита конфронтация и напускането от Демократическата партия на коалицията СДС. Назря сериозна организационна криза в съюза, която грозеше разпадането му.

Ръководството около Филип Димитров форсира конфронтационната линия по отношение на правителството на Беров с различни тактики, включително серия от вотове на не-

доверие, бойкот на заседанията на парламента и др. На Шестата национална конференция на СДС през май 1994 г. се оформи нов персонален състав на ръководството на СДС, което отрази прехода към поколението лидери, чиято политическа биография започва след 1989 г.

Периодът от 1992 г. до 1994 г. се характеризира с опити да се оформи **центристка политическа алтернатива** в пространството между двата партийни колоса, в чиято основа бяха партиите от Демократическия център, БСП, Зелената партия и ДПС. Движението за права и свободи все повече се дистанцира от СДС и потърси нов облик като центристка, либералноориентирана партия. През март 1993 г. бе създаден Съвет за сътрудничество на партии и движения от политическия център, в чиято основа бяха БСП, Зелената партия, ДПС и други.

Острата поляризация по оста комунизъм–антикомунизъм между БСП и СДС стесняваше значително полето за изява на умерени центристски сили, които да станат реална алтернатива на двата полюса. Партийната система носеше белега на изострящата се конфронтация между БСП и СДС в навечерието на парламентарните избори през декември 1994 г. Очерта се нова промяна на съотношението на силите вследствие запазването на относителното единство на БСП и съществуващото организационно отслабване на СДС. Обществените настроения отново клоняха наляво с надеждата, че БСП ще съумее да осигури стабилност и социална сигурност на населението. Тази промяна бе резултат и на негативните оценки на общественото мнение за първия управленски мандат на СДС, макар прекъснат в началото му, както и към вътрешните сблъсъци в антикомунистическата коалиция.

Люшканията в обществените настроения свидетелстваха за **нестабилността на партийната система, за неоформената идентичност на основните политически партии, за вътрешните разслоения и конфликти в тях**. Всичко това се подсили от силно поляризираните отношения между БСП и СДС, които се градяха както на идейно-ценностни различия, така и на сблъскващите се социални и икономически интереси, породени от разпада

на държавната собственост и започналите приватизация и реституция, свързани с оформянето на новия частен капитал. Разпределението и преразпределението на икономическите ресурси носеше белега на партийно-държавна протекция и фаворизиране, което превръщаше партиите и партийната система в част от сблъсъка между икономическите интереси и даваше тласък на процесите на клиентелизъм и корупция в тях.

Това развитие деформираше нейните функции в демократическия процес – особено тези, свързани с представителството на социалните интереси. Това щеше да се изяснява все повече през следващите години, когато двете големи политически партии получиха достъп до държавното управление със собствени парламентарни мнозинства след изборите през 1994 г. и 1997 г.

Поредните предсрочни парламентарни избори се произведоха на 18 декември 1994 г. Те бяха предшествани от падането на правителството на Любен Беров, неполучил подкрепа от парламента след искан вот на доверие на 2 септември 1994 г. Де факто разпадането на „динамичното мнозинство“ бе инициентирано от БСП, която се надяваше на успех на предстоящите избори. До тяхното произвеждане бе назначено служебно правителство начело с Ренета Инджова, избраник на президента Желев.

Резултатите доведоха до нови съществени размествания в партийните пластове.

БСП и коалиционните ѝ партньори БЗНС „Александър Стамболийски“ и Политически клуб „Екогласност“ спечелиха със значителна преднина пред СДС и при преразпределението на гласовете получиха абсолютно мнозинство от местата в парламента (125 или 52,08 %). В сравнение с предишните избори от 1991 г. БСП си възвърна над 425 хил. избиратели. Този резултат ѝ даде възможност да формира самостоятелно правителство и да окаже решаващо влияние върху законодателния процес. След 1989 г. тя получи реално нов шанс да управлява страната (табл. 4).

СДС получи най-ниския си резултат след 1989 г. и в сравнение с предишните избори загуби над 640 хил. избиратели. Той остана в опозиция, изолиран от другите парламентарни сили, но независимо от загубата бе основна опозиционна сила.

Таблица 4

**Избори за 37-о Народно събрание
18 декември 1994 г.
(гласували 74,35 %)**

Партия	Получени гласове	%	Мандати
БСП	2 262 943	43,50	125
СДС	1 260 374	24,23	69
Народен съюз - БЗНС, ДП	338 478	6,51	18
ДПС	283 094	5,44	15
Български бизнесблок	245 849	4,73	13
ДАР (Демократична алтерна тиваза републиката)	197 057	3,79	
Българска комунистическа партия	78 606	1,51	
Съюз „Нов избор“	77 641	1,49	
Патриотичен съюз	74 350	1,43	
Федерация „Царство България“	73 205	1,41	
Други 38 партии и коалиции	310 468	5,97	

Източник: ЦИК

ДПС остана парламентарна сила, разчитаща предимно на подкрепата на турското население, но загуби около 80 хил. гласа в сравнение с предишните избори, вследствие главно на емиграцията на част от гласоподавателите му към Турция. Това намали мандатите му в Народното събрание от 24 на 18. ДПС загуби и стратегическата си роля на балансатор между двете големи партийни сили – позиция, която имаше при предишния парламент.

Появиха се две нови политически сили в парламента – Народен съюз (коалиция на Демократическата партия и БЗНС с лидер Анастасия Мозер) и Българският бизнес блок (БББ). Народният съюз бе с консервативно-центристка ориентация и силен антикомунистически патос, своеобразен тактически съюз между две твърде разнородни по своята традиция и идеология „исторически партии“. С неговата поява се

диференцира опозиционният на БСП спектър, представен в новия парламент от два политически блока – СДС и Народен съюз.

Появата на Българския бизнес блок като типична популистка партия, формално обявяваща се за центристка, бе феномен на преходната политическа ситуация и начеващата нова социална диференциация. БББ спечели позиции благодарение на харизматичния си лидер Жорж Ганчев, който получи популярност на президентските избори. Политолози определиха БББ като партия на протестния вот срещу двете основни партии.

Провали се с много малко гласове социалдемократически доминираната центристка коалиция – Демократическа алтернатива за републиката (ДАР), която обединяваше отцепниците от БСП със социалдемократическа ориентация, намерили място в Гражданското обединение за републиката (ГОР), БСДП, Зелената партия и Алтернативната социаллиберална партия (АСП). Това бе поредният неуспех за утвърждаване на партии в левоцентристкото пространство.

Увеличи се броят на негласувалите (около 25 %), което свидетелстваше за определена „умора“, но и за увеличаване дела на търсещите алтернатива на двуполюсния партиен модел избиратели.

Отражението на изборите върху еволюцията на партийната система се прояви в по-нататъшната ѝ плурализация. Разшири се диапазонът на политическите партии и формации, които я съставят. Същевременно тя остана с два основни субекта – БСП в „лявото“ пространство и СДС в „дясното“. Около и между тях гравитираха три по-малки формации, две от които (БББ и НС) тепърва трябваше да докажат способността си да оцелеят между пресата на големите.

В сравнение с миналите избори балансът на силите се измени „наляво“ към БСП. Срещу нея обаче оставаше един отслабен, но значим опонент, съставен от две формации – СДС и Народен съюз.

Макар по-диференциран, двуполюсният партиен модел запази основните си характеристики на силно поляризиран,

отличаващ се с остра конфронтация между двете основни политически сили – БСП и СДС. Върху неговата по-нататъшна еволюция щяха да окажат влияние резултатите от управлението на правителството на БСП, което встъпи в длъжност на 26 януари 1995 г.

6. Последниците от управлението на БСП и предсрочните парламентарни избори през 1997 г.

Периодът от 1995 г. до началото на 1997 г. бе наситен със събития, които внесоха коренни промени в политическата ситуация и съответно в партийната система.

Получилото първоначално голяма обществена подкрепа правителство на БСП, ръководено от Жан Виденов, не съумя да овладее кризисните процеси и да проведе необходимите реформи за преход на страната към пазарна икономика. Кабинетът прояви боязливост и несигурност и не прие необходимите решения за радикални промени, особено в икономиката. Стремеше се да не засегне интересите на социалната база на БСП, която носталгично гледаше към сигурността на миналото и не приемаше радикалната трансформация. Опитва се да съчетае разнородните интереси (простиращи се от „червения капитал“ до бедните маргинални слоеве), както и да балансира между противоречивите тенденции в самата партия. С течение на времето тази линия на правителството го доведе до състояние на безсилие и парализа. Към това се добавиха неопитността и люшканията на младия премиер Виденов, чието поведение предизвикваше нарастващи негативни обществени настроения и силни брожения в собствената му партия.⁴²

Спечелените местни избори в края на 1995 г. бяха началото на края на кредита на доверие, даден от обществото на БСП. 1996 г. бе белязана от дълбока икономическа и финансова криза, апогеят на която стана рухването на банковата

⁴² Вж. Калинова, Б., Баева, И. Българските преходи 1939–2002, Парадигма, С., 2002 г., с. 298–301.

система, довело до икономически колапс на страната и до финансов хаос.

В тази социално-икономическа ситуация **в основните партийни формации протекоха сложни, но противоположни процеси.**

В БСП се изостриха противоречията и сблъсъците между отделните течения, които се изявиха в правителствени рокади, растяща изолация на Жан Виденов и откритото му оспорване от реформаторите, включително от водещите „патриарси“ – Андрей Луканов и Александър Лилев.

В същия период в СДС протекоха процеси на консолидация. Иван Костов бе повторно избран, но този път пряко, от делегатите на Седмата национална конференция в края на април 1995 г. Той утвърди позициите си, изтласквайки така наречените кинжали около Филип Димитров, и ориентира постепенно СДС към трансформирането му от коалиция в хомогенна партия.

Кризата в управлението на БСП промени обществените нагласи в полза на СДС и на новите лица, които поеха прагматичен курс на „отваряне“ към обществото.

Процесът на консолидация в СДС се изяви по време на подготовката за **президентските избори**, които трябваше да се произведат в края на 1996 г. В уникалния за България експеримент – вътрешнопартийни избори (праймериз) по американски образец, в които участваха СДС, Народен съюз и ДПС, се противопоставиха малко известният политик от СДС Петър Стоянов, подкрепян от Иван Костов, и действащият президент Желю Желев, издигнат от Народен съюз. На 1 юни 1996 г. резултатите от предварителните избори откритоха убедителна победа на Петър Стоянов, който стана кандидат на цялата опозиция.

Същевременно първоначално издигнатият кандидат за президент от БСП Георги Пирински бе обявен от Конституционния съд за нелегитимен претендент поради наличие на двойно гражданство – българско и американско. Това сериозно накърни шансовете на партията и внесе поредното сътресение в партийните редици, за което главната отговорност понесе Жан Виденов. За кандидат-президент бе номиниран

слабо познатият сред обществеността изкуствовед проф. Иван Маразов.

Президентските избори се произведоха на 27 октомври (първи тур) и на 3 ноември (втори тур). На първия тур кандидатпрезидентската двойка Петър Стоянов и Тодор Кавалджиев (за вицепрезидент, издигнат от Народен съюз) получи 1 888 825 гласа, или 44,07 %. На второ място се класираха Иван Маразов и Ирина Бокова с 1 158 204 гласа, или 27,01 %. На трето място, до голяма степен изненадващо, се представиха Жорж Ганчев и Арлин Антонов, получавайки 937 686 гласа, или 21,87 %. След тях се наредиха Александър Томов и Людмил Маринчевски от ГОР със 135 571 гласа, или 3,16 %.

На втория тур се противопоставиха първите двойки, ръководени съответно от Петър Стоянов и Иван Маразов. Изборите бяха спечелени от двойката начело с Петър Стоянов с 2 502 517 гласа (59,73 %) срещу 1 787 242 гласа (40,27 %) за Маразов–Бокова.

Анализът на изборните резултати открии няколко тенденции, които оказаха влияние върху съотношението на политическите сили и партийната система.

Промени се съществено електоралната подкрепа за опозиционните на БСП сили, в чийто център бе СДС. След победата на парламентарните избори през 1994 г. в рамките на две години БСП загуби значителна част от електората си. На първия тур стана преливане на част от гласовете – главно по посока на Жорж Ганчев. Същевременно на втория тур БСП съумя отново да привлече по-голяма част от твърдия си електорат, с което се потвърди, че продължава да е значима политическа сила, основен компонент на новата партийна система.

СДС мобилизира основната част от своя традиционен електорат и други групи, опозиционни на БСП. Формира се нов политически субект – Обединението на демократичните сили (ОДС), обединяващо СДС, Народен съюз и ДПС. Победата на Петър Стоянов свидетелстваше за промяна на електоралните нагласи в полза на СДС, за формиране на ново потенциално мнозинство около него.

Политическата платформа на Жорж Ганчев привлече значителен брой гласоподаватели, с което се открии стабилността на своеобразния протестен вот срещу хегемонията на СДС и БСП в партийното пространство. Електоралната му база обаче бе крайно лабилна поради мажоритарния характер на вота – тя не се транслира към оглавяваната от Жорж Ганчев партийна формация БББ, която получи твърде скромни резултати на парламентарните избори.

Като цяло президентските избори оказаха силно влияние върху съотношението на партийните сили, отразявайки поредната промяна в електоралните нагласи – придвижването им от БСП към СДС, негативните последици на засилващата се политическа и икономическа криза в страната и неудачите в управлението на правителството на Жан Виденов, което пое основните негативи на влошаващата се ситуация.

Същевременно въпреки спада на доверие и оттегляне на избирателите от БСП тя остана значим фактор в политическия живот, продължи да доминира в лявото пространство и да е основен конкурент и опонент на СДС.

Прояви се отново **лабилността на партийната система и увеличаването на дела на колебаещите се избиратели, натрупан се електорален потенциал за други политически алтернативи**. Това намери израз и в „оттеглящия се“ негласуващ избирател, който поради различни фактори не намери идентификация със съществуващите партии. В конкретната политическа ситуация на спад на доверието към БСП този „плаващ“ електорат се ориентира в значителната си част към СДС, който се открии като единствената сериозна алтернатива на управлението на социалистите в този момент.

Събитията след президентските избори се развиха главоломно. Съчетаха се изостряща се икономическа криза, галопираща инфлация, обезценяване на лева, фалит на повечето частни банки и правителствена криза. Премиерът Жан Виденов изпадна в обществена изолация и основните фигури в партията го принудиха да подаде оставка. БСП се оказа в най-дълбоката си криза след 1989 г.

На 21–23 декември БСП свика извънреден конгрес. Председателят Жан Виденов подаде оставка заедно с правител-

ството и напусна партийното ръководство. След остри дебати и спорове фаворитът Николай Добрев се отказа от председателския пост и вместо него бе избран заместникът на Виденов Георги Първанов.

Същевременно СДС пое линия на предизвикване на предсрочни избори и предложи декларация в парламента в тази посока. Неуспехът да се постигне съгласие с БСП за това и растящото социално недоволство тласнаха СДС към извънпарламентарни протести, чиято кулминация бе 10 януари 1997 г., когато парламентът бе „атакуван“ от група протестиращи, които направиха опит да влязат в него.

След тази дата СДС напусна парламента и започна извънпарламентарни акции с цел постигане оставка на правителството и провеждане на избори. БСП бе парализирана както от вътрешнопартийните проблеми, така и от растящото гражданско недоволство и протестите, особено в столицата. Издигнатият за кандидат-премиер Николай Добрев не съумя да формира правителство на по-широка политическа основа и в крайна сметка на 4 февруари 1997 г. върна мандата на президента Петър Стоянов, който разпусна парламента и назначи временно правителство начело с кмета на София Стефан Софиянски. Изборите за 38-о Народно събрание бяха насрочени за 17 април 1997 г.

Макар и кратковременна, дейността на правителството на Стефан Софиянски оказа ползотворно влияние върху политическата обстановка. Вzeti бяха неотложни мерки, които успокоиха и стабилизираха ситуацията и възпрепятстваха по-нататъшния срив на икономиката. Неговата дейност повиши популярността не само на Софиянски, но и на СДС и де факто му осигури победата на парламентарните избори.

Междувременно СДС проведе своята Девета национална конференция на 15 и 16 февруари 1997 г., на която се осъществи решителен прелом в неговото организационно състояние. СДС прие решение за трансформация на разнородната коалиция от 15 партии в **хомогенна политическа партия**, като даде статут на присъдружни партии на отделни бивши коалиционни членове. Това бе временен компромис, преходна стъпка към окончателното превръщане на съюза в партия. Създавайки

възможността за „двойно членство“ в СДС и в отделните партии, новият устав де факто откри пътя към фактическото претопяване на малките партии в новата партия СДС.

С този акт, потвърден на Десетата национална конференция през 1998 г., **приключи сложният и конфликтен път на СДС от коалиция към партия** и се сложи началото на ново развитие като модерна политическа формация. Появи се реално нов субект в партийната система, претендиращ за доминиращо място в дясното политическо пространство, възприемащ идеологията на европейските християндемократи. За председател на СДС бе избран Иван Костов, като около него се групира ново поколение от политици, своеобразна „трета вълна“ от дейци, чиято кариера щеше да е свързана с новия живот на СДС като политическа партия.

На 22 февруари 1997 г. се роди една нова партия на политическата сцена – Българската евролевица. Тя обедини членовете на ГОР – партия, създадена през 1993 г., политици, напуснали БСП и скъсали с курса на Жан Виденов (Н. Камов, Е. Поптодорова и др.), и дейци от Движението за социален хуманизъм в БСДП. На фона на кризата на БСП и спадането на общественото ѝ влияние пред Българската евролевица (БЕЛ) се откриваше хоризонт за заемане на важно място в левоцентристкото пространство като съвременна социалдемократическа формация. За лидер на БЕЛ бе избран Александър Томов, а за политически секретар – Николай Камов.

С утвърждаването на СДС като десноцентристка политическа партия и на БЕЛ като левоцентристка се откриваше пътят към съществено реструктуриране на политическото пространство за преодоляване на конфронтационния двуполусен партийен модел под доминацията на СДС и БСП, към стабилизация и цивилизоване на междупартийните отношения с внасяне на по-консенсусно ориентирана политическа атмосфера и възстановяване на диалога между политическите партии.

За това спомагаше и промяната на ръководството на БСП с по-умерени и реформаторски настроени дейци (Първанов, Добрев). Тази тенденция се оказа краткотрайна, както показва близкото бъдеще.

Третите поред преждевременни парламентарни избори за 38-о Народно събрание се състояха на 17 април 1997 г. Основни политически партии и коалиции бяха: ОДС (СДС, Народен съюз, БСДП, ВМРО), БСП с някои партньори, Обединението за национално спасение – нова формация (с основно ядро ДПС плюс БЗНС „Никола Петков“, Зелената партия, Партията на демократическия център, партията „Нов избор“ и „Царство България“). Тази формация бе типичен пример за една еkleктична коалиция, отразяваща тактическите намерения на ДПС с помощта на малки български партии да си осигури присъствие в Народното събрание. БСП, макар в дълбока криза, остана основна политическа сила в лявото пространство, но за първи път имаше сериозен конкурент от друга левоцентристка партия – БЕЛ. Българският бизнес блок разчиташе на популярния си лидер Жорж Ганчев да пробие и в новия парламент.

Останалите политически партии, регистрирани за изборите, бяха с минимални шансове за влизане в парламента.

Изборните резултати откритоха някои **нови тенденции и процеси в политическия живот и партийното пространство** (табл. 5).

Таблица 5

**Избори за 38-о Народно събрание,
17 април 1997 г.
(гласували 62,40 %)**

Партия	Получени гласове	%	Мандати
ОДС	2 223 714	52,26	137
БСП и коалиция	939 308	22,07	58
ОНС	323 429	7,6	19
БЕЛ	234 058	5,5	14
БББ	209 796	4,93	12

Източник: ЦИК

СДС се превърна в най-голяма политическа сила, получила възможността заедно със своите партньори – главно Народния съюз, да формира самостоятелно правителство, подкрепяно от абсолютно парламентарно мнозинство. За първи път след промените през 1989 г. СДС получи реалната възможност да реализира самостоятелно управленската си програма с много добри стартови възможности – преди всичко широката социална подкрепа и доверието на избирателите. СДС се превърна в „партия на управлението“ и предстоеше да осъществи нов тип функции в това си качество.

БСП, получила най-слабия си изборен резултат след 1989 г., загуби значителна част от поддръжниците си и остана в опозиция. След изборите де факто се сложи **край на хегемонията на БСП в партийната система**, продължила от 1989 г. (с едногодишно прекъсване през 1991–1992 г.) до 1997 г. Същевременно бившата комунистическа партия доказа в този период, че приема демократичните правила на политическия процес. С това тя допринесе за нормализацията на политическата ситуация и консолидирането на демокрацията и в частност на партийната система. БСП бе изправена пред сложни вътрешни процеси, свързани с преодоляване на кризата и утвърждаване на една нова идейно-политическа идентичност, отразяваща окончателното скъсване с тоталитарното наследство и приобщаване към ценностите на европейската социалдемократическа левица.

ДПС намери електоралната формула за поредно присъствие в парламента и в политическия живот. В новата парламентарна група на ОНС ДПС имаше огромното мнозинство от депутати и играеше доминираща роля в нея. Слабостта на тази политическа конструкция щеше скоро да се изяви поради еkleктичния и временен характер на нейното формиране. Видно бе, че тя бе само коалиция, създадена с тактически изборни цели.

Нов политически фактор стана новата партия БЕЛ, която започна „политическата си кариера“ със силни стартови позиции. В левоцентристкото пространство се появи субект, конкуриращ БСП, с тенденция да разшири позициите си сред разочарованите от БСП и по-умерени избиратели с

центристка нагласа. Същевременно БЕЛ тепърва трябваше да се доизгради като организационна структура и да хармонизира позициите на основните си течения и ръководни личности.

Повторното присъствие в парламента на БББ, макар едва преминал 4-процентната бариера, като че ли осигуряваше на тази партия определено присъствие в партийното пространство. Желанието ѝ да се ситуира като социаллиберална партия в „центъра“ трябваше да ѝ даде възможност да се изгради от протестна към по-ясно идейно-политически профилирана партия. Същевременно обаче силно централизираната ѝ структура и лидерският монопол на ръководителя и създателя на БББ Жорж Ганчев, еkleктичният и безпринципен характер на формирането на парламентарната група скоро породиха напрежение и серия от разцепления в партията. Това я дискредитира в общественото пространство и ограничи силно нейните перспективи за трайно присъствие в политическия живот.

Народният съюз – коалицията между Демократическата партия и БЗНС (А. Мозер), формира самостоятелна парламентарна група и получи присъствие в изпълнителната власт в рамките на ОДС, но с течение на времето оставаше все повече в сянката на мощния си коалиционен партньор СДС. Рискът от идейно и политическо обезличаване като самостоятелен субект на политическата сцена тегнеше силно над Народния съюз, което създаде условия за вътрешни напрежения и потенциална загуба на възможността за самостоятелни действия извън ОДС.

Следователно след парламентарните избори 1997 г. се получи коренно нова политическа ситуация. Партийната система загуби частично двуполусния си характер с появата на нови субекти, главно БЕЛ и ОНС, гравитиращи към центъра.

Голямото поражение на БСП тласна **съотношението на политическите сили към десноцентристкото пространство**, доминирано от СДС и партньорите му в ОДС. Възникна възможността за по-балансиран тип междупартийни отношения и ограничаване на конфронтацията между двата полюса СДС и БСП. За това сигнализира формирането на неформалното „реформа-

торско мнозинство“ между ОДС, ОНС и БЕЛ, което подкрепи основните вътрешни и външни политически приоритети на новото правителство и го подкрепи при встъпването в длъжност. Подписването и от БСП на основни точки от Декларацията за национално съгласие създаде предпоставки за нормализиране и цивилизоване на партийните отношения с оглед стандартите на демократичните държави чрез намиране на по-верния баланс между конфликтите и съчетаване на интересите.

Тази еволюция на партийната система бе поставена в течение на следващите години пред изпитанията на стила на управление на ОДС. Появиха се отново някои язви на предходния етап на политическия процес, които подкопаха положителните тенденции в междупартийните отношения. Конфронтационният компонент в тези отношения пак се изяви вследствие редица аспекти в управлението на правителството и дейността на парламентарното мнозинство.

7. Управлението на ОДС и развоят на междупартийните отношения до парламентарните избори през 2001 г.

С поемането на отговорността за управлението от правителството на ОДС начело с новия министър-председател – лидера на СДС Иван Костов, политическият процес навлезе в нова фаза. СДС и неговите партньори от Народен съюз получиха много добра изходна позиция за осъществяване на своята управленска програма. Налице бяха необходимото парламентарно мнозинство, хомогенното правителство и подкрепата от другите основни институции, сред които се открояваше президентът.

Същевременно кабинетът беше изправен пред много предизвикателства. От една страна, те бяха породени от наследството – срыв в икономическото и социалното положение на населението и наложеното въвеждане на валутен борд. От друга страна, от нестабилността в държавните институции и особено в публичната администрация. СДС имаше ограничен опит в държавното управление и сериозен дефицит от управленски и кадрови потенциал.

При тези основни социално-икономически и институционални проблеми правителството трябваше да осъществи крайно забавената досега и болезнена реформа в основните сфери на икономиката и социалната инфраструктура. Първоначалният стремеж към по-консенсусна и съгласувана с реформаторското мнозинство политика се сблъска твърде скоро с растящата централизация на властта и ограничаването на сътрудничеството с центристкоориентираните партии – ДПС и Евролевицата. В сферата на законодателството парламентарната група на ОДС премина към курс на налагане на позициите и отстъпи от линията на съгласуване на интересите с партиите от реформаторското мнозинство – това доведе постепенно през 1998 и особено през 1999 г. до разпадането му и преминаването на ДПС и БЕЛ в опозиция. БСП засили курса на твърда опозиция, провокирайки няколко вота на недоверие към правителството.

Политическата атмосфера отново придоби силно конфронтационен характер, което се отрази върху вътрешнопартийните и междупартийните отношения. Засили се нестабилността на отделните партии и партийната система като цяло.

С наближаването на новите парламентарни избори тази нестабилност се изяви и в управляващата партия СДС. Въпреки че на нейната Десета национална конференция (17–18 октомври 1998 г.) завърши процесът на организационно обособяване на съюза в партия с приемането на нов устав и ръководни органи, през следващия период се засилиха вътрешните противоречия. Те бяха продукт, от една страна, на засилващия се обществен натиск и критичност на опозиционните партии към методите и резултатите от управлението на ОДС. Редица реформи в икономиката, особено приватизацията, радикалните промени в социалното законодателство, политиката на правителството към конфликта в Косово и пр. бяха оспорени и сериозно критикувани от опозицията и растяща част от обществото. Въпреки финансовата стабилизация тежките реформи засегнаха сериозно социалното положение на много български граждани – жизненият стандарт остана крайно нисък, нараснаха безработицата и социалната несигурност. Особено негативен отзвук в общественото мнение по-

лучиха сигналите за корупция и лично благодетелстване на различни дейци в управляващата партия, включително на най-високо ниво.

От друга страна, **засилиха се вътрешните противоречия в СДС**, които в „младата“ партия отразиха сблъсъка на клиентелистки и групови интереси на местно и централно ниво. Раждането на новата партийна организация бе белязано от централизация, диктат „от горе“ и слаба вътрешнопартийна демокрация. Те бяха израз по-скоро на **създаването на „кадрова“ партия и в частност на „кланова“ партия**, отколкото на демократична, плуралистична организация. Този път на формиране на СДС създаде благоприятна почва за вътрешнопартийни сблъсъци между различните „кланове“ – процес, който кулминира на Единадесетата национална конференция през 2000 г. и след нея. Тя бе предшествана в края на декември 1999 г. от първите сериозни рокади в правителството, извършени от премиера Костов, обосновани с поканата към България за присъединяване към Европейския съюз. Междувременно на 16 и 23 октомври 1999 г. се произведоха местните избори за общински съвети и кметове, на които се открии спад на доверието към СДС и ОДС в сравнение с парламентарните избори 1997 г.

Чрез правителствените рокади премиерът Костов се стремеше да елиминира част от загубилите обществено доверие политически дейци в СДС. Кабинетът бе попълнен с нови лица, предимно експерти, много от тях малко познати на обществото. Тези промени засилиха позициите на Костов, дадоха му възможност да централизира властта в партията и правителството, да укрепи собствените си позиции.

На Единадесетата национална конференция, състояла се на 27–28 февруари 2000 г., се открии растящият сблъсък между лидера Костов и част от ръководния екип на СДС и кръга около главния секретар Христо Бисеров, заместник-председателя Бакърджиев и други. Формалният повод бе корупцията сред висшия ешелон на партията, но всъщност се открииха клиентелистките интереси и формирането на враждуващи вътрешнопартийни групи. Открояват се **слабостите на първоначалното формиране на СДС като партия**, съвпаднало с по-

емането на кормилото на държавното управление. Това доведе до съчетаването на два процеса – формирането на новите партийни структури едновременно с подмяна на държавната администрация, което стимулира сливането на партийни с държавни постове, и до бързо „одържавяване“ на СДС, до скъсване на връзките с гражданското общество.

Периодът след Единадесетата национална конференция бе период на сериозни изпитания за СДС. От една страна, нараснаха социалното недоволство и критиките към последиците от управлението, свързани и с въвеждане на серия тежки, непопулярни реформи в социалната сфера, в здравеопазването и пенсионното дело, нарастване на безработицата и спадане на жизнения стандарт. От друга страна, засилиха се вътрешните противоречия в СДС – в центъра и в местните структури, довели в края на 2000 г. до оставките и покъсно изключване от СДС на водещи фигури като главния секретар Христо Бисеров, членовете на ръководството Йордан Цонев, Светлана Дянкова и други. Засилиха се позициите на Костов като неоспорим лидер, но социалната и политическата база на СДС се стесниха значително. Централизацията на властта в лидера Костов ограничи и вътрешнопартийната демокрация.

Този процес кулминира на Дванадесетата национална конференция през май 2001 г., в навечерието на парламентарните избори. Обновеният състав на Националния изпълнителен съвет на СДС очерта пълната победа на Костов и заобикалянето му с лоялни нему партийни активисти.

В другата основна политическа сила – БСП, тежката вътрешна криза предизвика сериозно разместване на пластове и идейна преориентация. Засилиха се постъпателно позициите на новия лидер Георги Първанов за сметка на дейците от кръга „Виденов„. Техният неформален лидер бе бившият председател на парламентарната група Красимир Преманов, който създаде вътрешнопартийна опозиция, опонираща на Първанов и назоваваща се „Открит форум“. Към него гравитираха марксистки и неокомунистически дейци, противопоставящи се на „социалдемократизацията“ на БСП. С течение на времето Георги Първанов и ръководството на

партията пое курс на отваряне на БСП към други леви формации като Евролевицата, ОБТ (Кръстьо Петков) и БСДП с цел формиране на Нова левица. Проведоха се серия от срещи и семинари, започнали от Лесидрен (ноември 1997 г.), преминали през срещата в Солун, подкрепена от Партията на европейските социалисти (септември 1998 г.). Този процес бе съпътстван от конкуренцията между БСП и Евролевицата, която с течение на времето се превърна в основна пречка за консолидиране на левите партии. Това бе следствие и на вътрешните противоречия в БЕЛ (виж по-нататък) и оформянето на две крила, оспорващи си лидерските позиции. Напускането от БЕЛ на проекта „Нова левица“ остави БСП в центъра на процеса на обединяването на част от Новата левица (отцепилото се от БЕЛ Движение „Социалдемократи“ на Николай Камов), ОБТ и част от БСДП, като последната премина през пореден тур от вътрешнопартийни сблъсъци. След смъртта на лидера ѝ Петър Дертлиев БСДП се разцепи, като една част от партията гравитира към БЕЛ, а друга към БСП.

Междувременно се формира ново идейно течение – Движение за единство и развитие на БСП (ДЕР), наречено образно „Движение на генералите“, което се стремеше да модернизира БСП като партия, признаваща пазарната икономика и евроатлантическата ориентация на страната, включително влизането в НАТО.

Четиридесет и третият редовен конгрес на БСП (1-3 май 1998 г.) утвърди позициите на Първанов, преизбран с абсолютно мнозинство в конкуренция с други трима кандидати. Групата на „виденовистите“ остана в малцинство и се оформи като постоянна опозиция на новото ръководство. Конгресът направи уставни промени, които засилиха функциите на Първанов. В резолюция на конгреса се посочи, че **БСП е партия от „социалдемократически тип“.**

Съществено значение за модернизацията на БСП имаше последващият отказ от негативната или колеблива позиция към НАТО. Приемането на резолюция, с която се възприе членството на България в НАТО като част от външнополитическата ориентация, свидетелстваше за падането на още

една от „свещените крави“ в позицията на БСП и нейното придвижване към международната социалдемократия. В средата на 2000 г. се състоя и 44-ият конгрес на БСП, който утвърди новата линия.

В началото на януари 2001 г. БСДП с лидер Петър Агов, ОБТ, Политическо движение „Социалдемократи“ (отцепили се от БЕЛ) и БСП се обединиха в Политически съюз Нова левица със социалдемократическа ориентация. Тя трябваше да стане основата на обновлението на левицата в България и като цяло отрази относителния завършек на еволюцията на БСП **от посткомунистическа към социалдемократическа формация** въпреки продължаващите вътрешни раздори.

Две други парламентарно представени партии – БЕЛ и БББ, преживяха сериозни вътрешни сътресения, които ги поставиха в критична ситуация с риск да бъдат трайно маргинализирани в партийното пространство. Новосъздадената през 1997 г. БЕЛ преживя през 2000 г. дълбока вътрешнопартийна криза, довела до разцепление в партията и напускането от нейните редици на част от ръководните дейци (Камов, Радоев и други). Те формираха политическо движение „Социалдемократи“ и впоследствие се присъединиха към Новата левица.

Въпреки че Александър Томов запази поста си на председател на партията, БЕЛ бе застрашена от сериозна ерозия в електоралната подкрепа в навечерието на парламентарните избори. Непоследователният ѝ курс на сближаване и после враждебност към БСП и колебливите позиции към политиката на управляващата коалиция ОДС разклатиха доверието към нея.

Пред окончателна гибел в политическия живот се намираше и БББ, който претърпя серия от разцепления и откъсване на политически дейци от своите редици. Създаден изцяло и доминиран от лидера Жорж Ганчев, той преживя естествения път на случайно появила се популистка партия, подчинена на позициите и прищевките на лидера си, и вървеше към политическото си небитие.

8. Парламентарните избори през 2001 г. и промените в партийната система

Парламентарните избори през юни 2001 г. се произведоха за първи път след 1989 г. при изтекъл редовен 4-годишен мандат на Народното събрание. Когато всички очакваха те да протекат под знака на традиционното противопоставяне на основните политически партии БСП и СДС и техните предизборни коалиции, на политическата сцена се появи скоропостижно и неочаквано **нов политически субект** – царят в изгнание Симеон Втори и създаденото набързо от него Национално движение Симеон Втори (НДСВ).

Няколко са обстоятелствата, които обусловиха тази поява.

На първо място възникналият вакуум в партийното пространство вследствие занижената в значителна степен легитимност на основните политически партии БСП и СДС. Те загубиха подкрепа сред значителна част от българските избиратели. Социологическите проучвания показваха, че около 50 % от гласоподавателите нямат намерение да отидат до урните и не подкрепят основните политически партии.

На второ място последиците от реформите след тежката криза 1996–1997 г. предизвикаха остри социални и материални проблеми сред мнозинството български граждани и породиха разочарование и недоволство от политиката на управляващата партия. Това недоволство намери своя отдушник в подкрепата на новата политическа формация НДСВ.

На трето място специфичен фактор представляваше личността на Симеон Втори, чиято изключителна популярност и харизма бе основният фактор за бързо утвърждаване на НДСВ в обществото. Той олицетворяваше нов тип политик, освободен от бремето на отговорността за партийната политика от последните 12 години, и фокусира върху себе си очакванията за поврат в социалното и материалното битие на българските граждани, стана носител на нова политическа култура, изчистена от конфронтацията на миналия период.

Тези основни фактори в своята цялост създадоха предпоставки за уникалното за българската политическа среда „**вклиняване**“ на НДСВ в партийното пространство само два

месеца преди парламентарните избори. Сблъсквайки се с редица формалности при регистрацията си, то не съумя в срок да се легализира, но избирайки коалиционната форма чрез две други регистрирани партии, се представи като коалиция Национално движение Симеон Втори.

Набързо изготвената предизборна платформа на базата на програмните изявления на лидера Симеон Сакскобургготски очерта една твърде разностранна комбинация от предложения, съчетаващи елементи на либерални и популистки социално-икономически предложения за реформи. Те бяха адресирани до основните социални групи и предложиха бързо икономическо развитие, социална справедливост, морал в политиката, борба срещу корупцията и интеграция в Европейския съюз и НАТО. Политическите подходи се основаха на толерантност, плуралистична култура и призив за консенсус по основните въпроси, преодоляване на политическото и социалното противопоставяне.

Кандидатдепутатските листи на НДСВ бяха еkleктично съставени от професионалисти с успешна кариера в различни области, част от тях в чуждестранни институции и утвърдени специалисти, представители на художествено-творческата интелигенция и други. Те олицетворяваха едно ново, относително младо поколение, част от „успялата“ България, от „новата средна класа“.

Останалите основни политически партии, особено ОДС и БСП, създаде „Коалиция за България“ с още 15 незначителни партии и групи, попаднаха в дефанзивна позиция. Те понесоха посвоему негативите на изминалото време и станаха жертва на очертаващия се **протестен и наказателен вот** срещу техния политически курс след 1989 г.

Въпреки че в платформата на трите основни политически формации за изборите – НДСВ, ОДС и Коалиция за България – нямаше съществени различия по приоритетите на страната, изходът от изборите бе предрешен от очакваните промени, свързани с новото политическо движение.

Произведените на 17 юни 2001 г. парламентарни избори дадоха следните резултати (табл. 6).

Като цяло парламентарните избори предизвикаха **рязка**

Таблица 6

Избори за 39-о Народно събрание, 17 юни 2001 г.
(гласували 67,04%)

Партия	Получени гласове	%	Мандати
НДСВ	1 952 513	42,74	120
ОДС	830 338	18,18	51
Коалиция за България	783 372	17,15	48
ДПС – Либерален съюз –			
Евророма	340 395	7,4	21
ВМРО–Гергьовден	165 927	3,63	
Българска евролевица	44 765	0,9	
Останалите партии, вкл. дубльори на НДСВ, събрали около 6 % (две формации с наименование „Симеон II“ в бюлетината)		7,8	

Източник: ЦИК

промяна в съотношението на партийните сили и в конфигурацията на парламентарните групи в 39-ото Народно събрание. Но основната последица бе **разчупеният досегашен двуполюсен модел на партийната система**, основан на доминацията и редуването във властта на СДС и БСП. Те получиха поотделно под 20 % от гласовете на избирателите, което ги превърна от големи в средни по електорално влияние политически партии с относително еднаква политическа тежест.

Появи се една нова, голяма по електорално влияние политическа сила, която нетрадиционно и скоростивно измести досегашните политически партии. Тя оформи и най-голямата парламентарна група с почти абсолютно мнозинство.

Същевременно НДСВ нямаше никаква партийна история и тепърва предстоеше да се изгради като партийна формация със свои организация, идеология, лидерски екип и управленска политика. След изборите основната ѝ структура бе парламентарната група, която щеше да стане основа на бъдещата партийна формация.

Следователно НДСВ възникна спонтанно и бе почти цялостно олицетворено от личността на Симеон Втори. Същевременно то поемаше едновременно с възникването и легализирането си управлението на страната без никакъв опит. Всички тези фактори поставяха **много въпросителни пред бъдещето на новата политическа формация**, поставиха и серия от предизвикателства пред нейното изграждане и утвърждаване.

Поредното (четвърто) влизане в парламента на четвъртата по сила партия ДПС със съюзници и резултат над 6 % я утвърди като неотменим компонент на новата партийна система. Нейната електорална опора остава в огромното си мнозинство турското население. Поради факта, че никоя от останалите политически сили не получи абсолютно мнозинство в парламента, ДПС придоби възможността да изиграе значима роля като фактор в бъдещото управление на страната като коалиционен партньор на НДСВ. В сравнение с предишните парламенти съотношението на силите наложи промяна във формулата на управление от едноцветни (доминирани от СДС и БСП) правителства към коалиционна форма на управление.

Парламентарните избори през 2001 г. бяха крах за две от парламентарните партии – Българската евролевица и БББ. Техният изключително нисък изборен резултат де факто ги елиминира като политически фактори в партийната система. В лявото пространство остана да доминира БСП след изборния неуспех на крайната неокомунистическа левица, получила под 1 %.

За сметка на това се появи един нов, също нетрадиционен политически субект – „Гергьовден“ – ВМРО, който за малко не успя да прескочи 4-процентната бариера за влизане в парламента.

Следователно парламентарните избори през юни 2001 г. създадоха една коренно нова в сравнение с предишните години политическа ситуация, която предизвика **дълбоки промени в партийната система**. Тя премина като конфигурация от 2+2 (две големи – БСП и СДС, и две по-малки партии – ДПС и Евролевица) към формулата 1+2+1 (една доминира-

ща формация – НДСВ, плюс две средни партии – СДС и БСП, плюс една по-малка – ДПС).

През юли 2001 г. встъпи в длъжност новото правителство, оглавявано от Симеон Сакскобургготски, с коалиционен партньор ДПС. Това бе едно ново като формула правителство, в което участваха и политици, свързани с БСП. За страната започна нов исторически етап при една нова партийна конфигурация. Именно в управлението и в реалната политика новата формация НДСВ трябваше да докаже дали е жизнеспособно като управленска сила и впоследствие като партийна формация.

ГЛАВА ТРЕТА

ФОРМИРАНЕ НА ВТОРАТА ПАРТИЙНА СИСТЕМА СЛЕД 1989 г.

Парламентарните избори през 2001 г. маркираха начало-то на коренна трансформация в новата партийна система на България след 1989 г. От партийна система на прехода тя започна да прераства в партийна система на консолидиращата се демокрация. Ако първата посткомунистическа партийна система, установила се в периода 1989–2001 г., се характеризираше предимно с налагането на двуполусния силно поляризиран модел на партийна система, отличаващ се с доминацията на БСП и СДС, то втората посткомунистическа партийна система придобива **контурите на многопартийна система с умерена поляризация**. Нейните основни характеристики се открояват в по-отчетливото формиране на типичните за европейските демокрации партийни структури както по линия на идеологическата идентификация на партийните фамилии – социалдемократическа, либерална, християндемократическа и консервативна, така и с по-ясното ситуиране в традиционната скала – ляво, дясно и център. Този преход към втората партийна система получи още по-ясни контури на парламентарните избори 2005 г. Те категорично потвърдиха, че **първата партийна система остана безвъзратно в миналото, а втората** тепърва ще се развива със своя специфична динамика.

1. Утвърждаване на центристко-либерален партиен спектър

Формирането на НДСВ като електорална формация, единствено идентифицираща се с личността на бившия цар Симеон Втори, поставяше много въпросителни пред нейната

еволуция и съдба като партийна формация. За разлика от другите основни политически партии, представляващи гръбнакът на новата партийна система – БСП, СДС и ДПС, НДСВ се формира скоропостижно и започна своя „живот“ директно като парламентарна формация, съставена от 120 депутати. С други думи, **нейното възникване наподобяваше формирането на първите класически партийни формации** във Великобритания и САЩ и други демократични държави, които започваха своя път на развитие от представителните институции. Едва впоследствие те прерастваха от „партии в парламента“ в „партии на гражданското общество“.

Същевременно с влизането ѝ в парламента като най-голяма парламентарна група НДСВ навлезе в структурите на изпълнителната власт като основна управляваща партия, което още в началото на съществуването ѝ я превърна в „държавна партия“ със силно влияние в публичната администрация, където се формираше основният ѝ кадрови резерв. С други думи, НДСВ се формира изцяло „от горе“ по волята на нейния лидер Симеон Сакскобургготски и изцяло извън гражданското общество, като изключим кратката предизборна кампания на формацията през 2001 г., съставена почти изцяло от нововлезли в политиката личности.

Този начин на възникване на НДСВ поставяше много съмнения относно способността му да се утвърди като жизнеспособна партийна формация. Нещо повече, то се самообяви като движение с определен антипартиен привкус, отговарящо на първоначалните разбирания на основателя му Симеон Сакскобургготски.

При тази ситуация основните фактори, изиграли легитимираща роля на НДСВ, бяха преди всичко управленските способности на правителството, възможността да запази целостта и вътрешната си стабилност и коалиционното взаимодействие с младшия партньор ДПС, от което зависеше парламентарното мнозинство.

Управленският капацитет на НДСВ будеше добре разбираеми въпросителни поради изцяло непознатия екип, който формира правителството – хора без опит в държавната администрация на това ниво. Самият Симеон Сакскобурггот-

ски, приел с големи резерви отговорността си като премиер, също така нямаше никакъв опит на тази позиция. Затова първоначалното му намерение бе да формира де факто коалиционно правителство с дейци от СДС и БСП, осигурявайки приемственост в управлението, но и споделяне на отговорностите. На неговите усилия отговориха положително само от БСП, от чиито редици двама дейци поеха министерски постове.⁴³ С това в първоначалния период на съществуването си правителството на Симеон Сакскобургготски си осигури освен парламентарна подкрепа на коалиционния партньор ДПС и негласната подкрепа на парламентарната група, доминирана от БСП.

В „услуга“ на правителството бе и фактът, че ДПС и лидерът му Доган имаха значителен опит в политическите събития след 1989 г. и компенсираха донякъде откъсването от българската политика на Симеон Сакскобургготски и мнозина от новите министри, живели продължително в чужбина.

Друг положителен момент за правителството бе, че то започна своята дейност при относителна икономическа стабилизация на страната в края на 2001 г. и благоприятна международна среда, свързани с перспективите България да се придвижи към членство в НАТО и Европейския съюз.

Неблагоприятен момент за дейността на правителството бяха свръхочакванията на българските граждани, породени от предизборните обещания за значителни промени в жизнения стандарт и живота на българите, чието мнозинство попадна в числото на „загубилите“ от прехода след тежките икономически сътресения от 90-те години на миналия век. Още в първите месеци на управлението на НДСВ се очерта нереалистичността на част от популистките обещания на НДСВ и лично на новия премиер Симеон Сакскобургготски. Въпреки че продължи линията на макроикономическа и фи-

⁴³ Костадин Паскалев като вицепремиер и министър на регионално-то развитие и Димитър Калчев – министър на държавната администрация. Първият напусна поста си през 2003 г. вследствие на несъгласие с водената от правителството политика, а другият остана на поста си до края на мандата.

нансова стабилизация, правителството на НДСВ не съумя да изпълни завишените си предизборни обещания за значително подобрене на жизнения стандарт на българското население. Това доведе още след първите месеци на управлението на НДСВ до спадане на неговата популярност и загуба на обществено доверие.⁴⁴

Същевременно обаче това не беше съпроводено от сериозни икономически сътресения и кризи. Паралелно с това в последните две години на мандата му се забелязва определено подобрене на жизненото равнище на определени части на населението, което се изрази и в нарастване дела на така наречената средна класа. Намаля безработицата, увеличиха се относително доходите, главно на държавната администрация, увеличиха се и чуждестранните инвестиции.⁴⁵

Основните му успехи обаче се проявиха на външнополитическата арена и главно с довеждането до успешен завършек на преговорите за членство на страната в НАТО, която бе приета през април 2004 г., приключване на преговорите с Европейския съюз през април 2005.

Тези фактори гарантираха на правителството относителна стабилност въпреки спадащото доверие в първите години, което бе възстановено частично в края на мандата.⁴⁶ Този фактор наред с другите фактори (запазването на мнозинството и липсата на популярност на алтернативните опозиционни партии) осигури на правителството завършването на целия 4-годишен мандат, предвиден по конституцията. Това обстоятелство бе изключително важно за **легитимирането на НДСВ като формация, способна да предложи своя алтернатива като либерална партия** в противовес на другите ѝ основни конкуренти от ляво и от дясно. Това създаде възмож-

⁴⁴ Една година след встъпването в длъжност на новото правителство според социологически сондажи електоралното влияние на НДСВ бе спаднало до 13 % от всички избиратели. Вж. Барометър, Политическите партии в България, юли–септември 2002, Институт за политически и правни изследвания.

⁴⁵ Вж. данните в Годишник на Националния статистически институт за 2004 г.

⁴⁶ Вж. Барометър, цит. съч., януари–март 2005.

ност да оформи свой специфичен **профил на центристка партия**, претендираща да заеме трайно място във втората партийна система.

Наред с това 4-годишният мандат позволи на НДСВ да създаде свой кадрови ресурс в държавната администрация в центъра и по места. Също така да разшири и социалната си база главно сред държавните служители, немалка част получили назначение чрез управляващата партия. Този период позволи на НДСВ да утвърди и свой партийен елит, който се оформи около Симеон Сакскобургготски. НДСВ се легитимира вече не само чрез него, но и чрез редица министри, получили висока обществена подкрепа.⁴⁷ С течение на времето те заеха и водещи позиции в новосформираната партия НДСВ и в парламентарната група.

По-сложен се оказа процесът на вътрешнопартийната стабилност и хомогенност на НДСВ. Възникнала като формация „вътре в парламента“ и без опора и социални корени в гражданското общество, тя запази целостта си предимно вследствие идентификацията с личността на Симеон Сакскобургготски. По начина на своето конструиране тя бе съвкупност от няколко приятелски кръга (юристите, технократите, юпитата от Лондон, кръга Кошлуков–Севлиевски, и други), свързани с икономически и други среди, извън парламента, което превръщаше НДСВ в „кланова“ партия. Част от депутатите на НДСВ бяха типични „политически автостопаджии“, преминали през една или няколко партии, включително СДС и БСП, преди да се озоват в НДСВ. Тяхното присъствие в НДСВ бе продиктувано от лични и кариеристични интереси и в нищожна степен от идейни и ценностни побуди.

Следователно при възникването си **НДСВ бе типична клиентелистка организация**, обслужваща интересите на различни икономически лобита, както и личностните амбиции и потребности на значима част от нейните депутати. Това състояние

⁴⁷ Сред тях бяха министърът на финансите Милен Велчев, министърът на икономиката Лидия Шулева, министърът на външните работи Соломон Паси, министърът на европейската интеграция Меглена Кунева и други.

на НДСВ предопредели серията от конфликти и периодични разцепления в парламентарната група. Те бяха стимулирани от противоречията между основните „приятелски“ кръгове и доминацията на два от тях – юристите и технократите, фаворизирани от Симеон Сакскобургготски и заели водещи позиции в правителството и парламентарната група.

Именно тези две основни групи получиха и главния властови ресурс в държавните институции, което провокира недоволството на другите групи и отделни депутати. Началото на серията конфликти и впоследствие напускане на парламентарната група на НДСВ започнаха още след първите месеци на управленския мандат на правителството и не престанаха до края му, когато от 120 депутати в парламентарната група на НДСВ останаха само 97. Най-значимият конфликт и разрыв стана през 2004 г., когато 11 депутати от парламентарната група на НДСВ я напуснаха и основаха собствена парламентарна група – така нареченото Ново време, начело с Мирослав Севлиевски и Емил Кошлуков. Впоследствие те формираха своя политическа партия с десноцентристка ориентация (на 10 юни 2004 г.).

След парламентарната криза през януари 2005 г. Новото време „изтъргува“ отказа си да подкрепи вот на недоверие срещу правителството, като бе включена в правителството и получи министерски пост. Новото време се включи с НДСВ и ДПС в кратко съществувалия така наречен Либерален алианс, който се разпадна преди изборите през 2005 г. Всяка от тези партии се яви самостоятелно на изборите, а Новото време остана извън парламента с неясни перспективи за евентуално вливане в десноцентристкото политическо пространство.

Важна стъпка в прехода на НДСВ от нееднородно движение към политическа партия бе регистрацията ѝ като такава през юни 2002 г. В декларацията за основните ценности на НДСВ тя се обяви за либерална формация и изяви стремежа да се ситуира в десноцентристкото пространство (виж глава четвърта).

По организационната си същност НДСВ се определи като електорална партия без типичната за другите български пар-

тии организационна структура с централни, междинни и местни органи, като основната ѝ функция е организирането на изборния процес на партията. Първоначално НДСВ взе решение да се приобщи към европейската Народна партия, в която членуват консервативни и християндемократически партии, но неговото членство там бе възпрепятствано от съпротивата на СДС, която бе вече член на тази европейска наднационална партия. Впоследствие НДСВ се ориентира към Либералния интернационал и либералната европейска формация (Европейската либерална и реформистка партия), в която беше приета през 2003 г. Член на тази европейска транснационална партия бе вече ДПС, която подкрепи членството на НДСВ.

С други думи, главно по външнополитически съображения и външно въздействие **НДСВ прие либерализма за своя идеологическа ориентация и наред с ДПС се присъедини към либералните партийни формации.** Тъй като исторически либералните партии в Европа са твърде разнородни, със свои десни, леви и центристски крила, някои от тях съществуващи и като самостоятелни партии, НДСВ удачно се адаптира към този модел. Той отговаряше, от една страна, на вътрешната нееднородност на НДСВ, където също се оформиха различни крила с по-дясна или по-лява ориентация. От друга, на относително незаетото в българската партийна система центристко пространство, позволяващо на НДСВ да балансира между десните и левите партии и в съответствие с конкретните си интереси да намира коалиционни партньори и в двете направления.

Като свой основен партньор НДСВ определи ДПС, която също се бе самоопредилила като либерална формация и бе част от правителствената коалиция. По този начин в типичния за българския политически процес начин НДСВ си самоопредили идеологическия облик, като направи по този начин важна стъпка към партийната си идентификация от популистка към либерална формация. В конкретния исторически момент тази стъпка имаше преди всичко прагматичен и външнополитически аспект, тъй като либералната политическа традиция беше прекъсната в България след 1947 годи-

на, а след 1989 година за кратко се представляваше от незначителни формации в СДС.

С други думи, либералните политически ценности тепърва ще трябва да придобият своя специфичен български колорит и да се превърнат в осъзната ориентация на елита и членовете на НДСВ.

Първият тест за социалните корени на НДСВ и за връзките му с гражданското общество след парламентарните избори 2001 г. бяха местните избори през октомври 2003 г. Въпреки спецификата на вота – мажоритарен за кметовете и пропорционален за общинските съветници, НДСВ показа скромни резултати, които обаче свидетелстваха, че като най-млада партия има определен кръг от свои привърженици. Тя спечели 6 кметски места, от които две в по-големи градове, и 344 общински съветници с подкрепата на общо 6,51 % от избирателите.⁴⁸ Този процент отразяваше като цяло рейтинга на НДСВ в този период, който се движеше около 8–10 %, значителен спад в сравнение с резултата от юни 2001 г. Но същевременно това показва, че НДСВ започва да се укрепва като партийна формация на местно равнище и излиза частично извън сянката на своя лидер Симеон Сакскобургготски. Именно на тези избори НДСВ получи първата си легитимация като партийна формация. Това ѝ откриваше шансове за парламентарно представителство на следващите избори въпреки съществуващите въпросителни около нейната по-нататъшна съдба.

Друг фактор, поставил на изпитание управленските възможности на НДСВ, бе коалиционното му взаимодействие с ДПС. ДПС бе основният фактор за гарантиране на парламентарното мнозинство като опора на новото правителство и същевременно активен участник в изпълнителната власт. Тази коалиционна формула на управлението се експериментираше за първи път в България след промените през 1989 г. И двете партии, участнички в него, положиха усилия да осигурят дълготрайно взаимодействие, доказвайки, че се **формира нов център на властта, извън доминиращите дотогава в**

⁴⁸ В. „Сегга“ от 4 ноември 2003 г., с. 3.

партийната система БСП и СДС, и запазиха коалиционната формула в продължение на четири години въпреки появилите се периодично вътрешнокоалиционни конфликти. Но това създаде предпоставки за появата на нова управленска алтернатива в партийната система около двете либерално-центристки партии. Това бе нов фактор, съдействал на управленско ниво за **разчупването на двуполюсната партийна система**. Това легитимира и двете партии като реални и потенциални участници в управлението на страната в перспектива след изборите 2005 година.

Въпреки че ДПС бе отдавна фактор в българския политически процес след 1989 г., това негово пряко участие в изпълнителната власт като активен участник завърши процеса на интегрирането му в политическата система. ДПС получи нови възможности да разшири присъствието си в административния апарат на централно ниво и да получи нов властови ресурс за осъществяване на интересите на своя политически елит и електоралната си база. ДПС използва участието си в изпълнителната власт, за да разшири влиянието си и в местната власт след местните избори 2003 г., и показва значителен резултат, съответстващ на 13,6 % от подадените гласове и избрани 695 съветници, както и множество кметски места в смесените райони, включително в Кърджали.

В този период **ДПС положи усилия да разшири електоралното си влияние** извън турското население и привлече българи както в ръководството на партията, така и в структурите на държавната власт, използвайки позициите си в правителството. ДПС положи значими усилия да утвърди либерално-центристкия блок като основен фактор в новата партийна система. От него произлезе инициативата за формирането на либерален алианс между НДСВ, ДПС и Новото време. Лидерът на ДПС обаче не успя да убеди ръководството на НДСВ правителствената коалиция, формирана между трите партии, да прерасне в предизборна коалиция за парламентарните избори 2005 г., което откри определено напрежение и различия в тактиката между трите формации. Пропаднаха и усилията на Новото време да се коалира сама с ДПС за парламентарните избори през юни 2005 г., вследствие на което трите либерално

центристки партии се явиха самостоятелно на изборите с перспектива да продължат сътрудничеството си в следизборната ситуация, ако се създадеше такава възможност. Резултатите от парламентарните избори потвърдиха, че място за центристко-либерален блок има и че той става в близка перспектива основен компонент на втората посткомунистическа партийна система въпреки влошаването на отношенията между ДПС и НДСВ. Независимо от това те станаха част от социаллиберална коалиция, която пое управлението на страната след изборите.

2. Раздробяване и реструктуриране на дясното партийно пространство

След парламентарните избори през 2001 г. в СДС, основен до този момент опонент на БСП, с претенция да обхване десния политически спектър, започна продължителна вътрешнопартийна криза. Тя беше предизвикана от серия фактори, сред които се откроиха следните.

На първо място откъсването на СДС от социалната си база и гражданското общество като цяло вследствие задълбочаване на негативните тенденции на „самозатваряне“ на партията и върхушката ѝ около „приятелския кръг“ на Иван Костов. Той самият се прояви като авторитарен лидер, назован не без основание от съмишлениците в собствената му партия като „Командира“.

На второ място засилването на негативните процеси, **продиктувани от клиентелисткия уклон на партията**. Превръщането на СДС в „партия на управлението“, без да има стабилни корени в обществото и с ограничена вътрешнопартийна демокрация, я превърна в партия, обслужваща в голяма степен користните интереси на своята върхушка, което твърде скоро провокира вътрешнопартийни сблъсъци. Корупцията като типичен феномен на незрели партийни формации и случайни партийни лидери, достигнали върховете на властовата пирамида в посткомунистически условия, разяде отвътре СДС и я превърна в арена на сблъсък на лобистки интереси. В анализа на ръководителя на отдела за стратегии и

анализи на СДС в периода 2000–2001 г. Светослав Малинов се отбелязват точно симптомите на този процес на клиентелизиране⁴⁹ на СДС. Според него „определени клиентелистки групировки в рамките на СДС започнаха да имат свой дневен ред“ и „се достигна до уродливата нова фаза на капсулиране и приватизиране на самия клинтелизъм“⁵⁰.

На трето място, след като управлява четири години със стабилно парламентарно мнозинство и постави началото на някои реформи и ориентира геополитически страната към евроатлантическите структури, СДС **изчерпи основанията за поддържане на първоначалния антикомунистически идеологически ресурс**, който преди всичко го легитимираше като партия и мобилизираше значим електорален потенциал. СДС не съумя своевременно да започне реидеологизацията и програмното обновление в съответствие с новите реалности на страната и особено с факта на превръщането на демократичните завоевания в необратим фактор. Поддържането на идеологемите на агресивния антикомунизъм от началото на прехода спъваше адаптацията на СДС към новите реалности и новите поколения избиратели, израснали в периода след 1989 г. От друга страна, опитът да се привнесе християндемократическа идеология „отвън“ към българските реалности не сполучи, не на последно място защото СДС нямаше идейния потенциал и идеолозите да обоснове християндемократическите ценности в български условия. Затова и Хартата на ценностите на СДС остана без реални последици за еволюцията на партията.

Към тези основни фактори след 2001 г. се добавиха

⁴⁹ Понятието „клиентелизъм“ е въведено в политологията, за да обозначи превръщането на политическите партии в организации, обслужващи тесен кръг от лица, за които партийната организация е средство за задоволяване на техните лични и тесногрупови, предимно икономически интереси. Създавайки по този начин своя вярна клиентела, самите партии разчитат на нея тя да провежда интересите на партията. По този начин се създава специфична уния между партийните кадри и нейната клиентела в държавната бюрократия и икономиката.

⁵⁰ Малинов, Св., Политическите партии в България и Австрия пред нови предизвикателства, С. 2001, с. 34.

продължаващите и изострящи се отношения между лидерите и групите в СДС. Техен непосредствен катализатор стана слабоото представяне на СДС на парламентарните избори през 2001 г., последвано от загубата на кандидата за президент, подкрепян от СДС, Петър Стоянов – президент в периода 1997–2001 г. С това СДС в кратък период през 2001 г. загуби две възлови политически битки, които предизвикаха болезнени процеси в партията и извън нея сред основните ѝ поддръжници. В СДС започна период на дезинтеграция, преминал през различни фази след 2001 г. и продължил и след парламентарните избори през 2005 г. Този процес не бе спрял и след като на Националната конференция през 2002 г. Надежда Михайлова пое лидерския пост в остро противоборство с предшественичката ѝ Екатерина Михайлова, близка до Иван Костов.⁵¹ Този разпад на СДС се прояви в две основни направления – изостряне на вътрешните конфликти и разцепления, довели до **формирането на нови десни партии от отломките на СДС.**

Първият по-значим конфликт, довел до първото разцепление, бе свързан с напускането на СДС на популярния тогава кмет на София Стефан Софийански след парламентарните избори през 2001 г. Той оглави нова партийна формация Съюз на свободните демократи, която се ориентира към десния център и потърси допирни точки с управляващата НДСВ. Социалната база на ССД обхвана предимно представители на „новата средна класа“ в големите градове. В краткото си съществуване като партия ССД бе изцяло зависима от съдбата и популярността на своя председател Софийански, който спечели за трети пореден път изборите за кмет на София през 2003 г. Същевременно разрастващите се проблеми на кмета – от една страна, липса на мнозинство в общинския съвет и от друга, заведените съдебни дела срещу негови действия като кмет, стесниха значително периметъра на въздействие на ССД в навечерието на парламентарните избори 2005 г.

⁵¹ Според социологическите проучвания през лятото на 2002 г. електоралното влияние на СДС бе спаднало до 10,4 %. Национално представително проучване на ВВСС „Галп Интернешънъл“, в. „Сега“, 20 август 2002 г.

ССД не успя да излезе от позициите на малка партия със съмнения да прескочи 4-те процента. Това ѝ наложи да влезе в една твърде нетрайна и идеологически нехомогенна коалиция – Български народен съюз, заедно със земеделска и националистическа формация.⁵²

Вторият по-значим по мащабите си конфликт и последвало разцепление бе между привържениците на експремиера Иван Костов и новото ръководство на СДС начело с Надежда Михайлова. Противоречията ескалираха след загубата на кметските избори в София, където Надежда Михайлова се кандидатира от името на СДС. Това бе използвано от привържениците на Иван Костов, за да започнат кампания за нейното отстраняване и възвръщането на Иван Костов на водещи позиции в СДС. След като тяхната акция се провали, те се ориентираха към напускане на СДС и формирането на самостоятелна парламентарна група и впоследствие на нова политическа партия – Демократи за силна България, създадена през май 2004 г.

Новата партия оглави бившият лидер на СДС и премиер (1997–2001 г.) Иван Костов. ДСБ се самоопредели като дясна консервативна партия с амбицията да създаде образ на „нова десница“, излязла от сянката на СДС. В нейните програмни и предизборни документи се проявяваше стремеж да се представи като партия, защитник на българските национални интереси, с евроскептичен уклон. Основен елемент в програмата беше борбата за ред и законност, съчетани с традиционни антикомунистически лозунги. Още при създаването си ДСБ се оформи като лидерска партия около фигурата на Иван Костов, чрез който тя искаше да се легитимира и утвърди. Тя прие твърда опозиционна позиция както срещу левите партии, така и срещу управлението на НДСВ. ДСБ зае остра критична позиция срещу останалите десни партии, особено СДС и ССД, които неприкрито целеше да измести от дясното пространство. Основен акцент в дейността ѝ бе нейното остро противопоставя-

⁵² Според различни социологически проучвания рейтингът на ССД се движи между 1 и 3 %, а членската ѝ маса през 2003 г. бе около 15 хил. души. В „Труд“ от 23.05.2003 г.

не на ДПС и особено на лидера ѝ Доган, обвинени в опити да монополизират етническия вот на турците. Социалната база на ДСБ въпреки амбициите да измести СДС от дясното партийно пространство, остана до изборите 2005 г. твърде стеснена до твърдите антикомунисти и по-възрастни граждани в големите градове.⁵³

В самия СДС продължиха кризисните процеси, предизвикани от тези разцепления. Вторични битки за влияние в партията продължиха до изборите 2005 г., породени от редица неудачни решения на ръководството и лично на Надежда Михайлова. Основно сред тях бе силно критикуваното от СДС решение партията да влезе в широка коалиция за изборите с нетрадиционни и дискредитирани сред симпатизантите на СДС партии в рамките на ОДС. Това провокира нови напрежения и конфликти, включително оставки от ръководни позиции на членове на СДС и с тежки следизборни последици за партията. **СДС, създаден в началото на 1990 г. като антикомунистическа формация, изчерпа своя потенциал, като се сви до малка партия** с неясна перспектива, със смаляваща се социална база и намираща се в организационна криза. Като нейна последица бе изборът на нов председател на СДС на нарочно свикан конгрес на партията на 1 октомври 2005 г. Делегатите избраха бившия президент Петър Стоянов за нов председател на СДС, върху който падна тежката задача да намери път към излизане на партията от дълбоката криза.

Извън СДС, ССД и ДСБ ограничено влияние в дясното пространство запазиха няколко малки партии. Деснонационалистическата ВМРО (лидер Красимир Каракачанов), „Гергьовден“ (лидер Любен Дилов), Демократическата партия (лидер Александър Праматарски), Съюз „Радикали“ (лидер Евгений Бакърджиев). Всички те са малки или маргинални партии, сред които ВМРО и „Гергьовден“ имат повече привърженици. Като самостоятелни партии те нямат перспективи, поради което в навечерието на парламентарните избори през 2005 г. потърсиха покрив в предизборни коалиции с по-големи десни партии.

⁵³ В. „Дневник“ от 10 юни 2005 г.

Процесите на дезинтеграция на СДС и раздробяването на дясното пространство в навечерието на парламентарните избори от 2005 г. доведоха до процес на съюзяване на десни партии в предизборни коалиции.

ССД формира коалиция с БЗНС – Народен съюз, най-голямата от земеделските формации и традиционен съюзник на СДС. Към тях се включи националистически ориентираната ВМРО. Названието на коалицията бе Български народен съюз (БНС).

СДС се съюзи в рамките на коалиция ОДС с „Гергьовден“, Демократическата партия и по-малки партии от земеделския и ромския етнически спектър.

ДСБ след неуспешни опити да се коалира с БЗНС – Народен съюз и Демократическата партия избра пътя на самостоятелно явяване на изборите.

3. Утвърждаване на БСП в лявото пространство

След парламентарните избори в лявото пространство през 2001 г. паралелно с процеса на загуба на обществено доверие в НДСВ и неговото правителство и вследствие кризата в СДС започна постепенен процес на укрепване и разширяване позициите на БСП. Той бе стимулиран от победата на лидера Първанов на президентските избори през ноември 2001 г., което изведе представител на партията на престижния пост държавен глава на страната. Самият той подкрепи и посочи за свой заместник на поста председател на БСП младия и със скромнен стаж в структурите на БСП секретар по международните въпроси на партията Сергей Станишев. Това трябваше да бъде знак за БСП и особено на обществените среди извън нея, че тя ще продължи курса на социалдемократизиране и приобщаване към политическата линия за интеграция на България в НАТО и Европейския съюз.

С поемането на поста от Сергей Станишев и впоследствие утвърждаването му на него на 45-ия конгрес на БСП през 2002 г., както и решенията, приети от него, бяха доказателство за продължаването на линията „Първанов“. Това развитие, последвано от фактическото приобщаване на БСП в

Социалистическия интернационал като редовен член през 2004 г. и на Партията на европейските социалисти през 2005 г., легитимира БСП в международен план като социал-демократическа формация, свързана с европейската традиция на тази партийна фамилия. В самата партия тази линия се наложи окончателно въпреки опитите на тесния кръг около бившия лидер на БСП Лилев да поддържа идеята за „нова лява партия“. В своята парламентарна дейност БСП подкрепи присъединяването на България в НАТО и съдейства за успешното приключване на преговорите с Европейския съюз. Това открои БСП като партия, свързана с европейската социалдемократическа левица, което имаше значим вътрешен резонанс. Това де факто представляваше сбогуване с тоталитарното минало на тази партия и прехода ѝ към съвременна демократична партийна формация.

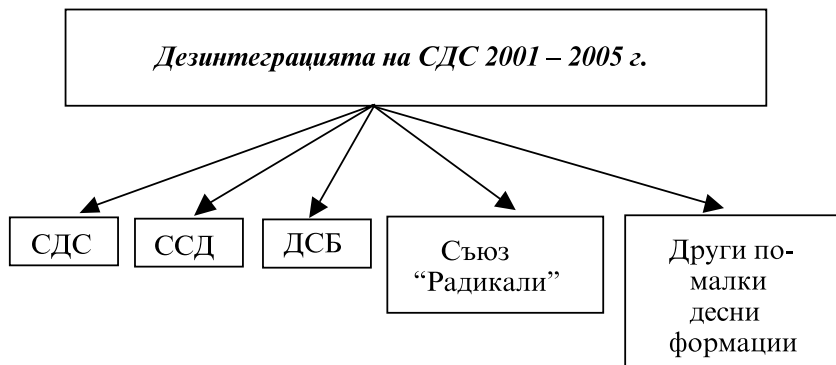
Това развитие на БСП оказва и консолидиращо влияние на партийната система, като ускори нейния преход от първата към втората система. Безспорно е, че това ускори и дезинтеграцията на СДС като формация, родена от прехода предимно върху антикомунистическа основа. Социалдемократизирането на БСП нормализира междупартийните отношения, поставяйки ги в руслото на развитите европейски демокрации, като лявото пространство бе постепенно заето почти изцяло от БСП след краха на Еврелевицата на изборите през 2001 г.

За предизборна цел БСП остави в предизборната Коалиция за България така наречената Нова левица, съюз между нея и още три съвсем малки социалдемократически формации, с перспектива те да се слеят с нея или да останат без позиции в партийния живот. Неокомунистическата левица остана в маргинални позиции, извън БСП, като една от партиите там остана съюзник на БСП в рамките на Коалиция за България.

Еволюцията на БСП се характеризира и с процес на вътрешнопартийни сблъсъци, особено на местно ниво, които се изостриха около местните избори през 2003 г. С течение на времето ръководството на партията овладя тези центробежни тенденции и в навечерието на 2005 г. тя се яви консолидирана на изборите за нов парламент.

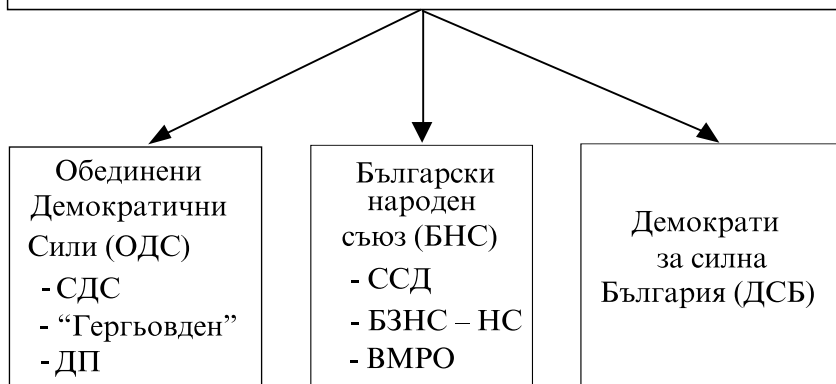
Фиг. 1

Дясното партийно пространство в навечерието на парламентарните избори 2005 г.

Фиг. 2

Предизборни коалиции и партии в дясното пространство в навечерието на парламентарните избори на 25 юни 2005 г.

Във вътрешнопартиен план в БСП се осъществи постепенна промяна в ръководството към по-младото поколение дейци и освобождаването на остатъците от дейците на екс-

комунистическата партия, свързани с А. Луканов и А. Лилков. Същевременно социалната база и особено членският състав на БСП остана предимно доминиран от по-възрастните, включително над 60 години.⁵⁴ Забавеното подмладяване на БСП оказва влияние върху кадровия състав, както и върху позициите в основните политически сфери, което се прояви в предизборната платформа на БСП.

След 2001 г., с приближаването на парламентарните избори през 2005 г., БСП постепенно излезе от кризата след краха на правителството на Виденов и разшири публичното си влияние. Социологическите проучвания отчетоха постепенно подобряване на електоралните позиции и повишаване на общественото доверие.⁵⁵ Този процес на възстановяване на доверието и **своеобразно възраждане на БСП я превърна в хегемон в лявото пространство и основна политическа партия в него.** За разлика от дясното политическо пространство вляво се утвърди една консолидирана левица с претенции да поеме управлението на страната след осем години в опозиция.

В навечерието на парламентарните избори през 2005 г. партийната система беше претърпяла значителна трансформация и придоби качествено нови характеристики в сравнение с първата партийна система.

На мястото на двуполусния модел в навечерието на парламентарните избори се формира една **по-плюрализирана партийна система и идеологически и ценностно – по-диференцирана.**

4. Парламентарните избори през 2005 г. и следизборната партийна конфигурация

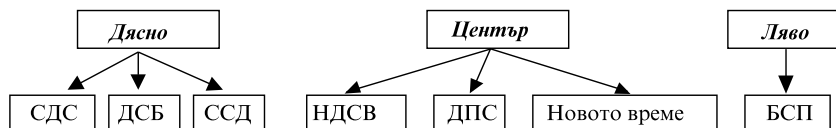
Парламентарните избори потвърдиха категорично, че в

⁵⁴ В. „Дневник“ от 10 юни 2005 г.

⁵⁵ От 17 % от действителните гласове на изборите през 2001 г., тя достигна до 25-27 % от всички избиратели, което при 60 % избирателна активност, означаваше между 35 до 40 % от действителните гласове.

Фиг. 3

Втората партийна система в навечерието на парламентарните избори 2005 г. – основни партии

българската партийна система настъпват трайни промени, които очертават все по-ясно контурите на втората партийна система след 1989 г.

Първата основна черта е плурализация и фрагментация на партийната система.

Избирателите окончателно „отхвърлиха“ модела на партийна система с доминиращи партии хегемон, каквито бяха БСП и СДС до 2001 г. и от 2001–2005 г. популистката им алтернатива НДСВ, която по-късно се структурира като либерална партия.

Таблица 7

Избори за 40-ото Народно събрание 25 юни 2005 г.
(Гласували 55,76%)

Партии и коалиции	Получени гласове	%	Мандати
Коалиция за България	1 129 196	30.95	82
НДСВ	725 314	19.88	53
ДПС	467 400	12.81	34
Коалиция „Атака	296 848	8.14	21
ОДС	280 323	7.68	20
ДСБ	234 788	6.44	17
БНС (ССД, ВМРО и БЗНС – Народен съюз)	189 268	5.19	13
Новото време	107 758	2.95	
ПД „Евророма“	45 637	1.25	
Коалиция на розата	47 410	1.30	

Източник: ЦИК

В 40-ото Народно събрание присъстват седем основни политически коалиции и партии. Само НДСВ и ДСБ се явиха като отделни партии. Същевременно БСП е доминиращата партия в Коалиция за България, а СДС в ОДС. В БНС има относителна равнопоставеност между ССД, ВМРО и БЗНС – Народен съюз, като броят на депутатите от ССД е най-малък. Извън коалицията те нямат реални шансове за парламентарно представителство.

Коалицията „Атака“ като нов феномен обединява предимно националистически сдружения, включително партията „Атака“ с лидер Волен Сидеров, и представлява нов политически фактор в партийната система, макар наследил други партии с по-умерена националистическа тенденция, каквато беше Българският бизнес блок с лидер Жорж Ганчев.

Извън парламента остана десноцентристката либерална формация Новото време, социалдемократически ориентираната „Коалиция на розата“ и най-значимата политическа формация на ромите – Политическо движение „Еврором“.

Сред тези седем партии и коалиции най-голяма е БСП с около 30 % електорална подкрепа, следвана от НДСВ с около 20 %.

Сред малките „най-голяма“ се очертава ДПС, следвана от СДС (в ОДС), ДСБ и партиите в БНС. Тази нова конфигурация отразява тенденцията на диференциране на вота на избирателите и преориентацията им от ценностно идеологически мотиви за подкрепа на дадени партии към социално-икономически и други мотивации, базирани все повече на лична или групова преценка на ролята на дадена партия, особено когато е била партия на управлението.

Втората основна черта в еволюцията на партийната система, открoена в изборните резултати, е продължаващата и задълбочаваща се криза на легитимността на политическите партии.

Очертаната на местните избори 2003 г. тенденция на отегляне на избирателите от установените партии пролича и на тези избори. Силно спадна избирателната активност в сравнение с предишните избори. Неучастието на 45 % от из-

бирателите е симптоматично с факта, че една значителна част от негласувалите изразиха своето недоволство от партийния елит и ролята на партиите и проявиха своето недоверие към тях. С други думи, те не се идентифицират с нито една от партиите. Също така очерта се пренасочване на част от гласовете – над 8 %, в подкрепа на формация с открито антипартийна риторика, остро дистанцирала се и противопоставяща се на установените партии. Това е типичният анти-естаблишмънт вот, който отразява не само недоверието, но и отрицанието на партиите като основен компонент на демократичната система.

Към тези две числа ($45 \% + 8 \% = 53 \%$) се добавят и разпилените гласове за партии под 4-процентната бариера (над 8 %), което води до около 60 % от избирателите, които под различни форми не оказаха доверие на основните парламентарно представени партии, като изключим „Атака“. Това стеснява значително тяхната социална база, особено при формирането на правителство. И също така в неконсолидираната демокрация в българските условия открива ниша и електорален резерв за спонтанно възникващи политически формации и партии, включително с антидемократичен и антисистемен характер, които дестабилизируют партийната система.

С други думи, кризата на легитимността на партиите поставя втората партийна система в началото на нейното формиране на нестабилна основа и с възможности да бъде провокирана от нови формации и съответно дестабилизирана. Това поставя самите партии в перманентна криза на доверие, създава условия за вътрешни конфликти и разцепление и в крайна сметка въздейства негативно върху цялата демократична политическа система.

Трета основна черта в еволюцията на втората партийна система е, че за първи път в българския парламент се появи радикална националистическа популистка формация в лице-то на Коалиция „Атака“.

Феноменът „Атака“ отразява сбор от настроения и публични реакции, характерни най-вече с протеста срещу поли-

тическите провали и негодите на прехода след 1989 г., формирали една значима група от „губещи“ и маргинализирани социални групи. Към това се добавя и негодуванието от клиентелисткия характер на повечето партии, свързани с корупция и безпринципност сред политическия елит, откъснал се от ежедневните проблеми на хората.

В сравнение с предишни опити за привличане на протестния и националистически вот (феномена Жорж Ганчев) „Атака“ е най-сериозното предизвикателство до момента срещу основните демократични ценности, включително конституционни разпоредби, отнасящи се до етническия мир и към основните външнополитически приоритети на страната. В неговата програма и особено в изказванията на лидерите, главно на водещата фигура Волен Сидеров, има открито расистки и ксенофобски призови, подкопавачи етническия модел на толерантно съжителство. Същевременно те възбуждат латентни настроения сред част от българското население срещу малцинствени групи, каквито са ромите и турците, както и срещу геополитическата ориентация на страната и включването ѝ в структурите на НАТО и Европейския съюз. За първи път подобно движение получава парламентарно представителство и трибуна за своите изяви.

Същевременно като скоропостижно създадено движение то е твърде разнородно, съставено от хора с различни ценностни ориентации. В него съжителстват политици от ляво и дясно, които са с умерено националистически настроения. През декември 2005 г. част от тях създаде партия „Нова Зора“. Има и крайни националисти като Сидеров, които тепърва ще се изявяват като политици.

С появата на „Атака“ останалите демократични партии ще се сблъскват с един нов опонент, който ще провокира техните демократични ценности и ангажиментите към гражданското общество. Следователно в партийната система се оформя **нов конфликтен възел по линията национализъм–европеизъм** като реакция срещу геополитическата ориентация на страната, последиците от навлизането ѝ в международните структури и в перспектива срещу въздействието на глоба-

лизацията – кливидж, който се очакваше и съществува във всички посткомунистически и развити европейски държави (виж по-подробно глава пета).

На четвърто място се очертах динамични процеси в основните партийнополитически лагери – десния, центристкия и левия.

Сериозно поражение претърпяха политическите партии в **дясното пространство**. От една страна, изборите очертах **понаматъшната дезинтеграция на СДС** – до неотдавна основната политическа опозиционна антикомунистическа партия на прехода. И от друга, раздробяването на дясното пространство в няколко малки партии – СДС, ССД, ДСБ и други. Те получи-ха поотделно, някои от тях в коалиция, между 5 и 8 %. Сред тях най-стабилно стои ДСБ като формално нова формация, но реално базирана основно върху част от електората на СДС и поддръжници на бившия лидер на СДС Иван Костов.

СДС като основна част от коалицията ОДС претърпя се-риозен провал и от средна партия бе сведена до малка пар-тия с намаляващо влияние. Тези избори още веднъж катего-рично потвърдиха, че СДС като основна сила на антикому-низма от прехода преживява процес на продължаваща дезин-теграция, който се проявява и във вътрешните конфликти между привържениците на бившия лидер Надежда Михайло-ва и нейните опоненти, групирани предимно около бившия президент Петър Стоянов (избран за нов председател на СДС през октомври 2005 г.) и бившия премиер Филип Димитров. Тази ситуация в СДС доведе до още по-голямо свиване на електоралната тежест с риск да бъде маргинализира за след-ващите парламентарни избори.

Съюзът на свободните демократи (ССД) с лидер Стефан Софийански „се скри“ в коалицията БНС заедно с БЗНС – Народен съюз и ВМРО. Има вероятност да продължи да същ-ествува като малка десноцентристка формация, но тясно свързана със съдбата на лидера си Стефан Софийански. Не е изключено тя да се разпадне през следващите години поради силно свитата ѝ социална база и политическо влияние, което я лишава от перспективи на самостоятелно съществуване.

Кризата в дясното пространство откри ниша за появата на нов десен политически субект, който да стъпи върху новите политически реалности, характерни за конституирането на втората партийна система. Същевременно за продължително време вдясно се очертава да се конкурират две или повече партии с различна степен на конфликтни взаимодействия. С други думи, типична черта на следващите години ще бъде реконструирането на десницата в България като важен компонент на втората партийна система.

НДСВ успя да постигне задоволителен резултат и да се **укрепи в центристкото пространство като средна партия**. Благоприятни фактори за това бяха дезинтеграцията на СДС и сблъсъците в дясното партийно пространство, както и някои постижения на правителството, довели до обща икономическа стабилизация и външнополитически успехи. Изборните резултати дадоха възможност на НДСВ да се включи в правителствена коалиция и да продължи да участва в управленските структури, макар и в ограничен мащаб. Същевременно нейната бъдеща съдба е трудно предсказуема, тъй като основният фактор, обусловил нейното присъствие в политическия живот и относителна кохезия, остава непредвидим, а именно намерението на лидера ѝ Симеон Сакскобургготски. Стои възловият въпрос доколко той ще е ангажиран с НДСВ, след като освободи поста си на премиер. Той остана на поста си като лидер след конгреса на НДСВ на 15 октомври 2005 г. Евентуалното му оттегляне от политиката би създавало вакуум в НДСВ и условия за вътрешнопартийни сблъсъци за наследството на Симеон Сакскобургготски.

Като съвсем млада партия НДСВ запази относителната си цялост основно поради административния ресурс, който получи като партия на власт, и създадената социална основа сред чиновническия апарат. Това постави въпроса, ако тя остане без или със ограничен властови ресурс в държавната администрация, дали няма да претърпи вътрешни разцепления, тъй като НДСВ продължава да бъде „кланова“ партия, съставена от различни групи, или с други думи, клиентелистка партия с все още слаби корени в гражданското общество. Още повече като електорална партия по устав тя няма

стабилна организационна структура в страната си, въпреки че на последния си конгрес промени устава си, създавайки класически партийни структури на местно ниво – общински и областни събрания. Всичко това остави открит въпроса относно бъдещата еволюция на НДСВ, което, ако съумее да се стабилизира в перспектива, без патрона си Симеон Сакскобургготски, би имало шанс да се утвърди в центристкото пространство начело с по-популярните фигури в него.

ДПС постигна най-добрия си резултат след 1989 г. Това бе следствие на три основни фактора. Първо, на голямата мобилизация на електората, включително на изселниците в Турция, които имат двойно гражданство. Второ, на включването на българи в листите на водещи позиции в райони, където те имат определено влияние. Така се обясняват получените мандати от Варна и от Хасково, където се явиха бивши дейци на СДС, българи, както и други лица, които ДПС включи в изборните си листи. Макар българите да не играят определяща роля в политическото представителство на ДПС, през последните години те бяха включени все по-активно в дейността на партията в резултат на политиката ѝ на „отваряне“ към българския етнос. Трето, ДПС извлече дивиденди и от ниската избирателна активност, което е в изгода на партиите с твърд мобилизиран електорат, каквито са българските турци, както и тези с двойно гражданство.

Същевременно се опровергаха някои очаквания, че гласове от ДПС ще отнемат други турскоетнически партии и дейци, някои от които се включиха в други листи. Не по-малко значение за активизиране на електората имаше агресивната риторика против лидера Доган от ДСБ, ВМРО като част от коалицията БНС и особено антитурските изявления на новата радикална формация „Атака“. Те създават нови условия и конфликтен потенциал, които ще играят определена роля в бъдещата политика на ДПС.

Поредното участие на ДПС в правителството налага на ръководството да балансира между нарасналите му политически амбиции и ограничените възможности да ги реализира в трипартийна коалиция. ДПС за разлика от миналото правителство не получи решаващите гласове за притискане на

коалиционните партньори, но това дава възможност още повече да утвърди своите позиции в държавните институции. Същевременно спецификата на ДПС като главно етнически базирана партия я поставя в особено положение на партия гарант на етническия мир в страната, но в едни нови условия, при които страната е интегрирана в НАТО и в перспектива в Европейския съюз, и особено предвид започналите преговори с Турция за интеграция в Европейския съюз.

Постигнатият избран резултат от **БСП** показва, че партията след 8 години в опозиция и след най-тежката си криза от периода 1996–1997 г. съумя да се консолидира и да запази водещи позиции в левия спектър, където в момента няма конкуренти. Курсът „Първанов“ на модернизация и социалдемократизация на БСП получи своята легитимация в изборния процес. Чрез изборите се легитимира и новото ръководство начело със Сергей Станишев.

Същевременно се опровергаха очаквания на лидери в БСП, че тя отново ще съумее да се превърне в хегемон в лявото партийно пространство като голяма партия с евентуално абсолютно мнозинство или близо до него. Изборният резултат свидетелства, че таванът на БСП е около 30 % от гласуващите, което я прави в перспектива средна по влияние партия, но същевременно изпреварваща всички следващи я партии в центъра и вдясно. Не трябва да се изпуска предвид, че този резултат тя получи в относително изгодна за нея ситуация – дезинтеграцията на СДС и конфликтите в дясното пространство и при все още неясна партийна перспектива на НДСВ, което понесе негативите от факта, че беше управляваща партия през последния мандат.

Следователно пред БСП стои тест за способността ѝ да води коалиционна политика, особено след формирането на правителството. За БСП можеше да бъде голям неуспех, ако останеше още един мандат извън властта, което безспорно щеше да предизвика вътрешни напрежения и конфликти. Ръководството ѝ ще иска чрез нейното участие в управлението да я легитимира окончателно като модернизирана партия, отхвърлила бремето от спомена за краха на правителството на Виденов. Затова положените от нея усилия за намиране на не-

обходимите компромиси за участие в управлението ще донесат дивиденди евентуално от един успешен, макар споделен с други партии мандат. Това ще има изключително важно значение за нейното по-нататъшно утвърждаване като демократична лява партия и за по-нататъшното ѝ укрепване и развитие, включително разширяване на социалната ѝ база. При неуспех или провал на тройната коалиция БСП ще понесе основните негативи.

Формирането на новото правителство като трипартийна коалиция бе също „новост“, характерна за втората партийна система. Необходимостта от търсене на коалиционни форми на управление бе следствие на фрагментацията на партийната система и нежеланието на избирателите да дадат гласа си за партия хегемон. Това бе също следствие на нормализацията на партийния живот и отпадането на водещи мегатеми главно от идеологически характер. Самата предизборна кампания предопредели нови теми на партийното противоборство – предимно с икономически характер. Това доведе до разслоявяне и разхвърляне на гласовете в повече партии, което наложи за първи път след 1989 година нов тип диалог и компромиси, още повече между партии, опониращи си по време на предизборната кампания. Затова процесът на формиране на правителство се оказа тежък и продължителен, съпътстван от кризисни моменти. Едва с третия мандат на третия коалиционен партньор ДПС се стигна до формиране на тристранна коалиция между най-големите партии в парламента БСП, НДСВ и ДПС. По този начин правителството получи и изключително голяма парламентарна подкрепа.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ОСНОВНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПАРТИИ – ИДЕОЛОГИЧЕСКИ, ПОЛИТИЧЕСКИ И СОЦИАЛЕН ПРОФИЛ

Идейно-политическият профил на българските политически партии след 1989 г. се формира под влиянието на два основни фактора – историческия корен и самоидентификацията, типично за новите политически партии. Тези нови партии бяха и са „етикетни партии“, доколкото сами определиха своята идейно-ценностна ориентация и мястото си в политическото пространство, без да имат зад себе си политически опит и практика, нито ясно заявени предпочитания на избирателите.

Самите избиратели бяха и са все още дезориентирани, доколкото краткият исторически опит след 1989 г. е крайно недостатъчен да създаде адекватна политическа култура и поведение на мнозинството от тях на базата на относително трайна идентичност с дадена политическа партия. Изключение правят БСП – особено сред част от възрастния левоориентиран електорат, частично СДС и отскоро ДСБ – сред част от антикомунистически ориентираните избиратели, и ДПС – сред етнически мотивирания турски електорат.

В началото на прехода основна разделителна линия беше отношението към „комунизма“ и БКП, впоследствие БСП. Антикомунизмът стана своеобразна идентификация за „антиляво“ и „продясно“. Той подхранваше и острата конфронтация между основните „дясна“ и „лява“ партия – СДС и БСП. Но това обстоятелство същевременно мотивираше самоидентификацията и на другите политически партии, които се наместиха по скалата „дясно–ляво“.

Другите основни ценности, типични за европейската по-

литическа традиция, които определят „дясното“, „центъра“ и „лявото“, имаха в началото на прехода второстепенно значение. Тепърва с установяването на икономическата и политическата система и формирането на новата социална структура на българското общество започват да възникват по-трайни ценности сред избирателите. Те ще обуславят и новата политическа култура, и отношението към политическите партии като изразители на ценности, идеи и принципи, реализирани в конкретен политически курс.

Затова разграничението на партиите като десни, десноцентристки, леви и левоцентристки и центристски в последващото изложение е условно и се базира главно на техните програмни ценности и международна партийна афилиация.

1. Десни и десноцентристки партии

Съюз на демократичните сили (СДС)

Историческа еволюция и етапи на развитие

В глава първа и втора бяха изложени редица моменти в процеса на историческата еволюция на СДС като част от партийната система. В тази част ще бъдат детайлно проследени етапите и основните характеристики на възникването и утвърждаването му като самостоятелна политическа формация.

Историята на СДС започва на 7 декември 1989 г. с формалното създаване на коалицията като антикомунистическа опозиция. Основатели са десет политически организации от различен тип – клубове, съюзи, асоциации и политически партии.⁵⁶

В края на декември към СДС се присъединяват още Радикалдемократическата и Демократическата партия, през януари – още три политически организации се включват в СДС, с което в навечерието на кръглата маса те стават 15 на брой.

Оперативната власт е поверена на Координационния съвет начело с председател (Желю Желев), секретар (Петър

⁵⁶ *Malinov, S., The Union of Democratic Forces: From anti-communist Coalition to a Christian Democratic Party (1989 – 2000), p. 9*

Берон) и говорители (Румен Воденичаров и Георги Спасов). Решенията се вземат с обикновено мнозинство от членовете – отделните организации, а важни въпроси с квалифицирано мнозинство от 2/3.

Следователно СДС формира реално два паралелни центъра на властта – в отделните коалиционни партньори и в Координационния съвет. С течение на времето тази основна структура създава предпоставки за сблъсъци и конфликти, включително разслоения, в съюза.

Първи етап (декември 1989 – юни 1990 г.)

Това е период на консолидация и легитимация на Съюза на демократичните сили. Създаден де факто „нелегално“ при съществуващите конституция и закони, СДС възниква като коалиция от партии и различни сдружения. Основна характерна черта в този период бе разрастването му като масово движение, тясно свързано със зараждащото се гражданско общество. Неговото фактическо легитимиране става на кръглата маса (януари–май 1990 г.) вследствие съгласието на лидерите на БКП да го признаят като основен преговарящ фактор.

Решенията на кръглата маса, продукт на активната роля на СДС на нея, създадоха основата на партийния плурализъм и откриха пътя към първите свободни избори. В този процес СДС се изяви като **основна антикомунистическа опозиционна политическа сила**. В навечерието на изборите и особено в предизборната борба СДС се утвърди като масова политическа сила, добивайки самочувствие от подкрепата на хиляди български граждани. Предизборната кампания легитимира СДС като водеща опозиционна политическа формация.

Същевременно в коалицията съществуваше дисбаланс в съотношението на силите между отделните партии и сдружения, където се оформиха условно **три блока** – на големите исторически партии (БЗНС „Никола Петков“, получил 30 места във Великото народно събрание, БСДП – 22 места, Федерацията на клубовете за гласност и демокрация – 23 места), на средните партии и организации („Екогласност“, получил 17 места) и на малките партии и сдружения (Зелена-

та партия, получила 9 места, Демократическата партия – 7, Радикалдемократическата партия – 6, и други), безпартийните бяха 20 на брой.

Този дисбаланс създаде основа за последващи конфликти и разцепления в коалицията. На изборите за Велико народно събрание СДС се легитимира като основен политически субект и втора по сила парламентарна група.

Втори етап (юни 1990 – октомври 1991 г.)

Този период отразява два процеса в развитието на СДС – постепенното „навлизане“ в институциите чрез завземане на позиции в държавните структури и радикализация, водеща до засилване на конфликтния курс по отношение на БСП. Първият процес се изрази в избора на Желю Желев за президент на страната, назначаването на дейци, свързани със СДС, в местните управи и участие в експертното правителство на Димитър Попов.

Радикализацията се изяви в засилването на извънпарламентарния натиск срещу доминацията на БСП в политическата система („Градът на истината“, напускането на Великото народно събрание през октомври 1990 г., студентската стачка срещу правителството на Луканов, гладната стачка на 39-те и отказът им да подпишат конституцията). В този период се формира СДС-движение, обединило радикалните сили. Стигна се до първото **сериозно разцепление** и формирането на нови четири формации, произлезли от сините – СДС-движение (радикалното крило) и СДС-център, СДС-либерали, БЗНС „Никола Петков“ (умерени).

Основните различия произтичаха от тактически цели, завоалирани от личностни конфликти – да се подпише конституцията и да се използва парламентарният път на промяната или да се приемат радикални действия чрез извънпарламентарни акции, за да се лиши БСП от властовите ресурси.

Тези разногласия провокираха първото основно разцепление в СДС, оформило се като противопоставяне на **двама центъра** в коалицията – Координационния съвет с доминация на „радикалите“ и парламентарната група, където преимущество имаха „умерените“. Това разцепление прие органи-

зационни форми в навечерието на парламентарните избори, когато се оформиха „четирите СДС-та“.

Междувременно към СДС-движение се присъедини Альтернативната социалистическа партия. АСП бе малка партия, но съставена от експерти професионалисти, които по-късно в правителството на СДС заеха важни постове. В този период се проведе Втората и Третата конференция на СДС (на 19.05.1991 г. и на 22.06.1991 г.), където се **утвърдиха позициите на радикалите и СДС-движение.**

Трети етап (1991–1992 г.)

След парламентарните избори за 36-о Народно събрание СДС-движение спечели относително мнозинство и стана **първа по сила парламентарна група** в Народното събрание, на която бе възложено да състави правителството на страната. Оглави го лидерът на СДС Филип Димитров. Той сформира кабинет, намерил опора в различни партии и организации в СДС, което още след първите месеци породило напрежение в правителствената коалиция, но в парламента имаше подкрепата и на ДПС. Правителството проведе редица реформи в икономиката по посока възстановяване на частната собственост чрез реституция и връщане на земята, осъществени по начин, създал силни социални напрежения и конфликти. Значително място зае „чистката“ на държавната администрация от хора, свързани с бившия режим, така наречената декомунизация. Редица от политическите решения и начинът на тяхното провеждане предизвикаха нови конфликти в СДС, особено между Профсъюз „Подкрепа“ и свързаната с него АСП, от една страна, и партиите, поддържащи Филип Димитров, от друга. Създаде се ново поле на напрежение между президента Желю Желев и правителството на Филип Димитров, прераснало по-късно в открито противопоставяне. Усложниха се отношенията с ДПС, което постепенно оттегли подкрепата си за премиера.

В тази ситуация правителството все по-трудно осъществяваше своята програма. Това предизвика Филип Димитров да поиска вот на доверие през октомври 1992 г. След загубата на вота и подадената оставка започна нов кръг от прего-

вори за съставяне на нов кабинет. След серия безплодни опити на основните парламентарни групи – СДС и БСП, ДПС със съдействието на президента Желев предложи компромисната фигура на Любен Беров, който сформира новото правителство. То получи парламентарна подкрепа на така нареченото динамично мнозинство, съставено от БСП, ДПС и част от СДС (главно АСП) и групата около ексминистъра Луджев. Срещу новото правителство СДС пое линия на безкомпромисна опозиция.

Четвърти етап (1993–1997 г.)

Този етап, наситен с много събития, открии **два основни процеса** в СДС. Първият бе свързан със задълбочаване на вътрешнокоалиционните конфликти вследствие преминаването на съюза в опозиция. Това бе изживяно болезнено и предизвика остри разочарования и сблъсъци, включително ново разединение в неговите редици. Мнозинството от партиите в СДС премина към твърда опозиция срещу правителството, докато друга част се отдели от коалицията (АСП) и заедно с някои бивши депутати от парламентарната група на СДС създаде нова парламентарна група – Нов съюз за демокрация.

Петата национална конференция на СДС (13.03.1993 г.) прие радикалната линия на ръководството начело с Филип Димитров, насочена към „сваляне“ на правителството и предизвикване на предсрочни избори.

Същевременно **продължиха вътрешните сблъсъци**, чийто основен резултат бе утвърждаването на „малките партии“ и оттеглянето на Демократическата партия.

Кулминацията на кризата в СДС бе тежката загуба на парламентарните избори през декември 1994 г., резултат на радикалната линия и на организационния модел на СДС, основан на доминацията на партиите в Националния координационен съвет независимо от тяхната електорална тежест. Радикалното, силно идеологизирано крило, доминирало в организацията, бе принудено да отстъпи. На 28 декември 1994 г. Филип Димитров подаде оставка и на негово място бе избран икономистът Иван Костов. С този избор се утвърди постепенно нова линия в развитието на СДС и започна нов

процес – **преход от коалиционна структура към формиране на партия** и утвърждаване на нов ешелон от лидери от помладата генерация. Това бе началото на възстановяване на позициите и консолидацията на СДС.

Седмата национална конференция (29–30 април 1995 г.) легитимира позициите и решаващото влияние на Иван Костов и „костовистите“. Тя за първи път избра пряко лидера на СДС, което бе стъпка към трансформирането ѝ в хомогенна партийна организация.

Задълбочаването на кризата в управлението на БСП и приближаването на президентските избори съдействаха за консолидацията около линията „Костов“. Победата на Петър Стоянов на предварителните избори в рамките на опозиционните сили (СДС и ДПС) срещу президента Желев очерта окончателния преход към ново поколение в антикомунистическата опозиция. Победата на Стоянов срещу Иван Маразов от БСП на президентските избори сигнализира за обрат в обществените настроения в полза на СДС срещу БСП.

В края на 1996 г. СДС бе в подем вследствие растящата криза в управлението на БСП и вътрешнопартийните противоречия в лявата партия, довели до оставката на Жан Виденов като министър-председател и партийен лидер. Към това се добави и гражданското недоволство от икономическите сътресения. Базирайки се на успеха на Петър Стоянов, СДС постави искания за предсрочни избори. След засилването на сблъсъците след 10 януари 1997 г. СДС оглави гражданския протест срещу правителството на БСП, за пореден път залагайки на извънпарламентарни акции, чиято кулминация бе 4 февруари, когато БСП отказа мандата за ново правителство. Тогава основните политически сили взеха решение за произвеждане на предсрочни избори.

На 15–16 февруари се състоя Деветата национална конференция, предприела решаваща стъпка за превръщането на коалицията в хомогенна партийна структура. Досегашните коалиционни партньори получиха възможност да останат в качеството на съпридружни партии – колективни членове на СДС, а индивидуалното членство стана основна форма на участие. Това сложи **край на досегашната ор-**

ганизационна структура на СДС и създаде стабилни условия за превръщането му в нормална партия в новата партийна система на България. Като един от основните поддръжници на този процес, Иван Костов бе избран за лидер на партията.

Назначеното временно правителство начело с кмета на София Стефан Софиянски откри нов етап в политическото развитие на страната. Неговото успешно управление за овладяване на кризата и подготовката на парламентарните избори през април 1997 г. сложиха началото на **качествено ново развитие на СДС като управляваща партия**. За разлика от 1991 г. през 1997 г. СДС спечели абсолютно мнозинство в рамките на Обединените демократични сили и получи солидна електорална и политическа основа за управление.

Като **партия на управлението** СДС трябваше за втори път след 1989 г. да покаже способността да се справи с дълбоката икономическа криза и постави началото на болезнени реформи, изоставени от предишните правителства.

Пети етап (1997–2001 г.)

Този период е **кулминацията в утвърждаването на СДС като основен компонент на новата партийна система**. Със стабилна парламентарна подкрепа бе сформирано новото правителство начело с лидера на СДС Иван Костов.

Характерен момент в еволюцията на СДС, оказал силно въздействие върху дейността му като правителствена партия, бе съвпадението по време на възникването на новата партия с поемането на управлението. Това създаде основа за сливане на партийни постове с властови позиции в държавната администрация, а то от своя страна – за клиентелизъм и корупция, която се превърна в основния дефект в дейността на правителството.

Кабинетът включваше освен представители на СДС и дейци от съюзниците му – Народен съюз (Демократическа партия и БЗНС с лидер А. Мозер). Първоначално той се опираше на по-широката парламентарна подкрепа на така нареченото реформаторско мнозинство – Българската евролевица и ДПС, в името на преодоляване на икономическата кри-

за. Впоследствие тези две партии преминаха в лагера на опозицията. Основните задачи на правителството бяха очертани в предизборната програма от 1997 г. и залегнаха в правителствената програма. Приоритетна задача бе икономическата стабилизация на страната чрез приемането на валутния борд и слагане началото на редица реформи в съответствие с новите социално-икономически реалности и интеграцията в Европейския съюз. Основно ядро станаха реформите в социалната сфера – социалното осигуряване, здравеопазването, пенсионното дело, а във външната политика – интегрирането на страната в Европейския съюз и НАТО. (Виж по-нататък за политическия курс.)

През октомври 1999 г. бяха произведени местни избори, които показаха намаляване на общественото доверие към СДС, докато БСП успя да завоюва важни позиции в местната власт.

Значими структурни и персонални промени в правителството бяха извършени от премиера Костов в края на 1999 г. В този състав кабинетът изкара целия си мандат до юни 2001 г.

Периодът 2000–2001 г. се характеризираше със **засилване на противоречията** в СДС, особено след Единадесетата национална конференция (27–28 февруари), когато се очертаха вътрешни лагери, които се превърнаха във враждуващи групи. Главният секретар Бисеров, членовете на НИС Цонев и Бакърджиев освободиха ръководните постове, а по-късно бяха изключени от СДС.

Шести етап (2001–2005 г.)

На парламентарните избори през юни 2001 г. СДС претърпя **сериозно поражение** и сви електоралните си позиции до 18 %. Лидерът Иван Костов подаде оставка. На негово място за председател бе избрана Екатерина Михайлова – досегашен заместник-председател и ръководител на парламентарната група. Периодът след изборите се характеризира с изостряне на вътрешните противоречия и конфликти. Партията напуска популярният кмет на София Стефан Софийански, който създаде нова партия – Съюз на свободните

демократи. Евгений Бакърджиев от своя страна стана лидер на Български демократически съюз (радикали).

Парламентарната група премина **в опозиция** на правителството, подкрепяно от НДСВ и ДПС. В навечерието на Тринадесетата национална конференция (9–10 март 2002 г.) в СДС протекоха процеси на преосмисляне на управленския и идейно-политическия опит за преодоляване на кризата и обновлението на партията.

На тази конференция Надежда Михайлова бе избрана за председател, а почти цялото ръководство на партията бе подменено. Извършиха се **важни промени в устава** и се прие декларация за принципите на СДС.

На изборите през 2005 година СДС в рамките на новосформираното предизборно обединение Обединени демократични сили (ОДС) получи най-слабия си изборен резултат и де факто от средна се превърна в малка политическа партия в състояние на дълбока идейна и организационна криза. С този резултат СДС отстъпи от политическата сцена като водеща дясна антикомунистическа партия, изправена пред оцеляването си като политическа формация, задача, пред която се изправи новият председател на СДС Петър Стоянов, избран на извънредния конгрес на партията на 1 октомври 2005 година.

Идейно-програмно развитие

В своя кратък път от рехава коалиция до хомогенна партия СДС претърпя специфична идейна еволюция, отразяваща начина на неговото възникване, организационна структура, вътрешни конфликти и политически опит.

Тази идейно-програмна еволюция премина през **две основни фази** – от 1989 до 1997 г. и след 1997 г., когато СДС се превърна в партия.

В първата фаза идеологията на СДС бе концентриран израз на основните искания на съставляващите коалицията партии и подчинена на непосредствените им стремежи за радикална промяна в политическата и икономическата система, наследени от комунистическия режим. Следователно про-

грамите и решенията имаха конкретна практическа насоченост и представляваха своеобразна акционна програма. Това бяха основни идеи, обединяващи партиите и организациите в СДС, всяка от които има своя специфична история и идейно-ценностна ориентация. Сред тях се открояваха така наречените исторически партии като БСП, БЗНС „Никола Петков“, Демократическата партия, Радикалдемократическата партия. Новите партии възприеха определени идеи от европейските партии и ги приспособиха към българските условия (например „зелените“). Трети организации възприеха програмата на СДС.

Трябва да се има предвид и обстановката, в която се слагат идейните основи на СДС – това е по-малко от месец след 10 ноември 1989 г. Политическата система е под доминацията на БКП, тоталитарната система е едва в началото на своето разграждане. Не съществуват законови рамки за партийна дейност и при формирането си СДС де факто действа полулегално. Тази ситуация слага отпечатък върху приетия първи документ, който акцентира предимно върху текущите искания и задачи.

Същевременно той шрихира основните насоки, които определят идейния и политически облик на СДС през следващите години.

Характерен момент в първата декларация е **антикомунизъмът** – общата обединяваща рамка на партиите и организациите, учредителки на СДС. Антикомунизмът има различни измерения и съдържание в историческата еволюция на идейните сблъсъци. Той олицетворява непримиримата критика на комунистическия режим и неговата принципна несъвместимост с демократическия политически ред, с основните човешки права и свободи, присъщи на либералната демокрация. В конкретната българска ситуация тази критика се насочи към БКП, която бе стожер на комунистическия режим след 1944 г. С други думи, антикомунизмът на СДС се състоеше от два основни компонента – от една страна, обосноваване на необходимостта от радикалната смяна на „социалистическата“ обществена система и изграждане основите на либералната демокрация. От друга страна, чрез ан-

тикомунизма се открии основният политически противник, основният политически субект, преграждащ радикалните промени, а именно БКП.

Тези два компонента в антикомунизма на СДС остават идейната му основа през следващите години, макар да приеха различни проявни форми и съдържание.

В Учредителната декларация на СДС антикомунизмът се открии в призивите за демокрация, за развитие на демократичния процес. Изтъкваха се водещите ценности на СДС, които определиха идейния му облик – утвърждаване на гражданското общество, политическия плурализъм, многопартийната система, правовата държава и пазарната икономика.

Основната част от Учредителната декларация бе акционната платформа, в която се преплитат краткосрочни и дългосрочни цели и се визират законодателни и конституционни промени. Сред тях са проект за нова конституция, ново трудово и социално законодателство, привеждане на националното законодателство в съответствие с Всеобщата декларация за правата на човека, деполитизация на армията, произвеждане на демократични избори за Народно събрание, деполитизация на репресивните институции, автономия на ВУЗ, свобода на средствата за масова информация, за религиозни и етнически свободи, реабилитация на репресираните от комунистическия режим и други.

Тези основни искания представляваха водещите насоки на политическата дейност на СДС и открииха демократичната му платформа за радикални промени.

Документите на кръглата маса, макар следствие на съвместна дейност и компромиси на участващите в нея политически сили, са реално част от идейното наследство на СДС. Като основен политически фактор на кръглата маса СДС наложи и подписа възлови документи, в които залегнаха основните ценности и конкретните искания на опозицията, свързани преди всичко с утвърждаването на необратимостта на демократичния преход, на основните принципи на либералната демокрация. В това отношение особено място заемат Споразумението по политическата система и

по основните идеи и принципи на Законопроекта за изменение и допълнение на Конституцията на Народна република България.⁵⁷ Сред тях се открояват идеите за установяване на гражданско общество, осигуряващо свободна реализация и инициатива на всяка отделна личност, за ликвидиране на партийния и идеологическия управленски монополизъм, за конституционно и законодателно закрепване на всички универсални граждански, политически, икономически и социални и културни права на човека и основните свободи.⁵⁸ Признават се принципите на народния суверенитет, правовата държава и партийния плурализъм, пазарната икономика, основана на свободната инициатива и стопанската конкуренция.⁵⁹

Базисни документи на СДС, които формират неговия идеен облик, са предизборните му платформи, а след 1997 г. политическата програма и Хартата на ценностите на СДС като европейска народна партия от 2000 г.

Най-цялостен опит за дефиниране ценностите на СДС са хартата от 2000 г. и политическите принципи, приети на Тринадесетата национална конференция (9–10 март 2002 г.). Те са опит за пренасяне в български условия на **ценностите на християндемократията и народните партии** с консервативна насоченост, групирани в Европейската народна партия.

В Хартата на ценностите за първи път се прави опит да се очертаят идеологическата рамка и мястото на СДС сред съвременните идейни и партийни течения.

В нея се посочва, че СДС е за балансирано и ефективно съчетание на консервативни, либерални и социални идеи.

Основен лийтмотив в програмните документи на СДС, особено от първите години на развитието му, са констатациите за „античовешката тоталитарна система“ като „най-тежка форма на експлоатация и потисничество“, за неговата „репресивна“ същност като „деспотична власт“ (Предизборна платформа, 1990 г.). Комунистическият режим е виновник

⁵⁷ Вж. Желю Желев в Кръглата маса, стр.677, 682 .

⁵⁸ *Пак там*, стр. 671.

⁵⁹ *Пак там*, стр. 676.

за „масова бедност, съсипана икономика, замърсени градове, унищожено селско стопанство, остаряла, едва кретаща индустрия, морална деградация и духовна разруха, изолация от Европа, етнически конфликти и ниска раждаемост“ (Предизборна платформа, 1991 г.).

В хартата антикомунизмът приема генерализиращата оценка, че „комунизмът и другите политически утопии са най-голямото нарушение на свободата“.

Още в предизборната програма от 1990 г. бе записано, че „управляващата комунистическа партия (БСП) като организация носи в себе си идеологическа обремененост, нравствена поквара, управленски цинизъм, престъпност и историческа обреченост“.⁶⁰

В друг документ се казва: „Комунистическата партия, макар и да сменя компрометираното си име, остава партия на диктатурата и изостаналостта и икономическата криза. Тя си остава партия на... диктатурата и насилието.“ (Предизборна платформа, 1991 г.)

През следващите години основен акцент на антикомунистическата риторика става текущата политика на БСП, особено когато е управляваща партия.

В антикомунистическата лексика на СДС БСП се асоциира с БКП, социалистите – с комунистите.

Едва след загубата на изборите през 2001 г. новото ръководство на СДС се стреми да ограничи централното място на антикомунистическата риторика и да освободи партията от нейното главно значение като идеологическа рамка.

Другите ценности и идейни ориентири на СДС са свободата на личността, политическата демокрация, социалната пазарна икономика, мирната политическа конкуренция, народната партия като организационен модел.

Още през 1990 г. СДС откри **основната си ценност** – демократичното общество, състоящо се от свободни личности. „Наш единствен критерий за свободата на обществото и държавата е степента на свободата на отделната личност“ (Предизборна платформа).

⁶⁰ Пак там, стр. 179.

В хартата и Политическите принципи „свободата“ е изведена на първо място и определена като „основно индивидуално човешко право“, като фактор, който „мотивираща правото и задължението на всеки да носи пълна отговорност за постъпките и решенията си, както и да поема отговорност за другите“, и „никой не може да посяга на основните права и свободи на гражданите“.

„Солидарността“ и „справедливостта“ допълват свободата на личността като водещи ценности за СДС. Чрез тях се откроява ангажиментът на гражданите един към друг – като предпоставка за създаване на общност, „подкрепя на нуждаещите се“. Справедливостта се основава на факта, че всички хора „имат равни права и свободи“. СДС определя и семейството като фундамент на едно свободно и отговорно общество.

Политическата демокрация, основана на либерално-демократичните принципи, е определена от СДС като „единствената политическа система, която признава и гарантира чрез обществения договор и законите правата и свободите на гражданите“.

Политическата демокрация обхваща принципите на народния суверенитет, политическия плурализъм, върховенството на закона. СДС е за развитие на „парламентарната демокрация“, на демократичната правова държава.

Социалната пазарна икономика е друга водеща ценност на СДС от самото начало на възникването му. СДС е за „разкрепостена пазарна икономика“ на основата на частната собственост, конкуренцията и солидарността, личната инициатива и отговорност, социалната справедливост и социалното осигуряване, защитата на околната среда (Политическа декларация от 1997 г. и Политически принципи от 2002 г.). Хартата и Политическите принципи определят пазарното стопанство като „държавно гарантирана равна възможност за самостоятелна стопанска дейност и свободна конкуренция“.

Още през 1990 г. СДС определи, че „трайна демокрация“ може да бъде постигната само с мирни средства“.

В хартата са отбелязани „мярката във всичко, диалогът с всички“ като основен механизъм на политическа дейност.

Идеята за народна партия, обърната към всички основни социални слоеве, възприета от международния опит на консервативните и християндемократически партии, допълва идейния облик на СДС.

Цялостният поглед върху идейното развитие на СДС след създаването му през 1989 г. свидетелства за относително успешен опит да се профилира като **десноцентристка политическа формация**. По този начин СДС се откроява от другите основни партии – БСП в левия спектър и ДПС в либерално-центристкото пространство.

В посткомунистическите условия на преход към радикално нова социално-икономическа и политическа среда идеологиите на политическите партии носят белега на „изкуствено“ насаждане, доколкото социално-икономическите и политическите интереси на българските граждани все още са „отдалечени“ от конкретните идейни програми. Самото общество не е идейно профилирано. В този смисъл идеологията на СДС изпреварва общественото съзнание, но тя е изключително важен елемент за оформяне идентитета на партията. Следователно на СДС предстои да покрие с реално политическо съдържание много от ценностите, на които предстои да „издържат“ на изпитанията на политическата практика.

Политически курс

Политическият курс на дадена партия се откроява в нейното всекидневно поведение, реакции и решения на основните ѝ органи по повод значими събития в социално-икономическия и политическия живот.

Най-общо политическият курс на СДС обхваща два обособени етапа, отразяващи качествени различия във властовия ресурс на коалицията (партията). От една страна, СДС се изявява като партийна формация в опозиция, а от друга, като партия, ангажирана непосредствено с държавното управление, заемаща доминиращи позиции в изпълнителната власт. Безспорно водещо значение за оценката на политическия курс има **дейността ѝ като управляваща партия, като „партия на власт“**.

В периода 1989–2002 г. СДС на два пъти бе ангажиран с управлението на страната (1991–1992 г. и 1997–2001 г.). Ако

първия път не успя да доведе докрай мандата си вследствие недостатъчна парламентарна подкрепа, то през 1997–2001 г. на базата на солидно парламентарно мнозинство от ОДС правителството на Иван Костов съумя да направи това.

Характерните моменти в политическия курс на първото правителство на СДС начело с Филип Димитров са опитите му да сложи началото на икономическата реформа, да промени структурата и състава на основните административни институции и да наложи нова външнополитическа ориентация.

В областта на икономиката започна възстановяването на частната собственост върху земята, довело до радикални промени в дотогавашната система, основана на кооперативите (ТКЗС) и на частната собственост върху градските имоти чрез реституцията.

Така наречената декомунизация доведе до масови структурни и персонални промени в административния апарат, наследен от стария режим. Сред тях се откроява законът „Панев“, станал синоним за радикално прочистване на образователната система от хора, свързани с комунистическия режим и набедени, че са осъществявали идеологическата линия на комунизма.

Силно оспорвани от опозицията и голяма част от общественото мнение, тези „декомунизационни“ закони и практически мерки трябваше според СДС да разкъсат връзката на държавната администрация със старата комунистическа структура, основана на така наречения номенклатурен принцип, осигуряващ контрола на бившата комунистическа партия.

В областта на външната политика значими постижения бяха сключването на споразумение за асоцииране с Европейската общност и приемането на България в Съвета на Европа.

Управлението на СДС в периода 1997–2001 г. продължи в нови политически условия курса на предишното правителство. То въведе така наречения валутен борд за преодоляване на дълбоката икономическа и финансова криза, чрез който се постигна макроикономическа стабилност на страната и частично оживление в икономиката.

Политиката на бърза приватизация на държавната собственост доведе до коренна промяна в съотношението държавна-частна. Продължи поземлената реформа с връщане на земята. В социалната сфера бяха осъществени кардинални реформи, които пригодиха здравеопазването, социалното и пенсионното осигуряване към пазарната икономика. Приет бе Закон за държавната администрация, сложи се началото на военната и други реформи.

Тези промени в социално-икономическата среда предизвикаха и негативни процеси в сферата на заетостта, рязко увеличаване на безработицата, социална несигурност и спад в жизнения стандарт на големи социални групи, стигна се до дълбоки икономически дисбаланси.⁶¹

Във външната политика така наречената евроатлантическа ориентация на България получи реални измерения с поканата на страната за членство в Европейския съюз и започването на преговорите с Европейската комисия. Засилиха се връзките с НАТО в рамките на програмата „Партньорство за мир“ и вследствие подкрепата на България за акцията на НАТО в Косово.

Политическият курс на СДС се определя и от поведението му като **опозиционна партия**. В него се открояват специфичните политически задачи, които си поставяше СДС, свързани главно с ограничаване и изтласкване на БКП и после на БСП от властови позиции. Първоначалното развитие на СДС се характеризира със съчетаване на парламентарна опозиционна дейност с извънпарламентарни акции, включително напускане на парламентарната зала и бойкот на парламентарни заседания. Извънпарламентарните акции, чиято кулминация бяха януарските събития от 1997 г., когато СДС заложи изцяло на „уличния“ натиск, отразяват незрелостта на демократичния политически процес и непримиримата конфронтация между основните политически партии – СДС и БСП. Тогава чрез извънпарламентарни действия и натиск бе предизвикано разпускането на

⁶¹ Доклад на Екатерина Михайлова на Тринадесетата национална конференция на СДС (9 –10.ІІІ.2002 г.).

Тридесет и седмото Народно събрание и насрочени парламентарни избори.

По-голямата част от политическата дейност на СДС е концентрирана в парламента, където той използва максимално формите на парламентарния контрол, включително вота на недоверие срещу различни правителства, за да подчертае своята опозиционност.

Основна част от политическата линия на СДС е свързана с формирането на **коалиционни взаимоотношения**, които се характеризират с множество споразумения и с промяна на коалиционния партньор. Бидейки коалиция до 1997 г., самият СДС бе подложен на чести вътрешни кризи и промени в състава. От друга страна, той гравитира неведнъж към коалиционни отношения с ДПС, особено в периода 1991–1992 г., или сключва тактически споразумения (1997–1998 г. при така нареченото реформаторско мнозинство). Силно се влошават отношенията с ДПС след 1992 г. и след 1998 г.

След формирането си като политическа партия през 1997 г. СДС се ориентира към коалиционни отношения с Народния съюз (БЗНС и Демократическата партия) в рамките на Обединените демократични сили, с което се представя на избори и впоследствие действа съвместно в парламента.

След преминаването в опозиция след 2001 г. СДС преосмисля коалиционните си взаимоотношения след появата на нови десни партии.

Организационно развитие и структура

Един от определящите белези на дадена политическа партия е нейната организация. Историческото развитие на политическите партии познава различни организационни типове, които са продукт на конкретната политическа ситуация и специфика на възникването им. В този смисъл СДС преминава сложен и противоречив път от рехавата коалиция от партии, сдружения и организации, обединили се за първи път през декември 1989 г., до трансформацията му в хомогенна партия през 1997 г. Това е съпътствано от остри вътрешни сблъсъци, разцепления и организационни промени.

Първата организационна форма на СДС възниква през 1989 г., когато десет разнородни по състав, исторически и

идейно-политически облик политически формации създават първата политическа коалиция, в която всяка има равностойно присъствие.

Върховният ръководен орган е Координационен съвет с по трима представители от всяка организация учредител с председател, секретар и двама говорители. Тази организационна структура отговаря на моментната ситуация, като запазва двойствения характер – пълна организационна самостоятелност на членовете на СДС и координиращи функции на Координационния съвет. Тази двойственост по замисъла на учредителите трябваше да е временно състояние, докато отделните партии и формации се укрепят и „заживеят“ собствен политически живот. Коалицията бе необходима в момент, когато се налагаше обединяването на първия етап на демократичното развитие на твърде слабите и едва създадени опозиционни формации като противовес на доминиращата комунистическа партия.

Но тази двойственост създаде с течение на времето и основните противоречия в развитието на СДС като коалиция вследствие на постоянно възникващото напрежение между „малки“ и „големи“ партии и формации, на тези с претенции за утвърждаване на собствения им облик и организационен път на развитие (БСДП, БЗНС „Никола Петков“, Демократическата партия) и новосъздадените формации без реална политическа тежест и със слаби организационни структури.

Тази основна черта на организационната структура на СДС доведе с течение на времето както до съществена промяна на състава на членовете на коалицията и ръководния орган, така и до важни промени в устава. Принципът на равнопоставеност и консенсус при вземане на решения претърпя съществена промяна с приетия първи статут на СДС през октомври 1990 г., когато се създадоха централните и местните организации на СДС, която се определи „като коалиция на български политически партии и движения“ със следната организационна структура – Национален координационен съвет (НКС), районен координационен съвет (РКС), общински координационни съвети (ОКС) и местни координа-

ционни съвети (МКС). Въведена бе институцията Клубове на съмишлениците на СДС. Всяка от структурите на СДС има свой ръководен орган.

Решенията се вземат с обикновено мнозинство, като всяка организация има един глас. Само решения, свързани с приемане и изключване (замразяване) на членството, се вземат от НКС с 2/3 мнозинство.⁶²

Втората съществена фаза в организационното развитие на СДС започва на Третата национална конференция от 22 юни 1991 г. Тя е определяща за трансформацията на съюза от политическа коалиция към „национално движение“ с тенденция за обезличаване на самостоятелността на партиите и другите членове на СДС и с централизирането на решенията в НКС. В тази насока конференцията изменя съществено статута в чл. 1, като определя, че СДС е „Национално движение, състоящо се от партии, организации и граждани“. Приемането на идеята, че граждани могат да членуват в СДС, е стъпка към създаването на протопартийна структура.

Създават се две нови организационни звена – граждански комитети с временно действие до постигане изборната цел на СДС и Национална конференция, която получава правото да приема решения, включително за смяна на статута, с обикновено мнозинство.⁶³ Тези промени отразяват процеса на концентрация на властта в по-малките партии и организации, които нямат своя значима регионална структура и ресурс за собствена дейност. За тях все повече СДС е структура, чрез която те се легитимират, особено по време на изборния процес.

В същото време СДС бе напуснат от големите партии (БСП, БЗНС „Никола Петков“ и по-малката Зелена партия), търсещи свой самостоятелен път на развитие, недоволни от „диктата“ на „малките“ и „новите“ формации, които имат все повече решаващия глас и мнозинство в НКС. Де факто чрез организационната реформа СДС промени съществено своя състав от периода на учредяването си.

⁶² Статут на СДС, в. „Демокрация“, 20 март 1991г., бр. 67.

⁶³ В. „Демокрация“, 24.07.1991 г.

На Четвъртата национална конференция (12 април 1992 г.) се извършват нови изменения и допълнения в статута, които доразвиват внесените по-рано корекции с утвърждаването на тезата за СДС като „национално движение“ с допълнението, че организационната му същност е „договорно оформена политическа коалиция“. Това е частична отстъпка на останалите в СДС по-големи партии като Демократическата и Радикалдемократическата партия, които реагират срещу обезличаването на коалиционния характер на СДС. На мястото на гражданските комитети след изборната победа на СДС след 1991 г. се създават Клубове на симпатизанти като свободни формации на безпартийни със свое ръководство и съвещателен глас в координационните съвети.

Нов етап в утвърждаването на правомощията на НКС и засилване на субординацията на организационните звена са приетите значими изменения и допълнения в статута на СДС от Националната конференция на 21 септември 1993 г. Най-характерните аспекти са: ограничаване самостоятелността на координационните съвети под нивото на НКС и подчиняването им на решенията на НКС; правото на НКС да спира дейността им при неспособност да изпълняват функциите си; засилване на правомощията на по-горните по отношение на по-долните съвети (глава седма на статута).

Качествено нов момент е включването на глава девета, която регламентира отношенията между НКС и парламентарната група. Дотогава де факто има два центъра на властта в СДС, които често се конкурират и влизат в остър конфликт. В парламентарната група предимство имат по-големите партии с най-големия брой депутати. В новата глава на статута парламентарната група става подчинена на решенията на Националната конференция и НКС. В устава е вписано, че „политическите решения на Националната конференция на СДС са задължителни за парламентарната група и всеки неин член“ (чл. 41).

НКС придобива правомощията да определя действията на парламентарната група, включително да издига кандида-

ти за състава на правителството, за ръководството на парламентарната група.⁶⁴

С тези промени СДС **променя качествено организационния си облик след своето учредяване**. Макар да запазва формално характера на коалиция, насоката на организационното развитие все повече го превръща в стегната организационна структура с централни и местни органи и засилващи се правомощия на НКС, който става основен ръководен орган, концентриращ значителна власт.

С този факт фактически се стига до кулминацията на развитието на СДС като специфична политическа организация, съчетаваща характеристиките на движение и политическа коалиция. Тенденцията е очертана, особено след поредното напускане и изключване на по-големи и значими партии или разцепление в тях (Демократическата, Алтернативната социалистическа, Радикалдемократическата партия). Това тласка СДС към коалиция с малки и незначими партии и организации, които без него нямат реална тежест в политическия живот на страната. Те все повече остават „затворени клубове“ за издигане в политическата кариера на тесен кръг от хора, чиято партийна дейност извън СДС остава чисто формална.

Затова тенденцията към следващия решителен етап на превръщане на СДС в политическа партия и ликвидиране на коалиционния характер става въпрос на време, но и на продължителни дебати. Едва на Деветата национална конференция (февруари 1997 г.) се извършва **заклучителната фаза на ликвидирането на съюза в стария организационен формат и се приема решение за трансформирането му в политическа партия**. Новият устав, приет на конференцията, придобива качествено нов облик и заменя цялостно структурата на СДС. СДС приема организационния облик на политическа партия и въвежда индивидуалното членство и нова организационна структура, основана на субординацията на местните и регионалните звена на централните органи. Висш орган става Националната конференция. Създава се Национален съвет, който ръководи дейността на партията между националните

⁶⁴ В. „Демокрация“, 2.10.1993 г.

конференции. Оперативното ръководство се осъществява от Национален изпълнителен съвет от 11 души, избрани от Националната конференция с изключение на председателя на парламентарната група. Местните структури са регионални съвети, общински съвети и клубове по местоживееене.

Специфичен елемент на устава, продукт на компромис с бившите коалиционни партньори, е създаването на институцията „присъдружни организации“ към СДС, чиито членове имат задълженията на членовете на СДС. Още при въвеждането на този институт е ясно, че това е временно състояние – преход към окончателното преливане на членската маса на партиите – членки на СДС, към новата партия и постепенно – им „закриване“.

Това се потвърждава окончателно на Тринадесетата национална конференция на СДС (9–10 март 2002 г.), когато е приет новият устав на партията.

Нови моменти в него са изричното **дефиниране на СДС като „народна партия“**, член на Европейската народна партия (чл. 1). Понятието „народна партия“ отразява стремежа на СДС да обединява „жени и мъже от всички професионални и възрастови групи“ и да „провежда политика, която да служи на всички българи“.⁶⁵ Премахва се статутът на „присъдружните партии“, с което отпада двойното членство в СДС, остава само индивидуалното членство (глава втора).

Обстойно се регламентират правата и задълженията на членовете на СДС. Сред тях важно място заемат основанията за напускане и изключване от партията. Тук се появява и спорният текст за изключване при „публично изразено несъгласие с взети от СДС решения“ (глава втора, чл. 2).⁶⁶

В структурата на партията се въвежда нов орган – областни конференции, съвети и ръководства на мястото на регионалните. Младежкият съюз (МСДС) и други съюзи към

⁶⁵ Политически принципи на СДС, приети на Тринадесетата национална конференция (9–10 март 2002 г.).

⁶⁶ Недемократичността на този член се изразява в недефинирането на понятието „публично“, което ограничава вътрешнопартийната демокрация и редица конституционни свободи като свободата на словото.

СДС на местно и национално ниво придобиват самостоятелно значение.

Самостоятелният статут на МСДС и на други съюзи към СДС – Съюз на жените, Съюз на средното съсловие, Съюз на учените и творците, според устава цели отваряне на идеите на СДС към различни слоеве на обществото (глава осма, чл. 2). Техни членове може да са и безпартийни, които получават статута на „симпатизант“ с редица права в дейността на СДС, включително съвещателен глас (чл. 36, т. 3).

Новият устав трансформира СДС в политическа партия и създава солидна основа за нейното стабилно организационно развитие. Според него СДС се стреми да **съчетае членската партия с определени елементи на децентрализирана електорална партия.**

Социална база и обществено влияние

Социалната база на една политическа партия се откроява на няколко нива – електорат, симпатизанти, членска маса и активисти.⁶⁷ В демократичните държави електоратът в крайна сметка държи „ключа“ към общественото влияние и реалната възможност на партията да участва в политическия процес и държавното управление.

– Първото ниво, **социалният профил**, позволява да се види относителната тежест на различни социални групи в рамките на всички гласували на дадени избори.

– Второто ниво, **социалната структура**, се отнася до тежестта на социалните групи в рамките на електората на СДС.

От периода на формирането си социалната база на СДС е със силно флукутираща динамика, продукт на сложната и нестабилна трансформация на цялостната икономическа и политическа система в България. СДС започва от „нулата“, за да стигне до относително стабилна политическа партия с твърдо ядро поддръжници и „подвижен“ електорат, който на изборите през 1997 г. му дава най-големата в кратката му история политическа подкрепа. Четири години по-късно през 2001 и впоследствие през 2005 година СДС изживява най-го-

⁶⁷ Вж. Карасимеонов, Г. Политическите партии, цит. съч., с. 85.

лямите си поражения след 1989 г. Тези факти свидетелстват за **големи промени в социалната база** и подкрепа на СДС както в количествено отношение, така и в социалния състав на електората, симпатизантите, активистите, включително лидерите.

В изложените по-долу данни се открояват синтезирано процесите в развитието на социалната база на СДС:

Таблица 8

Електорално влияние

1990 г.	36,20% (2 210 127) при участие 91%
1991 г.	34,36% (1 903 567) при участие 84,82%
1994 г.	24,23% (1 260 374) при участие 75,34%
1997 г. (ОДС)	52,26% (2 223 714) при участие 62,40%
2001 г. (ОДС)	18,18% (830 338) при участие 67,03%
2005 г. (ОДС)	7,68% (280 323) при участие 55,76%

Изборните резултати показват, че реалното обществено влияние на СДС, включително в рамките на коалицията ОДС, когато той играеше водеща роля, е непостоянно, със своите пикове и спадове. Те отразяват преди всичко нестандартната социална структура и резките промени в социалния статут и материалното положение на огромна част от българските избиратели. Данните показват силното разместване на партийните пластове след 2001 и особено след 2005 година.

СДС загуби монопола в дясното пространство с появата на нови партии след 2001 година, всички в една или друга степен вегетиращи върху социалната му база – Съюза на свободните демократи, Българска демократична партия (радикали), „Гергьовден“, НДСВ и през 2005 година Демократия за силна България.

Сериозен срив на социалната база на СДС в рамките на предизборната коалиция ОДС се наблюдава на парламентарните избори през 2005 година. СДС губи позиции масирано сред всички основни социални групи в рамките на общия процес на разпадане на съюза и фрагментация на дясното политическо пространство.

Таблица 9

**Социален профил на електората на ОДС 1994-2001 г.
(от всички избиратели)**

	1994 г.	1997 г.	2001 г.
Възраст			
18–24 г.	25 %	63 %	25 %
26–35 г.	27 %	62 %	29 %
36–45 г.	24 %	56 %	22 %
46–55 г.	22 %	50 %	19 %
над 55 г.	16 %	40 %	19 %
Образование			
Висше	26 %	57 %	32 %
Средно	27 %	58 %	23 %
Основно	15 %	39 %	15 %
По-ниско	11 %	26 %	10 %
Трудов статус			
Работещи	25 %	58 %	27 %
Учащи	26 %	69 %	33 %
Безработни	19 %	51 %	19 %
Пенсионери	16 %	40 %	18 %
Материално положение			
Много добро	34 %	56 %	39 %
Нормално	30 %	59 %	36 %
Трудно	17 %	53 %	17 %
Тежко	13 %	42 %	13 %
Населено място			
София	29 %	70 %	33 %
Областен град	24 %	59 %	22 %
Малък град	20 %	51 %	19 %
Село	17 %	41 %	20 %
Етническа принадлежност			
Турци	11 %	26 %	12 %
Роми	11 %	41 %	21 %

Данни на ББСС „Галъп Интернешънъл“, в. „Сега“, 21.06.2001 г.

Таблица 10

**Социална структура на електората на ОДС 2001 г.
(от всички избиратели)**

Показатели	2001 г.
Възраст	
18–30 г.	23.3 %
31–40 г.	21.8 %
41–50 г.	20.3 %
51–60 г.	19.2 %
над 61 г.	15.5 %
Образование	
Висше	31.5 %
Полувисше	10.2 %
Средно	46.4 %
Основно или по-ниско	12.0 %
Трудов статус	
Работник	20.8 %
Служещ	21.6 %
Свободни професии	6.6 %
Земеделски стопани	0.9 %
Частен собственик	7.8 %
Пенсионер	21.8 %
Учащ	6.9 %
Безработен	12.0 %
Друго	1.6 %
Населено място	
София	21.5 %
Областен град	40.3 %
Друг град	15.6 %
Село	22.6 %

Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

Таблица 11

Социален профил на електората на ОДС 2005 г.
(от всички избиратели)

Тип населено място	София	7.5%
	Областен град	2.2%
	Малък град	1.3%
	Село	1.3%
Възраст	18-30	3.1%
	31-40	1.6%
	41-50	2.7%
	51-60	2.2%
	61+	2.6%
Пол	Мъж	2.5%
	Жена	2.4%
Личен месечен доход	До 100 лв.	1.3%
	101-150 лв.	1.1%
	151-200 лв.	3.2%
	201-300 лв.	3.3%
	Над 300 лв.	5.2%
Етнос	Българин	3.0%
	Турчин	0.7%
	Българомохамеданин	*
	Ром	*
	Друго	*
Образование	Висше и полувисше	7.5%
	Средно	1.8%
	Основно и по-ниско	1.1%
Трудов статус	Директор/мениджър	5.3%
	Служещ/свободни професии	3.6%
	Инженери, техн. персонал	7.3%
	Администрация	5.4%
	Работник в услугите на търговията	2.1%
	Селскостопански работник	*
	Частен собственик	1.3%
	Работник в промишлеността	0.9%
	Военни/полицаи	*
	Друго	4.2%
	Безработен	1.5%
	Студент	5.4%
	Пенсионер	2.6%
	Домакия	*
	Никога не е работил	*
Средно		2.7%

* Дяловете не са статистически значими.

Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

Таблица 12

Социална структура на електората на ОДС 2005 г.
(от всички избиратели)

Тип населено място	София	44.7%
	Областен град	28.9%
	Малък град	10.5%
	Село	15.8%
Възраст	18-30	27.0%
	31-40	10.8%
	41-50	18.9%
	51-60	16.2%
	61+	27.0%
Пол	Мъж	47.4%
	Жена	50.0%
Личен месечен доход	До 100 лв.	12.9%
	101-150 лв.	9.7%
	151-200 лв.	22.6%
	201-300 лв.	22.6%
	Над 300 лв.	32.3%
Етнос	Българин	97.4%
	Турчин	2.6%
	Българомохамеданин	*
	Ром	*
Образование	Друго	*
	Висше и полувисше	50.0%
	Средно	36.8%
	Основно и по-ниско	13.2%
Трудов статус	Директор/мениджър	2.6%
	Служещ/свободни професии	10.5%
	Инженери, тех. Персонал	7.9%
	Администрация	15.8%
	Работник в услугите на търговията	10.5%
	Селскостопански работник	*
	Частен собственик	2.6%
	Работник в промишлеността	2.6%
	Военни/полицаи	*
	Друго	13.2%
	Безработен	9.4%
	Студент	6.3%
	Пенсионер	34.4%
	Домакния	*
	Никога не е работил	*
Общо		100.0%

* Дяловете не са статистически значими.

Данни на Агенция „Алфа Рисърч“.

Членска маса

СДС започна да набира собствена членска маса след конституирането си като партия през 1997 г. В навечерието на парламентарните избори 2001 г. членовете ѝ наброяваха около 60 хиляди.⁶⁸ В дискусиите относно оптималния членски състав в средите на СДС се лансираше идеята те да се лимитират до 1 % от електората. Това отговаряше на идеята тя да се доближи до електоралните партии с по-голяма ориентация към симпатизантите и гласоподавателите. Същевременно новият устав утвърждава доминиращото положение на членовете в СДС като основен стожер на нейната организационна структура. След изборите 2001 и 2005 г. членският ѝ състав рязко намалява в резултат на връщането ѝ в опозиция и настъпващите вътрешни разслоения в партията. Според данни от 2005 г. СДС има около 29 000 членове.⁶⁹

Лидерите

По своя характер на възникване и еволюция СДС носи белега на **лидерска партия**. Това бе неизбежно, тъй като политическите формации, появили се след 1989 г., се формираха „от горе“ чрез сдружения на ограничен кръг дейци, които оглавиха новите партии и коалиции, включително СДС. Затова до голяма степен идейният и политически облик на СДС носи отпечатъка на дейността на неговите първи и последващи лидери. В историята на СДС се открояват **пет „вълни“ лидери**, които олицетворяват различни етапи в еволюцията му и промените в неговия политически курс.

Първата вълна са учредителите на СДС, които изграждат структурите на коалицията, предвождат го до изборите за Велико народно събрание и ръководят дейността му до приемане на новата конституция. Сред тях се открояват групата на дисидентите (Желю Желев), стари партийни дейци от епохата преди 1947 г. (П. Дертлиев и М. Дренчев) и млади активисти (Димитър Луджев и Петър Берон), които легитимираха реалното присъствие на СДС в политическия живот на страната след 1989 г.

⁶⁸ В. „Труд“, 26.3.2001 г.

⁶⁹ В. „Труд“, 17.11.2005 г.

Втората вълна лидери се появява в навечерието и след изборите за Народно събрание през октомври 1991 г. Те са представители на радикалното антикомунистическо крило, което заема ръководни позиции в Националния координационен съвет след първото значимо разцепление в СДС (Филип Димитров, Стефан Савов, Стоян Ганев – групата на 39-те). Те доминират до тежката загуба на изборите през 1994 г.

След този период и особено в навечерието на президентските избори 1996 г. се утвърждава **трета вълна** – групата на „прагматиците“ начело с новия лидер на СДС Иван Костов заема ръководни позиции в периода на подъем на СДС след краха на управлението на БСП и предсрочните избори през април 1997 г. и се утвърди след установяването на СДС като хомогенна партия и по време на управлението на СДС до 2001 г. В този период новите дейци около Костов натрупаха значим управленски опит.

След загубата на последвалите парламентарни избори през юни 2001 г. крилото около Костов отстъпи позиции на **четвърта вълна** лидери – Екатерина Михайлова и после Надежда Михайлова, избрана на Тринадесетата национална конференция през март 2002 г.

След поредица провали на партията, особено разгрома ѝ на парламентарните избори 2005 година, за **нов лидер на СДС** бе избран Петър Стоянов. Неговата основна задача е да спаси партията от окончателно маргинализиране и отпадане от политическата сцена.

Освен СДС в дясното- и дясноцентристкото пространство се ситуираха множество партии, главно върху основата на антикомунизма. Много от тях бяха в различни периоди част от коалицията СДС. Когато съюзът се трансформира в хомогенна партия, това доведе до фактическо обезличаване и дори край на дейността на повечето партии в него, претендиращи за „десни“. Но дори и след формирането си като партия през 1997 г. СДС продължи да е извор на нови „десни“ партии вследствие продължаващите процеси на разслоение и разцепление или преориентация на избирателите, особено след изборните поражения през 2001 и 2005 година.

Демократи за силна България (ДСБ)

Демократи за силна България (ДСБ) е най-новата дясна формация, която съумя да получи представителство в парламента след изборите през 2005 година.

Тя възниква като политическа формация вледствие разцепление в Съюза на демократичните сили и формиране на отделна парламентарна група в 39-ото Народно събрание. Лидерите на това обединение изтъкват като основна причина за разединението несъгласието си с водената политика и линия на поведение от ръководството на СДС след загубата на парламентарните избори през 2001 г., както и че „активната част от гражданското общество няма свое политическо представителство... и е нужна партия, която знае как да гарантира справедливостта, свободата и солидарността...“ („Въззвание за силна България в обединена Европа“).

Официално като политическа партия ДСБ се образува през май 2005 г. чрез свикване на Учредително събрание, на което се приема устав на партията и се избира партийно ръководство.

Политически цели и принципи

Основните политически документи, които конституират ценностно и организационно партията, са нейният устав и програмните документи, сред които основно място заема предизборната програма. В тях са отразени главните насоки, цели и принципи, които ще бъдат отстоявани в бъдещата дейност. В устава на ДСБ са заложени водещите политически цели, които стоят пред партията: „утвърждаване на ценностите на справедливостта, свободата, мира и хармонията в обществото; укрепване на българската демокрация, частната собственост и пазарната икономика; сигурността на всеки български гражданин; преодоляване на разликата между българските граждани и тези на другите европейски страни в стандарта и качеството на живот; принос за атлантическата сигурност и благоденствието на обединена Европа“. Тези основни цели на партията ще бъдат постигнати чрез парламентарната демокрация и активността на гражданското об-

щество; силни държавни институции и ефективна държава, която да отстоява националните интереси и върховенството на закона.

Основните програмни идеи на ДСБ са концентрирани в нейната предизборна програма за парламентарните избори през 2005. В сферата на **икономическата политика, финансите и инвестициите** се предвижда бързо нарастване на доходите на хората, висок и стабилен икономически растеж; самоограничаване на държавата в сферата на доходите; строга финансова дисциплина с балансиран бюджет; драстично намаляване на общото данъчно облагане; насочване на публичните инвестиции предимно към инфраструктурни проекти; безкомпромисна защита на свободния пазар и премахване на монополите. В областта на **държавната администрация**: намаляване на административните разходи и изграждане на единна информационна система с оглед по-лесно и ефективно обществено обслужване. По отношение на **гражданското общество и правата на отделните граждани**: гарантиране на личностни, а не групови права; ревизиране на налагането на етнически квоти при административните назначения. В този смисъл не се приема съществуването на специален „български етнически модел“, чиито „единствен защитник и гарант е една етническа партия“.

Изключително важно място се отделя на **конституционната реформа и промени в конституцията**. Според ДСБ е необходимо приемане на изцяло нова конституция, тъй като конституцията от 1991 г. е „конституция на прехода“ и е изиграла своята роля. Предвижда се премахване на Великото народно събрание и възможността да се извършват конституционни промени от Обикновено народно събрание; премахване на института служебно правителство; въвеждане изискването правителството да подаде оставка, в случай че не получи подкрепа от Народното събрание за своя бюджет; премахване на имунитета на народните предствители и намаляване на техния брой; въвеждане на квалифицирано мнозинство от 2/3 от депутатите при създаването и персоналния състав на важни органи като Висшия съдебен съвет, Конституционния съд, Съвета по електронни медии и Българска на-

родна банка. Според предизборната програма е необходима реформа в местното самоуправление чрез конституционна промяна за самостоятелност на общините при определяне вида и размера на местните данъци и такси; въвеждане на второ ниво на местно самоуправление с обособяването на местни областни изборни съвети за по-ефективно местно самоуправление. Предвиждат се множество кардинални промени в съдебната система, оправдани с недостатъчната ѝ ефективност. Във връзка с това се акцентира върху следните промени: двуинстанционно съдопроизводство в гражданското правораздаване; деволюция на МВР; избиране на главния прокурор от Народното събрание по предложение на министър-председателя; създаване на процедура на парламентарен контрол над главния прокурор и за отстраняването му посредством парламентарен вот на недоверие. Предвиждат се и промени в структурата на съдебната власт, като съдебната власт остане само съдът, а следствието и прокуратурата преминат към изпълнителната власт.

Организация и структура на ДСБ

Съгласно устава организационната структура на партията се състои от **национална и общинска структура**, в които действат определени партийни органи със собствени компетенции относно начина на управление и вземане на решения.

В националната структура се включват следните органи: **Национално събрание** и **Национално ръководство**. Националното събрание е върховен орган на партията, който приема, изменя и допълва нейния устав; избира председател и по негово предложение зам.-председатели и членове на партийното ръководство; дава основните политически насоки на партията и приема важните програмни документи. Националното събрание действа на делегатския принцип, като квотата на отделните общински структури се определя въз основа на получените гласове на последните парламентарни избори. Националното ръководство е висшият орган на партията, който действа между националните събрания. Националното ръководство се състои от председател, заместник-председатели и членове, общо от 7 до 12 души, избрани за

срок от четири години. Националното ръководство има следните компетенции: издава правилници за приложение на устава; подготвя и провежда изборните кампании и т.н.

Основната структура на партията е общинската (районна) организация, която се състои от всички членове на територията на общината, като не може да има втора такава районна организация. Нейният висш орган е Общинското (районно) събрание, което избира местното партийно ръководство – председател, зам.-председатели и членове от 3 до 7 души, като неговата основна задача е да провежда политиката и изпълнява решенията на Националното събрание и Националното ръководство.

Специфичен орган представлява вътрешнопартийният арбитраж, чиято основна функция е да решава възникнали спорове, свързани с нарушаване на устава от партийен орган или отделен член. Съществуват Национален и регионални вътрешнопартийни арбитражи.

Друг основен конституиран от устава орган е този на вътрешнопартийния защитник, който може да се застъпва пред ръководството и арбитража, когато с определени действия са засегнати правата на даден член на партията.

По отношение на членския състав съществува разделение на членове и симпатизанти, като първите имат съответните права и задължения – могат да бъдат избирани в съответните ръководства и да участват във вземането на решения от партийните органи, докато симпатизантите се записват в дадена районна структура, като нямат правата на членовете и не плащат членски внос. На симпатизантите е позволено да присъстват на общинските събрания на партията като наблюдатели.

В организационно отношение ДСБ се очертава като силно централизирана партия с подчертана важност и значимост на партийния лидер и избраното по негово предложение партийно ръководство. До голяма степен тази политическа партия се идентифицира с нейния председател Иван Костов, като се обособява в партия от „лидерски тип“. В идейно и ценностно отношение ДСБ се ситиуира в дясното политическо пространство с подчертани консервативни нагласи, които личат

**Социален профил на електората на ДСБ 2005 г.
(от всички избиратели)**

Тип населено място	София	7.5%
	Областен град	2.2%
	Малък град	1.3%
	Село	1.3%
Възраст	18-30	3.1%
	31-40	1.6%
	41-50	2.7%
	51-60	2.2%
	61+	2.6%
Пол	Мъж	2.5%
	Жена	2.4%
Личен месечен доход	До 100 лв.	1.3%
	101-150 лв.	1.1%
	151-200 лв.	3.2%
	201-300 лв.	3.3%
	Над 300 лв.	5.2%
Етнос	Българин	3.0%
	Турчин	0.7%
	Българомохамеданин	*
	Ром	*
	Друго	*
Образование	Висше и полувисше	7.5%
	Средно	1.8%
	Основно и по-ниско	1.1%
Трудов статус	Директор/мениджър	5.3%
	Служещ/свободни професии	3.6%
	Инженери, техн. персонал	7.3%
	Администрация	5.4%
	Работник в услугите на търговията	2.1%
	Селскостопански работник	*
	Частен собственик	1.3%
	Работник в промишлеността	0.9%
	Военни/полицаи	*
	Друго	4.2%
	Безработен	1.5%
	Студент	5.4%
	Пенсионер	2.6%
	Домакия	*
	Никога не е работил	*
Средно		2.7%

* Дяловете не са статистически значими.

Данни на Агенция „Алфа Рисърч“.

Таблица 14

Социална структура на електората на ДСБ 2005 г.
(от всички избиратели)

Тип населено място	София	44.7%
	Областен град	28.9%
	Малък град	10.5%
	Село	15.8%
Възраст	18-30	27.0%
	31-40	10.8%
	41-50	18.9%
	51-60	16.2%
	61+	27.0%
Пол	Мъж	47.4%
	Жена	50.0%
Личен месечен доход	До 100 лв.	12.9%
	101-150 лв.	9.7%
	151-200 лв.	22.6%
	201-300 лв.	22.6%
	Над 300 лв.	32.3%
Етнос	Българин	97.4%
	Турчин	2.6%
	Българомохамеданин	*
	Ром	*
	Друго	*
Образование	Висше и полувисше	50.0%
	Средно	36.8%
	Основно и по-ниско	13.2%
Трудов статус	Директор/мениджър	2.6%
	Служещ/свободни професии	10.5%
	Инженери, тех. Персонал	7.9%
	Администрация	15.8%
	Работник в услугите на търговията	10.5%
	Селскостопански работник	*
	Частен собственик	2.6%
	Работник в промишлеността	2.6%
	Военни/полицаи	*
	Друго	13.2%
	Безработен	9.4%
	Студент	6.3%
	Пенсионер	34.4%
	Домакия	*
	Никога не е работил	*
Общо		100.0%

* Дяловете не са статистически значими.

Данни на Агенция „Алфа Рисърч“.

от програмните документи на партията и нейното политическо поведение.

Като съвсем „млада“ партия ДСБ тепърва изгражда своите връзки с гражданското общество. От данните за парламентарните избори през 2005 г. проличава, че на този етап на ранното си развитие ДСБ черпи своя електорален резерв главно от столицата и от социалните групи с по-високо материално състояние, сред най-младите и по-възрастното население. Членският ѝ състав е около 14 000 души според данни от конгреса ѝ през септември 2005 г. Същевременно като партия, откъснала се от СДС, тя има своята разпознаваемост сред част от електората на СДС, но започва да привлича и нови социални групи. Именно от развоя на този процес ще зависи доколко тя ще разшири своето влияние в дясното политическо пространство.

Други две нови партии се появиха в десноцентристкото пространство преди ДСБ след 2001 г. вследствие поредното разцепление в СДС – **Съюзът на свободните демократи (ССД), оглавявана от бившия кмет на София Стефан Софиянски, и Българската демократична партия (радикали), оглавявана от Евгений Бакърджиев.** Ако първата съумя да получи представителство в парламента чрез коалицията Български народен съюз, то втората е маргинална формация.

БЗНС – Народен съюз

След 1989 г. възстановяването на антикомунистическото крило на БЗНС „Никола Петков“ като съучредител на СДС го превърна в негова основна формация. Анастасия Мозер оглави БЗНС след серия от разцепления и опити за обединяване, които не престават и след като тя пое ръководството на партията. В крайна сметка фаворизирането ѝ от СДС и впоследствие включването в коалицията Народен съюз и по-късно ОДС (Обединени демократични сили) легитимираха присъствието ѝ в Народното събрание след 1994 г. Макар и с традиция наляво от центъра, днешният БЗНС – НС се ситиуира в десноцентристкото пространство, изхождайки от антикомунистическата си история и традиция след 1944 г. и особено след 1989 г.

БЗНС – НС загуби постепенно своето влияние и облик на

самостоятелна партия, след като през 1997 г. се включи в коалицията ОДС заедно с Народния съюз. През 1994 г. тя получи 6,51 % от гласовете заедно с Демократическата партия като член на коалицията Народен съюз. И ако в 38-ото Народно събрание (1997–2001 г.) имаше самостоятелна парламентарна група, то в 39-ото Народно събрание след слабото представяне на ОДС на парламентарните избори Народният съюз не получи достатъчно депутатски места, за да формира такава.

Още по-слабо се представи БЗНС–НС в рамките на предизборната коалиция Български народен съюз на парламентарните избори през 2005 година.

Залезът на БЗНС – НС е и залез на земеделските политически течения, които продължават да са разединени между дясното и лявото пространство и не намират път към единението си.⁷⁰

Независимо от тактическите споразумения оцеляването им като самостоятелни формации е твърде проблематично – както поради ограничената им електорална база, така и поради обезличения им идеен облик.

ВМРО

ВМРО е самобитна българска политическа формация, създадена през 1990 г. като общонационална непартийна организация, която потърси своя исторически корен в македонското съпротивително движение срещу турците в началото на XX век. Тя отстоява българската идентичност на македонците и това ѝ придава определен националистически облик, който се изразява и в други нейни позиции. По-късно се роди партията ВМРО – Българско национално движение, която се включи в политическия живот. След избора на младия политик Красимир Каракачанов за председател на ВМРО тя поема още по-категорично курс на включване в партийните борби. Според самоидентификацията на лидерите ѝ ВМРО се стреми да заеме политическото пространство „вдясно от центъра“. В нейната идеология се съчетават либерал-

⁷⁰ *Малинов, Св.*, В Политическите партии в България и Австрия пред нови предизвикателства, цит. съч., с. 34 и нататък.

но-консервативни с националистически акценти. От началото на създаването си ВМРО подкрепи СДС и действаше през следващите години паралелно с него. В края на 1996 и началото на 1997 г. младежката организация на ВМРО изигра съществена роля в гражданските протести срещу БСП, довели до предсрочните избори.

На тях ВМРО участваше в коалицията ОДС и получи два депутатски мандата в 38-ото Народно събрание. На парламентарните избори 2001 г. организацията се съюзи с „Гергьовден“, продължавайки линията на поведение от местните избори през 1999 г. Те показаха, че партията има влияние сред определени социални групи, особено младежта и националистически настроени среди. Регионално тя е най-добре представена в Югозападна България.

Влошаването на отношенията със СДС тласна ВМРО към коалиция с „Гергьовден“. Полученият общо от двете партии резултат през 2001 г. ги направи най-влиятелната извънпарламентарна сила. След изборите ВМРО продължи активната си политическа дейност, запазвайки партньорски отношения с „Гергьовден“.

На парламентарните избори през 2005 година ВМРО отново има представители в парламента в рамките на нова коалиция заедно със ССД и БЗНС–НС, макар с незначително присъствие.

Предимства на ВМРО са относително стабилната организационна структура и добре функциониращата младежка организация.

ВМРО ще търси нови коалиционни партньори в бъдеще, но и тя ще бъде търсена като една от малките партии с определен електорален ресурс.

„Гергьовден“,

„Гергьовден“ е друга „млада“ политическа формация, която се появи през 1996 г. като предизвикателство към останалите партии, оспорваща двупартийния модел. Тя бе създадена и организирана от млади артисти и шоумени. Предимно ориентирано към младите хора, „Гергьовден“ за първи път опита своя шанс на местните избори през 1999 г. и впоследст-

вие на парламентарните през 2001 г. в коалиция с ВМРО. И на двата избора „Гергьовден“ съумя да се представи изненадващо добре, спечелвайки място в някои общински съвети и кметства. На парламентарните избори заедно с ВМРО се доближиха до 4-процентната граница за влизане в парламента.

В основата на тези успехи на „Гергьовден“ са разочарованието на част от избирателите от политическия модел, установен след 1989 г. Това е своеобразно протестно движение на младото поколение, което критикува редица негативни прояви в политическия живот като корупцията, аморалността сред политическия елит и др. Откъм ценностната си ориентация „Гергьовден“ се определя в „дясното“ пространство, защитавайки интересите на предприемачеството и пазарното стопанство.⁷¹

Партията е структурирана необичайно за традиционните партии със силен акцент върху връзката с гражданското общество. Замислена е като „неоконсервативна модерна електорална партия“ без местни структури. Тя има двузвенна структура. От една страна, е Движението „Гергьовден“ с Горна и Долна камара, в което влизат и ръководителите на партията „Гергьовден“, на клубовете и на неправителствената организация Гражданско общество срещу корупцията. Самата партия „Гергьовден“ е част от движението с върховни органи Национална конференция, председател и Изпълнителен комитет.

Отделна структура са клубовете „Гергьовден“ извън партията, в които се дебатират основните обществени проблеми. Основен орган е Камарата на представителите на клубовете, или Долната камара.

Трето звено е Гражданското общество срещу корупцията – неправителствена организация с основна цел да следи и организира действия срещу корупцията.

На парламентарните избори през 2005 година партията съумя в рамките на предизборната коалиция ОДС да получи едно място в парламента.

⁷¹ Малинов, С., цит. съч.

2. Леви и левоцентристки партии

Българска социалистическа партия (БСП)

Историческа еволюция

Като наследничка на БКП БСП има коренно различно историческо развитие от СДС след 1989 г. Спецификата на БКП като тоталитарна партия даде своето отражение върху начина на нейната трансформация в новите демократични условия. Фактът, че първоначалният преход към демократична политическа система се извърши в условията на доминация на БКП в политическия процес и слаба опозиция, определи и характера на извършените в нея промени от тоталитарен тип партия към демократична партия. Това бе един **противоречив и сложен процес, свързан с остри вътрешнопартийни конфликти и кризи**. За разлика от някои комунистически партии в Централна Европа (Полша, Унгария) в БКП не се наложи линията на радикалното „скъсване“ с тоталитарното минало и наследство и не се стигна до разцепление между марксистко-комунистическо и социалдемократическо крило, а курсът на постъпателни промени и адаптация към демократичната политическа среда, често под натиска на вътрешната и външната опозиция. Това **забави нейното модернизиране и социалдемократизиране** с негативни последици върху цялостното развитие на прехода към демокрация и пазарна икономика.

Историята на БСП също може да бъде проследена в няколко последователни етапа.

Първи етап (ноември 1989 – юни 1990 г.)

Това бе период на първоначална адаптация към новите реалности, свързани с установяването на политическия плурализъм и вътрешнопартийните реформи. Този етап бе свързан с **утвърждаването на реформисткото крило в БКП** около Андрей Луканов, Петър Младенов и Александър Лилев и елиминирането от политически и държавни постове на Тодор Живков и на част от най-близкото му обкръжение.

В решенията на висшите органи на БКП се признава

„дълбоката криза в обществото и в самата комунистическа партия“, подлагат се на остра критика „сталинистката административно-командна система, монополът на властта“, „клановата диктатура“ на бившия генерален секретар Тодор Живков. Същевременно се отстоява тезата за „общественото развитие на страната върху основата на демократизация на социализма“, превръщането ѝ в „съвременна демократична и правова социалистическа държава“. Същевременно БКП прие необходимостта от политическия плурализъм, провеждането на „свободни демократични избори“ и приемане на нова конституция в страната.⁷²

В практическо отношение БКП прие да участва в кръглата маса, където преговаряше с опозицията в лицето на СДС. В самата БКП се раздвижиха **вътрешнопартийни течения**, които настояваха за дълбока промяна в партията и нейната социалдемократизация. Това са основните искания на идейните течения Алтернативно социалистическо обединение (АСО), Български път към Европа, Движението за демократичен социализъм, Демократическия форум.

Под натиска на събитията БКП проведе предсрочно извънредния си Четиринадесети конгрес на 31 януари – 2 февруари 1990 г. и прие Манифест за демократичен социализъм и нов устав. Взе се решение за референдум за промяна на името на партията. Александър Лилев бе избран за председател на Висшия съвет на БСП, а Андрей Луканов бе предложен за министър-председател.

В ръководството на БКП влязоха представители на идейните реформаторски течения, с което се извърши съществена промяна в съответните инстанции на партията.

Ситуацията в партията се детерминира до голяма степен от хода на кръглата маса и от растящия натиск на опозицията за ускоряване на радикалните промени в страната. В този период БКП направи редица крачки към **„разделяне“ с партийния монопол** в политическата система.

В края на март 1990 г. се проведе референдум за името на

⁷² Вж. Пленум на ЦК на БКП, в. „Работническо дело“, 11-12 декември 1989 г.

партията. От общо 983 899 членове в него взеха участие 726 хиляди души. От тях 86,71 % гласуваха за промяна на името от БКП в Българска социалистическа партия (БСП).

Централният орган на партията „Работническо дело“ се преименува в „Дума“, като промени цялостно облика си под ръководството на новия главен редактор Стефан Продев.

Периодът до изборите за Велико народно събрание премина под знака на предизборната кампания, в която централни политически субекти бяха БСП и СДС. Под натиска на агресивната антикомунистическа риторика на СДС в БСП настъпиха процеси на „втвърдяване“, които ограничиха реформаторските тенденции в нея. Започнаха първите по-сериозни ерозионни процеси и стопяване на членската маса със създаването на АСП (Алтернативна социалистическа партия). Редица членове и симпатизанти на БСП се ориентираха към други партии, включително СДС.

На изборите за Велико народно събрание БСП получи абсолютно мнозинство и възможността да формира новото правителство.

Втори етап (юни 1990 – ноември 1991 г.)

Това бе изключително напрегнат период в еволюцията на БСП след ноември 1989 г. От една страна, тя получи абсолютно мнозинство в парламента на първите демократични избори, като съумя да запази значителна част от своя кадрови и електорален потенциал. За разлика от първите демократични избори в други страни на Централна Европа българската екскомунистическа партия не се срина, нито разцепи, а запази възможност за доминиране в политическата система. Същевременно в нея протекоха сложни процеси на **адаптация към новите реалности и засилващи се противоречия** между трите основни крила – комунистите, реформаторите центристи (групата Лилев, Луканов, Младенов) и реформаторите социалдемократи, които искаха решително скъсване с комунистическото минало. Този процес протече при засилваща се радикализация на опозицията, която трудно се примири със загубата на парламентарните избори и премина към различни форми на извънпарламентарни действия. Тяхна

„жертва“ бе президентът Петър Младенов, който бе принуден да подаде оставка.

В изборите за нов президент част от БСП подкрепи избора на Желю Желев, ръководител на опозицията, което отрази готовността на партията за компромиси и желание за формиране на коалиционно правителство. В същия период се формира Движението за радикална промяна, което поиска създаване по същество на „нова партия в духа на демократичните социалистически европейски традиции“ и категорична преориентация към социалдемократическите ценности, търсене на нов тип взаимоотношения с опозицията, особено Българската социалдемократическа партия.

В края на август се стигна до кулминация на антикомунистическите действия с подпалването на партийния дом – централата на БКП, което отново „втвърди“ БСП и забави вътрешнопартийните процеси.

На 22–25 септември се проведе Тридесет и деветият конгрес на БСП (върща се старата номерация от периода преди „тесните“ социалисти да приемат наименованието Комunistическа партия). На него се прие нов устав, значително демократизиращ вътрешноорганизационната дейност, който легитимира идейните течения. Уставът определи БСП за „масова и парламентарна партия“. В него бе отразено, че БСП се основава на „ценностите на марксизма, на опита и традициите на социалистическото движение и на съвременните леви демократични партии, движения и други, които служат на обществения прогрес“. Избрано бе ново ръководство – начело с А. Лилев, а някои от „социалдемократите“ – заместник-председатели (Александър Томов, Чавдар Кюранов и други).

В края на 1990 г. се формира експертно правителство начело с Димитър Попов. В него като представител на БСП влезе Александър Томов като заместник министър-председател. За първи път след 1947 г. БСП като наследница на БКП сподели властта с други, включително антикомунистически, политически сили. Това бе поредното доказателство, че реформаторските сили в нея възприеха принципите на парламентарната демокрация. В последващия период в партия-

та се засилиха вътрешните сблъсъци на фона на неблагоприятна за нея политическа среда, след като в СДС връх взеха радикалните антикомунистически сили. Продължиха и процесите на ерозия на членския състав. БСП отчете, че на 1 март 1991 г. са се презаписали 477 хиляди членове, което е спад с близо 50 % в сравнение с периода преди една година. В същия период парламентарната група на БСП бе основен двигател на подготвяната от Великото народно събрание конституция. На 12 юли с решаващата подкрепа на социалистите бе приета новата конституция на България.

Междувременно ВНС насрочи първите редовни избори за Народно събрание на 13 октомври 1991 г. В предизборния съюз на БСП влязоха няколко незначителни по влияние партии като Българската либерална партия, Демократическата партия в България, Отечествена партия на труда, Християнрепубликанската партия, Християнското женско движение и други. До голяма степен това бе формален съюз, целящ да покаже, че БСП не е изолирана в политическия живот.

Забавената реакция на ръководството към проваления опит за преврат за сваляне на Михаил Горбачов в Русия на 19 август 1991 г. подсили вътрешните **разногласия между реформаторите, центристите и неокомунистите**. Редица социалисти напуснаха партията с основен аргумент, че вътрешните реформи се забавят. Това даде възможност на Александър Лилев и „центристите“ да установяват своето надмощие, стремяйки се да лавират между реформаторите със социалдемократическа ориентация и неокомунистическото марксистко крило.

На парламентарните избори на 13 октомври БСП загуби с малък процент по отношение на СДС, но като цяло близо 1 милион гласа в сравнение с изборите за ВНС от юни 1990 г. За първи път в своята история след 1944 г. БСП премина в опозиция.

Трети етап (1991–1994 г.)

В периода 1991 г. до края на октомври 1992 г. БСП попадна под ударите на редица закони и действия на правителството на СДС, което я постави в отбранителна ситуация.

Сред тях особено тежък удар срещу финансовата ѝ база нанесе Законът за конфискация на имуществото на БКП и всички свързани с нея бивши казионни организации. ДПС призова за забрана на БСП, а Андрей Луканов – бивш министър-председател и основна фигура в БСП, бе арестуван след отнемането на депутатския му имунитет.

По повод стоте дни от встъпването на правителството на Филип Димитров в длъжност в специална декларация ръководството на парламентарната група на БСП упрекна управляващите в „екстремизъм, реставраторска идеология и утвърждаване на нова тоталитарна номенклатура“⁷³.

На 14.12.1991 г. започна работа Четиридесетият конгрес на БСП. Той отвори **двете основни крила в партията** – на социалдемократическото течение, което ще се конституира организационно по-късно като Обединение за социална демокрация (ОСД), и на центристите около лидера Лилев.

Двете течения се сблъскаха при избора на новото ръководство на БСП, включително на лидера ѝ. Между тримата основни претенденти – Александър Лилев, Георги Пирински и Жан Виденов, никой не получи мнозинство на първия кръг. Александър Лилев се оттегли от надпреварата, подкрепяйки Жан Виденов, който спечели изборите. Той бе млад провинциален активист, с много ограничен опит в партийната и политическата дейност и се опря в дейността си главно на „лиловистите“, които доминираха в новото Изпълнително бюро.

Формираното в началото на 1992 г. ОСД проведе първата си Национална конференция. Около него се обединиха социалистите, приемащи необходимостта от социалдемократизиране на БСП чрез „радикални промени без екстремизъм и реваншизъм“⁷⁴. ОСД се определи като „некомунистическо политическо движение със социалдемократическа природа“⁷⁵.

⁷³ В. „Дума“, 22.02.1992 г., стр. 5

⁷⁴ Идеи и проблеми в Обединението за социална демокрация в БСП – алтернатива II, София, 6-7 юни 1992 г., стр. 2.

⁷⁵ Политически задачи на Обединението за социална демокрация – доклад, изнесен от Александър Томов на Първата национална конференция, стр. 20.

Междувременно на втория тур на президентските избори на 19.01.1992 г. подкрепяната от БСП двойка Велко Вълканов и Румен Воденичаров загуби с малко, което наложи нова ориентация на БСП към търсене на пътища за „сваляне“ на правителството. Тази линия се изяви особено след влошаването на отношенията между СДС и ДПС, започващите вътрешни брожения в парламентарната група на СДС и конфликта с президента Желев.

След „падането“ на правителството на Филип Димитров на 28.10.1992 г. БСП потърси варианти за нов тип коалиционно или експертно правителство, за да се избегнат предсрочните избори. В този дух тя подкрепи новото правителство на Любен Беров в рамките на така нареченото динамично мнозинство. Де факто това бе линия на подкрепа при определена дистанция и „полуопозиция“.

До следващите парламентарни избори през декември 1994 г. БСП получи „глътка въздух“ от външния натиск на СДС и отново се концентрира върху вътрешнопартийните си проблеми. Ръководството начело с Жан Виденов все повече се ориентира към „твърдото“ крило и се противопостави на ОСД. То от своя страна засили обвиненията срещу ръководството за провеждана „рекомунизация“⁷⁶.

Двете течения се сблъскаха на Общопартийната конференция на 27–28 март 1993 г. На нея се отчете и нов спад в членската маса до 300 хиляди души, като за година и половина тя бе намаляла със 100 хиляди души. Напусналите са главно млади хора до 35 години.⁷⁷

На конференцията бе приет документът „Перспектива за България, за излизане от кризата и за преход към демократична правова и социална държава“. Той очерта дейността на БСП в условията на де факто участие в управлението и я подготви за нови предсрочни избори. Избегнато бе разцеплението в партията след изявлението на лидера на ОСД Чавдар Кюранов, че тя се „приближава все повече до партия на социалната демокрация“ и че движението няма да излиза от БСП.⁷⁸

⁷⁶ Томов, А. В. „Континент“, 15 януари 1993 г.

⁷⁷ В. „Дума“, 29.03.1993 г. стр. 7.

⁷⁸ В. „Дума“, 29.03.1993 г., стр. 8.

След това обаче в ОСД се сблъскаха две течения – едното около Чавдар Кюранов и другото около Александър Томов, което не одобряваше темповете и характера на промяна в БСП. През юни 1993 г. петима депутати от парламентарната група на Парламентарния съюз за социална демокрация и други дейци на БСП, бивши дейци на СДС и безпартийни формираха Гражданското обединение за републиката (ГОР) начело с Александър Томов, който напуска партията. Той бе последван по-късно и от други депутати и членове на БСП. Това бе най-значителният опит за отделяне от БСП на социалдемократически ориентирани дейци и търсене на взаимодействие с Българската социалдемократическа партия.

На 3 юни 1994 г. започна Четиридесет и първият конгрес на БСП, на който се обсъдиха нова програма и устав. Жан Виденов бе преизбран за председател на Висшия съвет, а в новоизбраното Изпълнително бюро отсъстваха представители на ОСД. Оформи се „кръгът Виденов“, който след парламентарните избори ще поеме отговорността за управлението на страната. На юлската извънредна конференция на ОСД, 1994 г., социалдемократите в БСП призоваха за „отваряне към политическия център“ и нова коалиционна политика, за скъсване с тоталитарното минало и със спомените от реалния социализъм, за разграничаване от догматичното ядро на марксистите-ленинци.

На 2 септември 1994 г. „падна“ правителството на Любен Беров и на 18 декември бяха произведени изборите за Тридесет и седмото Народно събрание. БСП спечели абсолютно мнозинство и формира новото правителство.

Четвърти етап (1994–1997 г.)

След парламентарните избори през 1994 г. БСП за втори път след 1989 г. получи абсолютно мнозинство и формира свое правителство. Очакванията на подкрепилите я граждани бяха за обрат в икономическото развитие, стабилизиране и подобряване условията на живот. Младият премиер Виденов се ползваше със значителна подкрепа от партийните среди и гражданите на страната. Съставът на кабинета отразя-

ваше влиянието на „центристите“ в партията, но отчиташе интересите и на други крила в БСП.

Управлението на Жан Виденов бе белязано от две фази. Първата, на относителна стабилност и доверие, продължила до местните избори през октомври 1995 г., когато БСП подобри позициите си в органите на местната власт. Втората фаза, след зимата на 1995–1996 г., която се характеризира със засилване на вътрешнопартийните разногласия по водения правителствен курс, растяща загуба на доверие и изострящи се икономическа и политическа криза в страната. Виденов все повече се изолира от партийните среди и от водещите фигури сред тях като Александър Лилев и Андрей Луканов. Същевременно нарасна натискът на икономическите групировки – предимно на „Мултигруп“, които използваха слабостта на правителството, за да го превърнат в свой заложник. С нова сила избухнаха **вътрешнопартийните конфликти**. Според публицистката Велислава Дърева, член на Висшия съвет на БСП, партията се състои от „три партии“ – партия на носталгията, партия на реформаторите и партия на интереса.⁷⁹ Няколко месеца по-късно Андрей Луканов констатира, че в БСП има връщане към „късния сталинизъм“.

През 1996 г. започна и предизборната кампания за президент на страната. Неудачният избор на Георги Пирински при неизяснени условия относно възможността да се кандидатира поради двойното му гражданство, забранено от конституцията, оказва негативно въздействие върху изборните шансове на кандидата, подкрепен от БСП. Последвалата замяна с непознатия в обществото и неизявен като политик икуствовед Иван Маразов доведе до сериозно поражение за БСП. Тя загуби 1 млн. гласа в сравнение с парламентарните избори. Това допълнително изостри вътрешните противоречия и разногласия. Тяхна кулминация бе декларацията на 19-те от 5 ноември 1996 г. за „ново правителство, нова политика“, оставка на кабинета, нов премиер и обрат в правителствения курс. Декларацията бе подписана от водещи фигури в БСП като Нора Ананиева, Николай Камов, Янаки

⁷⁹ В. „Капитал“, 18-24.09.1995 г.

Стоилов и други. По-късно и Георги Пирински подаде оставка като министър на външните работи.

Въпреки че мнозинството във Висшия съвет на БСП подкрепи Виденов, задълбочаването на кризата в страната доведе до **срив на партийно и обществено доверие** в правителството. Виденов бе принуден да приеме идеята за свикване на Четиридесет и втория извънреден конгрес на 21–22 декември 1996 г.

На конгреса той подаде оставка като председател на БСП, а преди това бе депозирал и оставката на правителството. Като основна фигура на конгреса се очерта Николай Добрев, който по-късно бе предложен за кандидат-премиер от БСП. Конгресът избра за председател на партията Георги Първанов, дотогавашен заместник-председател. Той се ползваше с името на въздържан и неконфликтен деец. Същевременно върху него падна огромната отговорност да преведе БСП през кризата, която заплашваше нейното оцеляване. Конгресът прие декларация, в която се изтъкна, че „страната се намира в тежка финансова, икономическа и социална криза“⁸⁰. На 22 декември Народното събрание прие оставката на правителството на Жан Виденов. По-късно парламентарната група на Демократичната левица предложи за кандидат-премиер Николай Добрев, член на ръководството на БСП.

В началото на януари 1997 г. политическата криза премина в нова фаза. На 10 януари след погрома срещу парламента СДС напусна Народното събрание и оглави извънпарламентарните протести. Ситуацията изостри кризата в БСП. Част от **социалдемократически ориентиранияте дейци я напуснаха** с цел включване в нова политическа формация – по-късно създадената Евролевица. Засилиха се противоречията между „твърдолинейните“, сред които и Виденов, искащи БСП да остане на власт, и „умерените“ около Първанов и Добрев, които желяеха да избегнат ескалацията на гражданските конфликти. На 4 февруари 1997 г. те върнаха мандата на БСП за съставяне на правителство, подкрепени от мнозинството на Висшия съвет. Този акт ще стане през следва-

⁸⁰ В. „Дума“, 24, 12. 1996 г.

щите години основен вододел в сблъсъка между консерваторите и реформаторите в БСП – първите ще виждат в него предателство⁸¹, а вторите спасително решение, доказало националноотговорната позиция на партията.

Връщането на мандата откри пътя към преодоляване на кризата и свикване на предсрочни парламентарни избори през април 1997 г. След февруари 1997 г. **БСП отново бе в опозиция и в дълбока вътрешна идейно-политическа криза.** Това доведе до тежко изборно поражение. На политическата сцена като парламентарно представена партия се появи Българската евролевица (БЕЛ), досега най-успешният опит за обединяване на социалдемократически ориентираните дейци, напуснали БСП в годините след 1989 г., и за формиране на политическа формация, конкурираща БСП в лявото пространство.

След изборите в БСП се разгоря остра дискусия относно по-нататъшната еволюция на партията между реформаторите около Първанов и Добрев и групата около Жан Виденов и Красимир Премянов – водещите фигури в предишното ръководство.

Пети етап (1997–2001 г.)

Този период бе белязан от два основни момента. Първият бе свързан с постепенното укрепване на позицията на лидера Георги Първанов и изолиране на кръга около Жан Виденов и Красимир Премянов. Вторият – с утвърждаването **на новата политическа ориентация на БСП към социалдемократията и позитивното отношение към НАТО.** Процесът вървеше паралелно с опитите за сближаване и обединяване на левите политически формации в така наречената Нова левица.

Първото стана след остри сблъсъци с твърдолинейното крило на виденовистите, които обвиниха Първанов и Добрев за „перестройчици“. Виденов и групата около него заеха открито враждебна позиция, като призоваха за смяна на председателя – позиция, която те отстояваха на Четиридесет и

⁸¹ *Петев, Н.*, Отвъд политическия театър през погледа на Жан Виденов, ИК „Христо Ботев“, С., 1998 г.

третия редовен конгрес на БСП (1–3 май 1998 г.). Тогава се формира идейното течение „Открит форум“ начело с Красимир Премянов срещу линията на Първанов.

В началото на 1998 г. се формира Движението за единство и развитие на БСП (ДЕР), така нареченото Генералско движение поради присъствието на множество бивши „червени“ генерали, предимно от специалните служби, които в противовес на „Открит форум“ подкрепиха социалдемократизирането на БСП и необходимостта от интеграция на България в НАТО. В това движение бяха групирани мнозина представители на новите икономически групировки, свързани с така наречения червен капитал.

През ноември 1997 г. бе иницииран **нов процес на сближаване на БСП със социалдемократическите партии** и движения в България. В този смисъл емблематична стана срещата в Лесидрен (17 ноември 1997 г.), където се събраха за обсъждане на взаимоотношенията им лидерите на БСП, Българската евролевица, Българската социалдемократическа партия и новосъздадения Обединен блок на труда. Тя бе подкрепена от европейските социалдемократи (ПЕС), които организираха през септември 1998 г. нова среща в Солун на така наречената Солунска четворка – БСП, БЕЛ, БСДП и ОБТ. Колебанията впоследствие на БЕЛ да се присъедини и подкрепи Солунския процес доведе до нейната самоизолация от другите три партии. БЕЛ обвини БСП в опит за хегемония в рамките на Солунската четворка.

Наследник на Солунската четворка стана така нареченият Политически съюз Нова левица, който обедини БСП, БСДП, ОБТ и новоформираното Политическо движение „Социалдемократи“, ръководено от Николай Камов, отцепило се от БЕЛ. Новата левица си постави за цел да форсира процесите на обединяване на социалдемократически ориентирани формации в страната. Част от ръководството на БСП прие хладно тази инициатива.

На Четиридесет и третия редовен конгрес Първанов се наложи като лидер и съумя да утвърди тезата, че БСП е **партия от „социалдемократически тип“**. Групата на виденовистите остана с минимално присъствие в ръководството. БСП

отчете 253 801 членове, като само 41 % от тях са в активна възраст.

На местните избори през ноември 1999 г. БСП подкрепи редица „независими“ кандидати и разшири своето присъствие в местните органи.

В навечерието на редовните парламентарни избори през юни 2001 г. БСП бе инициатор на предизборната Коалиция за България, в която участваха 15 политически формации, като цяло с маргинално присъствие в българския политически живот. В нея бяха включени социалдемократическите партии в Новата левица, включително неокомунистическа формация. Идеята бе максимално да се покрие лявото пространство. Предизборните проучвания на общественото мнение показваха стабилизация на електоралните позиции на БСП около 20–25 %, както и устойчивост на членската маса около 245 хиляди. Това свидетелстваше за преодоляване на кризата след 1996–1997 г. и утвърждаване на линията на модернизация, подета от Георги Първанов.

На 44-ия конгрес през май 2000 г. Първанов съумя окончателно да прокара линията на социалдемократизация и позитивна преоценка на отношението към Северноатлантическия пакт, като БСП се обяви за „активно партньорство и взаимодействие с НАТО“.

Шестти етап (2001–2005 г.)

Неочакваната поява и победата на парламентарните избори на Национално движение Симеон Втори доведе до радикална промяна в партийната система, установена след 1989 г. Двете водещи партии – СДС и БСП, стоящи в основата на двуполусния модел, бяха изтласкани от доминиращите си позиции. БСП се изравни де факто по електорално влияние със СДС, но на по-ниско ниво в сравнение с предишните избори. Министър-председателят Симеон Сакскобургготски включи в правителството си дейци и симпатизанти на БСП, с което тя получи ресурс неформално да влияе върху държавната политика.

Значителен успех за БСП бе победата на нейния кандидат, председател на партията Георги Първанов, на президент-

ските избори през ноември 2001 г. Това доведе до **нарастване на самочувствието и очакванията на БСП** за промяна на елкторалните позиции на следващите избори. Изборът на младия международник Сергей Станишев за председател през декември 2001 г. и впоследствие повторният му избор на редовния Четиридесет и пети конгрес през 2002 г. са доказателство за продължаване на линията „Първанов“.

Социалдемократизацията на БСП получи тласък с приемането на БСП през 2003 година за пълноправен член на Социалистическия интернационал. Напускането на „Марксистка платформа“ от БСП допълнително намали тежестта в нея на неокомунистите. Курсът към подкрепа на евроатлантическата интеграция на България намери своето потвърждение в решенията на конгреса. Същевременно партията продължава да страда от недостатъчната степен на обновление на членската си маса и запазване на основната подкрепа предимно сред по-възрастните хора.

Седми етап (след 2005 г.)

След парламентарните избори през юни 2005 година БСП съумя с коалиционните си партньори в Коалиция за България да получи най-много гласове и съответно стана най-голяма парламентарна група. След продължителни преговори бе формирана тристранна правителствена коалиция между БСП, НДСВ и ДПС, оглавена от лидера на БСП Сергей Станишев. След осем години в опозиция за партията започваше нов период на участие във властта. Пред нея стоеше предизвикателството да докаже управленските си способности след извършените дълбоки реформи и възприемането на социал-демократическите ценности.

Идейно-програмно развитие

За разлика от СДС БСП носеше бремето на комунистическата идеология, наследена от БКП. Това обуслови сложния и противоречив път на формирането на нов, адаптиран към демократичните реалности идеен облик. Този път, започнал след промените през 1989 г., бе съпътстван от остри вътрешнопартийни сблъсъци, отхвърляне на постулатите на

„марксизма-ленинизма“ и възприемане ценностите на европейските социалдемократически партии. В този смисъл идейното развитие на БСП премина през няколко основни етапа.

Първият етап бе свързан с възприемането на общодемократичните ценности, отразяващи прехода на България от тоталитарна към демократична система. Още в първите партийни документи БКП бе принудена да премине от тезата за „демократизация на социализма“ към възприемане на постулатите на кръглата маса, които „денонсират“ тоталитарния „социализъм“ и утвърждават идеите на либералната плуралистична демокрация. В самата БСП се откरोиха **три идейни тенденции**, които въздействаха върху идеологията ѝ до Четиридесет и петия конгрес (2002 г.), когато се наложи социалдемократическата.

Социалдемократическата тенденция се олицетворяваше от няколко идейни течения, получили легитимност в началото на 1990 г. („Път към Европа“, Движението за демократичен социализъм, Алтернативното социалистическо обединение и по-късно появилото се Движение за радикална промяна). **Центристката линия**, заложила на идеята за „лява партия на демократическия социализъм“, се стремеше да обедини идеите на левия социализъм и марксизма с някои постулати на социалдемократията. **Неокомунистическата линия** се основаваше на марксизма и на ленинизма, съпроводена с критиката на деформациите на социализма (идейното обединение „Марксистка платформа“).

Програмните документи и решения на конгресите отразяват сблъсъка на тези течения, като през 90-те години **ведещата линия стана преходът от марксисткия мироглед към идеите на социалната демокрация**.

В документите на XIV конгрес на БКП – Манифеста за демократичен социализъм от януари 1990 г., и на 39-ия конгрес на БСП – „Платформа за по-нататъшно обновление и преобразуване на БСП в съвременна лява партия на демократичния социализъм“ от септември 1990 г., се подчертава, че дейността на БСП се основава на ценностите на марксизма, на опита и традицията на социалистическото движение и на съвременните леви демократически партии, движения и

други, които служат на обществения интерес. В устава, приет на 39-ия конгрес, БСП бе обявена за „партия на демократичния социализъм“ и „част от световната социалистическа левица“.

В тези първи документи след 1989 г. БСП обяви за своя цел „демократичното и хуманно общество върху основата на общочовешките, националните и социалните ценности“.

Същевременно тя се профилира като изразител на „интересите на трудовите хора“. „Революцията“ и „класовата борба“ бяха заменени от тезата, че БСП осъществява целите си с демократични средства в съответствие с конституцията и законите на страната.

Следователно още първата година след 10 ноември идейното кредо на БСП коренно се отличаваше от това на предшественицата ѝ БКП и очертава движение към посока на социалдемократията.

Открит остана обаче въпросът за оценката на БСП към историческото наследство на така наречения реален социализъм и дейността на БКП след 1947 г. Носталгията към миналото, олицетворена от значителна част от социалната база на БСП, предизвикваше съмнения за искреността на официалните декларации, възприемащи демократичния социализъм. Традиционно враждебното отношение към социалдемократията продължаваше да доминира и след 40-ия конгрес. Както посочи ОСД, тази тенденция „намери израз в нежеланието да се скъса с всичко отрицателно от миналото“⁸².

Четиридесетият конгрес (1991 г.) постави задачата да се изработи нова програма на БСП. В навечерието на 41-ия конгрес (1994 г.) бяха представени три проектопрограми, разработени от трите основни течения – на доминиращото течение и ръководството (авторски колектив начело с бившия председател Александър Лилев), на ОСД и на Идейното обединение „Марксистка платформа“. Ако в първите два проекта имаше множество сходни тези, то третият драстично се отличаваше от тях, като се основаваше на марксистката те-

⁸² Идеи и проблеми на ОСД в БСП, Алтернатива II, С., 6–7 юни 1992 г., стр. 2.

ория и отстояваше постулата за „възраждане на социализма“⁸³.

Приетите на конгреса програма „Нови времена, нова България, нова БСП“ и нов устав доближиха програмните цели и ценностите на БСП до ценностите на съвременната социалдемокрация. Редица тези от предишните програми и документи, приети след 1989 г., отпаднаха, като в новата програма е отбелязано, че БСП възприема класическата ценностна триада на демократичния социализъм, кристализирала в програмните документи и в практиката на социалдемократическите партии и на Социалистическия интернационал: свобода, справедливост и солидарност.⁸⁴

Въпреки че „не се отказва от своите марксистки корени“, БСП е „отворена към всички прогресивни идеи и открития, създадени от съвременната наука“⁸⁵.

БСП се дефинира като част от българската, европейската и световната левица и обявява демокрацията не само като свой път, но и като своя цел.⁸⁶ Тя заявява подкрепа на конституционните принципи, включително на социалната пазарна икономика и политическия плурализъм.

Откъм социалната си база БСП се дефинира като партия „на труда и трудовите хора“, но и като партия на интелигенцията, на дребните собственици, на малкия бизнес, на творческите и новите професии, на зараждащата се средна класа.⁸⁷ Новата програма представлява радикално скъсване на партията с нейното неотдавнашно минало на марксистко-ленинска партия на революционното действие и класовата борба. С нея тя възприема новите реалности след 1989 г. и себе си като част от новата политическа и партийна система. Програмата представлява важна идеологическа база за **трансформацията на БСП в демократическа партия на парламентарната демокрация** с претенции за заемане на трайно място в лявото политическо пространство.

⁸³ Вж. Проекти за програма на БСП, юни 1994 г. изд. на Висшия съвет.

⁸⁴ Програма на БСП, стр. 22.

⁸⁵ *Пак там*, стр. 72.

⁸⁶ *Пак там*, стр. 14.

⁸⁷ *Пак там*, стр. 80.

Еволюцията на БСП представляваше важен политически знак за промяната ѝ, въпреки че новите ценности и идейна ориентация срещат съпротивата на част от членовете и активистите на партията, подхранвани от десетилетия неприязън към социалдемокрацията. Времето след приемането на новата програма щеше да покаже, че нейните основни ценности и принципи станаха важен фактор за окончателния преход на БСП към демократична партия, възприела правилата на демократичното политическо устройство и партийния плюрализъм. Същевременно през 2005 година БСП е изправена през необходимостта да осъвремени своята програма с оглед промените, настъпили в страната и света, и собствената ѝ еволюция към социалдемократическа формация.

Политически курс

Ако СДС се стремеше към радикални преобразувания на политическата и икономическата система, в политиката на БСП се изясняваха сериозни противоречия, продиктувани от нейната амбивалентна природа в началото на прехода. От една страна, БКП и впоследствие БСП станаха инициатори на промени в старата „социалистическа“ обществена система, които отприщиха нейната собствена трансформация. От друга страна, поради историческото си наследство и комунистическа идейно-политическа същност в политиката ѝ се откриоха ретроградни компоненти, задържащи радикалната смяна на системата.

Конфронтационният характер на политическите отношения и доминиращият идеологически кливидж по оста комунизъм–антикомунизъм дадоха решаващ отпечатък върху противоречивата и непоследователна управленска политика на БСП, когато тя доминираше в изпълнителната власт – от 1989 до декември 1990 г. и от януари 1995 до януари 1997 г. Специфични нюанси имаше политическият ѝ курс по време на управлението на правителството на Любен Беров (1992–1994 г.). От подкрепата на парламентарната група на БСП зависеше съществуването на кабинета „Беров“.

Най-ярко управленският курс на БСП се изяви по време на мандата на правителството на Жан Виденов, когато пар-

тията, преминала съществена част от вътрешната си трансформация в демократична политическа организация, получи абсолютно мнозинство в Народното събрание и възможност да осъществява управлението на страната. Тя вършеше това в трудна ситуация на съжителство с президента Желев и по-късно Петър Стоянов и при доминацията на опозиционни дейци в Конституционния съд и съдебната система.

Предшестващото го правителство на Андрей Луканов – от февруари 1990 до декември 1990 г., бе твърде кратко време на власт и под екстремния натиск от новозараждащата се опозиция, за да има сериозна програма за управление. То бе подложено на конюнктурите събития да „удържа“ властта и да осигури властови ресурс на новосъздадената от БСП икономическа олигархия.

За разлика от правителството на Луканов правителството на Виденов имаше реалната възможност да реализира управленската програма на БСП и да докаже потенциала ѝ като управляваща. В двегодишния си престой на власт обаче кабинетът претърпя провал, довеждайки страната до най-дълбоката икономическа и политическа криза след 1989 г. Две са основните причини за този **управленски провал**.

Първо, неспособността на правителството да приеме необратимостта на прехода към пазарната икономика, което целеше да ограничи приватизацията или да осъществи така наречената масова приватизация, оказала се неефективна и неудачна.

Второ, и по-съществено – БСП не успя да контрира корпоративните интереси на новата икономическа олигархия, която целенасочено саботираше дейността на правителството и използваше слабостта му за прокарване на своите интереси. В този период продължиха хаотичната приватизация и раздържавяването на стопанството, довели до срив в икономическите отношения и политическа нестабилност.

В оценката на дейността на правителството на Виденов в края на 1996 г. водещи ръководни дейци на БСП посочиха основните му провали – слаб кадрови подбор на основните министри, забавяне на структурната реформа в икономиката, допускане срив в банковата система, неспособност за

осигуряване продоволствения баланс, липса на инвестиции и външно финансиране.⁸⁸

Управленската платформа и философията на БСП след 1989 г. и особено през последните години претърпяха еволюция, характеризираща се с **приемане принципите на социалното пазарно стопанство и подкрепата на евроатлантическата ориентация**, включително интеграцията на страната в структурите на НАТО. В предизборната си платформа за изборите през 2001 г. в рамките на създадената предизборна Коалиция за България БСП се обяви за „гарантиране правата на гражданите, прозрачност и контрол върху властта, засилване на регулиращата функция на държавата“. В това тя вижда същността на социаллибералната политика. Своята управленска философия БСП противопоставя на „крайно дясната политика“ на СДС. Това следва логиката на предишни критики срещу „дивия капитализъм“, „шоковата терапия“ и „монетарния модел“ на развитие.

Социалните аспекти на политическия курс са отразени преди всичко в исканията за активното присъствие на държавата при осигуряване на по-високи доходи, правото на труд и преодоляване на безработицата, медицинско обслужване, платено от държавата, подкрепа на социално слабите.

След 1996 г. БСП не получи реална възможност да осъществи своите политически намерения на ниво изпълнителна власт и трябваше да се концентрира върху опозиционната си роля в парламентарната институция.

Едва през 2005 година, в рамките на тройната правителствена коалиция заедно с НДСВ и ДПС тя получи отново възможността да влезе в изпълнителната власт, а нейният лидер Сергей Станишев да оглави правителството.

Организационна структура

За разлика от СДС и други нововъзникнали политически партии след 1989 г. БСП премина сложен и конфликтен път от тоталитарна партия до създаване на коренно нов тип политическа организация. Структурата на комунистическата

⁸⁸ В. „Дума“, 5 ноември 1996 г.

„партия държава“ трябваше да бъде цялостно ликвидирана и на нейно място създадени организационни основи в съответствие с принципите на новата конституция и демократичния ред.

Още в първите месеци на промяната и особено след решенията на кръглата маса БКП бе принудена да се откаже от редица организационни звена и принципи, които характеризираха нейната „ръководна роля“ в социалистическата държава. Премахнат бе чл. 1 от старата конституция, закрити бяха партийните организации по месторабота, департизираха се основните държавни институции (виж глава първа и втора). От друга страна, съществена еволюция претърпя вътрешнопартийната организационна структура, основана на „демократическия централизъм“, която циментираще диктатурата на партийния вожд и елиминираше всякаква демократична дискусия.

Паралелно с идейната и политическата трансформация вървеше и **организационната промяна**. Тя се изяви първоначално с фактическия пробив на първите идейни течения, оспорващи линията на централното ръководство. Появата и дейността на тези течения провокираха нов тип организационна дейност и отприщиха демократичния живот в партията. Решенията на партийните форуми на БСП след 1989 г. доведоха до **радикални промени в устава на партията**, съответстващи на новите политически реалности и адаптирането ѝ към правилата на демократичната политика и партийния плурализъм.

Втората насока, по която се развиваше организационно БСП, бе формирането на **нов тип отношения между партията „извън“ парламента и парламентарната група**. Адаптирането към парламентарния живот и принципа на свободния мандат, заложен в новата конституция, създаде напрежение в партийните среди. То бе подклаждано и от факта, че възникваха постоянни сблъсъци и конфликти между депутатите по повод законодателната дейност и тактиката на парламентарната група. Ако СДС се развиваше първоначално като парламентарна партия и впоследствие формира партийна организация „извън“ парламента, то развитието на БСП е в обратната посока. От членска, строго дисциплинирана партия

тя трябваше да се „раздвои“ и да намери верния баланс между партийната организация и парламентарната група, да открие новите си функции като парламентарна партия. Особено сложен бе проблемът за партийната дисциплина и насажданата с десетилетия идея за „единството“ на партията.⁸⁹

Сега действащият Устав на БСП бе приет на 42-ия конгрес, състоял се през 1994 г. Последвалите конгреси направиха някои промени, без да засягат основния му дух и положения. В него бяха отразени настъпилите промени в същността на БСП и новият тип организационна структура, основан върху демократическия плурализъм. Най-характерните черти бяха утвърждаването на **принципа на „демократично единство“** (чл. 6) и на териториалния принцип на изграждане на местните структури (чл. 7). Той легитимира и „свободата“ на идейните движения, течения, платформи и обединения в рамките на програмните цели и устава на партията (чл. 8).

Уставът дава право на малцинството да „отстоява“ публично своята позиция, но без да противодейства на изпълнението на взети от мнозинството решения (чл. 11).

Организационната структура на БСП е тристепенна – основни партийни организации, местни партийни организации, централни организации (раздел IV). Висшите органи са Конгресът, Общопартийната конференция, Висшият съвет и Общопартийната контролна комисия. Председателят на БСП се избира пряко от конгреса, както и Висшият съвет. Оперативното ръководство се осъществява от Изпълнително бюро, избрано от Висшия съвет.

Парламентарната дейност на БСП е регламентирана в отделна глава. В нея се проявява водещата роля на „партията извън парламента“. Това се изиявява както чрез доминацията на партийните органи при определяне на кандидат-депутатите, така и в конкретната парламентарна дейност, подчинена на „осъществяването на политическата линия и на предизборната платформа на партията в парламента...“ (чл. 63). Твърде спорен от гледна точка на конституционните розпо-

⁸⁹ Канев, Д., Канева, Л., и Липова, Т., Парламент, парламентарна група, партия, С., 1994 г., издание на БСП.

редби за свободния мандат е изискването „кандидатстващият от името на БСП да подписва декларация за лоялност към политиката на партията“ (чл. 23).

В сравнение с останалите партии БСП наследи стабилна организационна структура, която, макар и коренно променена, използва миналия опит на „партийното строителство“. От друга страна, тя е най-масовата членска партия – единствената, която има над 100 хиляди членове. От 980 хиляди през 1990 г. тя спада на 210 хиляди членове през 2005 г. Като тенденция БСП постепенно еволюира от членски тип партия към „народна“ партия, продукт на относително еднотипната социална структура на страната в началото на ХХІ век.

Годишите след 1989-а показват, че въпреки външните и вътрешнопартийните предизвикателства и кризи БСП съумя да извърви в организационното си развитие пътя от тоталитарна към демократическа партия, адаптирана към политическата конкуренция с другите политически сили.

Социална база

Като тенденция социалната база на БСП (електорат и членска маса) бележи „свиване“ след изборната победа през юни 1990 г. и след повторния шанс, даден ѝ от избирателите през 1994 г. На парламентарните избори през 2001 г. БСП постигна най-ниския си резултат след 1990 г., като зае „трето място“ след НДСВ и СДС (табл. 15).

Данните свидетелстват за големите флукуации в общественото съзнание и отношението към политическите партии. В изборните резултати както за СДС, така и за БСП се отразяват очакванията и разочарованията на избирателите. Ако през 1990 г. БСП използва огромното си преимущество в политическата система, за да спечели срещу „новака“ СДС, то през 1994 г. успехът ѝ идва вследствие разочарованието от СДС и очакванията за социална стабилност.

Изборните поражения през 1991 г. и особено през 1997 г. са резултат от провалите в политиката ѝ, особено в периода 1995–1996 г., и надеждите за промяна, изразени в подкрепата на основния ѝ опонент СДС.

Слабото представяне на БСП през 2001 г. е следствие на феномена НДСВ и очертаващата се тенденция на оттегляне на избиратели от дотогавашните доминиращи партии – СДС и БСП. Изборите показаха намаляване на техния „твърд“ електорат и **увеличаване на мобилните гласоподаватели**. Следователно и БСП бе „наказана“ от протестния вот на избирателите. От гледна точка на електоралното влияние тя премина от състоянието на мегапартия след периода 1990–1994 г. към „средна“ партия в 1997–2001 г. и по-голяма средна партия след изборите през 2005 година с тенденция да остане около нивата на електорална подкрепа от около 25 % в замисимост от дела на участващите на изборите.⁹⁰

Анализът на данните в таблици 16 и 17 показва, че БСП получава **основната подкрепа**, включително и на парламентарните избори 2005 г., сред няколко социални групи – по-възрастното население, сред хората с по-ниско образование,

Таблица 15

Парламентарни избори 1990–2001 г.*

1990 г.	47,15 % (2 886 363)
1991 г.	33,14 % (1 836 050)
1994 г.	43,50 % (2 262 943)
1997 г.	22,07 % (939 308)
2001 г.	17,15 % (783 372)
2005 г.	30,95 % (1129196)

* В някои от тези избори БСП се яви като коалиция, но нейните партньори са с такава незначителна тежест, че де факто не променят съществено резултата, който е принос преди всичко на БСП.

⁹⁰ Вж. *Тодоров, А.*, Лявото политическо пространство в България – проблеми и перспективи; *Българските избори 1990–1996, Резултати, анализи, тенденции.*, С., 1997, стр. 31–37; и *Канев, Д.*, Политическите партии в България и Австрия пред нови предизвикателства, ИК ГорексПрес, С., 2001, стр. 10–34.

Таблица 16

Социален профил на електората на БСП 1994–2001 г.
(от всички избиратели)

<i>Показател</i>	1994 г.	1997 г.	2001 г.
Възраст			
18 до 25 г.	20 %	8 %	5 %
26 до 25 г.	20 %	9 %	6 %
26 до 45 г.	20 %	16 %	9 %
46 до 55 г.	36 %	26 %	15 %
над 55 г.	45 %	41 %	30 %
Образование			
Висше	22 %	22 %	17 %
Средно	26 %	19 %	14 %
Основно	43 %	29 %	17 %
По-ниско	42 %	35 %	14 %
Трудов статус			
Работещи	25 %	18 %	11 %
Учащи	11 %	7 %	7 %
Безработни	29 %	14 %	8 %
Пенсионери	44 %	41 %	29 %
Материално положение			
Много добро	15 %	22 %	14 %
Нормално	24 %	19 %	10 %
Трудно	35 %	22 %	17 %
Тежко	37 %	28 %	17 %
Населено място			
София	22 %	15 %	14 %
Областен град	27 %	17 %	13 %
Малък град	39 %	25 %	16 %
Село	39 %	30 %	17 %
Етническа принадлежност			
Турци	14 %	6 %	2 %
Роми	51 %	17 %	10 %

Данни по ББСС „Галъп интернешънъл“, в. „Сега“, 21.06.2001 г.

Таблица 17

**Социална структура на електората на
Коалиция за България – 2001 г.
(от всички избиратели)**

	2001
Възраст	
18 до 30 г.	8,5 %
31 до 40 г.	8,4 %
41 до 49 г.	19,0 %
51 до 60	22,8 %
над 61 г.	41,4 %
Образование	
Висше	26,4 %
Полувисше	11,0 %
Средно	39,5 %
Основно или по-ниско	23,1 %
Трудов статус	
Работник	11,4 %
Служащ	16,6 %
Свободни професии	2,3 %
Земеделски стопани	1,4 %
Частен собственик	2,5 %
Пенсионери	50,5 %
Учащи	1,7 %
Безработни	12,3 %
Други	1,3 %
Населено място	
София	15,1 %
Областен град	31,5 %
Друг град	15,7 %
Село	37,7 %

Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

**Социален профил на електората на Коалиция за България 2005
г. (от всички избиратели)**

Тип населено място	София	16.7%
	Областен град	22.5%
	Малък град	30.7%
	Село	31.7%
Възраст	18-30	12.0%
	31-40	14.4%
	41-50	22.1%
	51-60	33.0%
	61+	45.1%
Пол	Мъж	26.2%
	Жена	26.3%
Личен месечен доход	До 100 лв.	35.4%
	101-150 лв.	30.1%
	151-200 лв.	28.6%
	201-300 лв.	23.8%
	Над 300 лв.	22.4%
Етнос	Българин	28.6%
	Турчин	10.2%
	Българо мохамеданин	13.0%
	Ром	23.8%
Образование	Друго	21.4%
	Висше и полувисше	17.9%
	Средно	26.0%
	Основно и по-ниско	32.0%
Трудов статус	Директор/мениджър	21.1%
	Служещ/свободни професии	20.0%
	Инженери, тех. персонал	19.5%
	Администрация	25.0%
	Работник в услугите на търговията	19.0%
	Селскостопански работник	21.1%
	Частен собственик	18.7%
	Работник в промишлеността	14.7%
	Военни/полицаи	41.7%
	Друго	21.8%
	Безработен	22.1%
	Студент	2.7%
	Пенсионер	43.2%
	Домакия	10.2%
	Никога не е работил	22.2%
Общо		26.9%

Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

Таблица 19

**Социална структура на електората на Коалиция
за България 2005 г. (от всички избиратели)**

Тип населено място	София	9.6%
	Областен град	28.0%
	Малък град	23.7%
	Село	38.3%
Възраст	18-30	9.8%
	31-40	9.3%
	41-50	14.6%
	51-60	22.5%
	61+	43.4%
Пол	Мъж	47.2%
	Жена	52.0%
Личен месечен доход	До 100 лв.	30.3%
	101-150 лв.	24.6%
	151-200 лв.	17.9%
	201-300 лв.	14.7%
	Над 300 лв.	12.4%
Етнос	Българин	89.9%
	Турчин	3.6%
	Българо мохамеданин	0.8%
	Ром	4.9%
	Друго	0.8%
Образование	Висше и полувисше	11.4%
	Средно	52.0%
	Основно и по-ниско	36.6%
Трудов статус	Директор/мениджър	1.0%
	Служещ/свободни професии	5.5%
	Инженери, тех. Персонал	2.0%
	Администрация	7.1%
	Работник в услугите на търговията	9.3%
	Селскостопански работник	2.0%
	Частен собственик	3.5%
	Работник в промишлеността	4.3%
	Военни/полицаи	1.3%
	Друго	6.5%
	Безработен	13.4%
	Студент	0.3%
	Пенсионер	57.3%
	Домакия	0.6%
	Никога не е работил	0.6%
Общо		100.0%

Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

пенсионерите и безработните, с трудно и тежко материално положение, сред живеещите в по-малките градове и села.

Социалният профил на електората на БСП отговаря на типичния лъв електорат, ерго на социално по-слабите групи от населението, които в миналото и в първите години на прехода свързваха с БСП запазването на социалната сигурност, олицетворяваха страха или безпокойството от резките промени.

Социалната структура на електората на БСП показва преобладаващо присъствие на по-възрастните, на хората с по-ниско образование, пенсионерите и живеещите на село.

Тези данни показват, че след парламентарните избори през 2005 година БСП е изправена пред необходимостта да разшири влиянието си сред други социални групи, ако иска да остане със стабилни позиции в политическия процес. Това се отнася особено до младото поколение, градските слоеве и по-образованите групи.

БСП се отличава от всички останали партии по броя на членската си маса, изпреварвайки ги значително.

Според данни от 2005 г. 52,7 % от членовете на БСП са над 60 години, 22,5 % – от 50 до 60, 16,9 % – от 35 до 50, и 7,9 % – до 35 г.

45,7 % са със средно образование, 24 % – с основно и по-ниско, 30,3 % – с висше и полувисше.

56,4 %, са пенсионери или не работят, 9,8 % са безработни, а студентите и учащите са 1,5 %.

Членският състав на БСП още по-категорично потвърждава тенденцията на „застаряване“ на партията и отсъствието на така наречените перспективни социални групи – младото поколение, част от активното население и тези с висше образование.

Като се има предвид, че от членската маса се рекрутират активистите на БСП, видно е, че проблемът с кадровото ѝ развитие стои пред нея като сериозно предизвикателство.

След 1989 г. настъпи значителна промяна в ръководния елит на БСП. Според Добрин Канев има три „вълни“ на поч-

Таблица 20

Членски състав на БСП:

1990 г.	980 000
1992 г.	365 567
1994 г.	370 333
1996 г.	320 437
1998 г.	253 802
2000 г.	210 961
2002 г.	202 105
2005 г.	210 000

Източник: Архив и документация на БСП

ти пълна смяна на елитите от 1989 г. до 2002 г.⁹¹

Първата смяна настъпва през 1989 г., втората – след изборната загуба през 1991 г., и третата – след 1997 г. След конгреса през 2002 г. и избора на Сергей Станишев за председател на партията започва да се утвърждава още един лидер след Георги Първанов, идващ от младото поколение. След избирането му за министър-председател на Станишев предстоят нови изпитания в новото му качеството на висш държавник при една нова и сложна за страната коалиционна формула на управление.

Освен БСП в левоцентристкото пространство не оставаха по-значими партии. Опитите да се изгради алтернативна на БСП социалдемократическа формация се провалиха след краха на Евролевицата на парламентарните избори през 2001 г., и на Коалицията на розата, получила крайно слаб резултат на парламентарните избори през 2005 година.

Социалдемократически партии и течения съществуват в рамките на парламентарната Коалиция за България, из-

⁹¹ Политическите партии в България и Австрия пред нови предизвикателства, цит. съч., стр. 23.

цяло доминирана от БСП. В рамките на Нова левица има освен БСП три малки формации – Политическо движение Социалдемократи, Партия български социалдемократи и Движението за социален хуманизъм, които нямат перспектива на съществуване като самостоятелни формации. Тяхното бъдещо развитие е свързано с БСП – евентуално като се слоят с нея или постепенно се стопят и отпаднат от политическия живот.

Наляво от БСП съществуват някои **комунистически партии**, които отстояват класическата марксистко-ленинска идеология, типична за бившата БКП. Някои от тях критикуваха БКП в миналото за „извращенията“ и „предателството“ към истинските идеали на Маркс, Енгелс и Ленин. Те са маргинални партии, съставени от дейци на бившата БКП, но някои от тях се разграничават от номенклатурата, свързана с Тодор Живков. Лидерите на тези партии са непознати дейци и между тях често възникват сериозни разногласия и конфликти.

Една от тези партии – Комунистическа партия на България, се присъедини към Коалиция за България на изборите през 2001 и 2005 година. Същевременно марксисткото крило в БСП – „Марксистка платформа“, напусна партията и се вля в друга комунистическа партия.

Последните избори показаха спад на електората на комунистическите партии, които общо успеха през годините след прехода да привлекат около 1 до 2 % от избирателите. Една част от електората на комунистическите партии се ориентира към националистическата формация „Атака“, в чието създаване като парламентарна коалция взеха участие организации, свързани с отцепили се от БКП или БСП крайно леви и националистически среди, като новата политическа партия „Нова зора“ и политическото движение „Защита“.

Земеделски формации

В историческото си развитие БЗНС е специфична съсловна политическа формация, защитаваща интересите на българското селячество с типична лява и популистка програма. След

изключителния си успех през 1921 г., когато начело с Александър Стамболийски става управляваща партия и след преврата, свалил неговото правителство през 1923 г., БЗНС преживя период на разцепление, който раздели партията на различни крила.

След 1944 г. БЗНС, ръководен от Никола Петков, бе член на Отечествения фронт заедно с комунистическата партия. След 1946 г. премина в опозиция и нейният лидер Никола Петков бе екзекутиран през 1947 г. от комунистическата власт. След 1947 г. лявото крило на БЗНС наред с БКП управлява като казионна партия до 1989 г., приемайки „ръководната роля“ на комунистите.

След 10 ноември БЗНС (казионен) претърпя вътрешни промени и се дистанцира от БСП. На изборите за Велико народно събрание той получи парламентарно представителство. Неговият опонент „от дясно“ в СДС бе БЗНС „Никола Петков“, обединил опозиционните дейци и поддръжници, противопоставящи се на левите партии.

След изборите за ВНС до 2005 г. в земеделските формации не спират процесите на разслоение, прегрупиране и промени в лидерството. Стари и нови вражди възпират единението им, разделят ги в партии с различна ориентация в политическото пространство.

В десния спектър заедно с Демократическата партия в Народния съюз и ОДС до 2005 година остана БЗНС – Народен съюз с лидер А. Мозер. На изборите през 2005 година БЗНС се включи в друга коалиция Български народен съюз заедно със ССД и ВМРО.

В центристкото пространство се профилира БЗНС „Никола Петков“, НС – БЗНС с лидер Яни Янев (включил се в ОДС на изборите през 2005, която през декември 2005 г. се преобразува в нова партия от популистки тип и се назова „Ред, законност и справедливост“), а в лявото съюзник на БСП е БЗНС „Александър Стамболийски“.

3. Центристски партии

Колкото и относително да звучи определението „центристки“, има група от партии, които се определят между лявото и дясното пространство. В периода след 1989 година се положиха неведнъж усилия от различни партии и политически дейци за пробив в двуполюсния модел на партийна система, но всички те се увенчаваха с неуспех поради силната поляризация на електората и острата конфронтация между СДС и БСП.

Едва след парламентарните избори през 2001 година се сложи началото на процес на формиране на центристски партиен блок, който придоби ясни контури след парламентарните избори 2005 година. На тях афиширащите се като центристски партии НДСВ и ДПС заеха второ и трето място по електорална сила и очертаха една съществена преориентация на електората от дясно и ляво към центъра. Тяхното последващо включване в правителството на тройната коалиция потвърди новата им позиция и нарастващо влияние.

Национално движение Симеон Втори (НДСВ)

На парламентарните избори през 2001 г. на политическата сцена се появи скоропостижно една нова политическа формация, която направи пробив в досегашната партийна система, завоювайки 50 % от местата в Народното събрание, и впоследствие формира коалиционно правителство заедно с ДПС. По начина на възникване и постигане на електорална победа НДСВ е уникално явление в новата българска история след 1989 г.

Сред причините за този успех на новата политическа формация, създадена буквално един месец преди изборите, се откроява, от една страна, разочарованието на мнозинството българи от политиката на досегашните основни политически партии. И от друга страна, необичайно големите очаквания към харизматичната личност на бившия цар Симеон Сакскобургготски, който де факто олицетвори новата

формация и ѝ придаде легитимност като лидер. Победата на НДСВ бе следствие и на серията обещания на Симеон Сакскобургготски за повишаване на жизнения стандарт, нов морал и почтеност в политиката, за консенсус и политически диалог при решаването на основните въпроси на страната и пр., както и на очакванията за поява на нови лица сред политическия елит, неизкушени от корупцията и партийната конфронтация.

От политологическа гледна точка това бе типично **популистко движение**, базирано върху харизмата на една личност, съумяла в точен исторически момент да откликне на разочарованията и на очакванията на множество българи. Подобни популистки движения са се появявали неведнъж и в други страни – като голяма част от тях не са съумявали да пуснат дълбоки корени в политическия живот, тъй като са продукт на моментна ситуация.

След превръщането си в „партия на управлението“ НДСВ натрупа определен опит. В края на мандата си тя съумя да запази част от влиянието си и се представи относително успешно на парламентарните избори през 2005 година, като се утвърди като втора по електорално влияние партия след БСП.

Същевременно ръководството на НДСВ положи усилия за прерастване от чисто „парламентарна партия“ в нормална политическа партия, базирана в гражданското общество. За тази цел през април 2002 г. бе свикано учредително събрание за формално учредяване на партията НДСВ, приемане на декларация за основните ценности и устав. Регистрацията стана през юни 2002 г., с което НДСВ официално стана нов субект на българската партийна система.

В Декларацията за основните ценности НДСВ се опира на християнските идеали. Тя се самоопределя като „либерална, но не елитарна; светска, но не антирелигиозна; национална, но не националистическа“, „личността е най-висшата ценност“. Основните ценности на НДСВ са „свободата и отговорността; справедливостта и толерантността; равенството на възможностите; солидарността; субсидиарността“.

И в устава, и в декларацията се откроява подкрепата за ефективно пазарно стопанство и развита социална политика; върховенство на закона; неприкосновеност на частната собственост; намаляване на ролята на държавата като ключ към

просперитета; балансирано и ефективно съчетаване на консервативни, либерални и социални идеали. Като основно политическо средство в дейността на партията се издигат „консенсусът на всички нива“ и „толерантността“.

В изявленията на лидера Симеон Сакскобургготски и други дейци на НДСВ движението се ситиуира в **десноцентристкото пространство**.

Декларацията и уставът го определят като „електорална партия“ в противовес на останалите „членски“ партии.

Според устава на НДСВ организационната му структура се основава главно върху централните органи – Конгреса като висш представителен орган, Националният съвет като постоянен орган, избран от Конгреса, Политическият съвет като постоянно действащ оперативен орган за текущо ръководство; лидера (председател) на НДСВ и Контролният съвет.

Институцията, която ще осъществява връзката между центъра и дейността на НДСВ по места, са областните и общинските координатори, които се назначават от Политическия съвет.

Тяхната основна задача е да подпомагат организацията на предизборните кампании и да „вписват и заличават“ членовете на новото движение.

Конгресът на партията, проведен на 15 октомври 2005 година, направи някои промени в устава, които още повече засилват позициите на лидера на партията при определянето на на местните ръководства на партията.

Същевременно се прие решение да се изградят местни структури по подобие на други партии, с което НДСВ се отказва от чистия вид електорална партия с наличието само на местни координатори, чиято основна функция бе да мобилизират партията по време на избори.

Уставът значително ограничава вътрешнопартийната демокрация. Той лимитира връзките с гражданското общество и това свива възможностите на НДСВ да осъществява своите функции като посредник между гражданското общество и държавните институции. Поемайки властта, Националното движение се превърна предимно в чиновническа партия. А това означава, че напускането на властовите позиции ще доведе до значително ограничаване на подкрепата сред тази лабилна и

Таблица 21

Социален профил на електората на НДСВ 2005 г.
(от всички избиратели)

Тип населено място	София	14.0%
	Областен град	15.6%
	Малък град	12.1%
	Село	8.3%
Възраст	18-30	13.2%
	31-40	16.3%
	41-50	11.8%
	51-60	8.9%
	61+	12.1%
Пол	Мъж	11.9%
	Жена	12.8%
Личен месечен доход	До 100 лв.	9.8%
	101-150 лв.	12.8%
	151-200 лв.	11.5%
	201-300 лв.	15.9%
	Над 300 лв.	17.7%
Етнос	Българин	13.9%
	Турчин	3.6%
	Българомохамеданин	*
	Ром	8.8%
	Друго	14.3%
Образование	Висше и полувисше	15.9%
	Средно	13.6%
	Основно и по-ниско	7.7%
Трудов статус	Директор/мениджър	15.8%
	Служещ/свободни професии	13.6%
	Инженери, тех. Персонал	17.1%
	Администрация	16.1%
	Работник в услугите и търговията	15.4%
	Селскостопански работник	13.2%
	Частен собственик	16.0%
	Работник в промишлеността	11.2%
	Военни/полицаи	8.3%
	Друго	12.6%
	Безработен	7.7%
	Студент	16.2%
	Пенсионер	11.5%
	Домакия	15.8%
	Никога не е работил	*
Средно		12.1%

* Дяловете не са статистически значими.
Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

Социална структура на електората на НДСВ 2005 г.
(от всички избиратели)

Тип населено място	София	17.2%
	Областен град	41.4%
	Малък град	19.9%
	Село	21.5%
Възраст	18-30	23.1%
	31-40	22.6%
	41-50	16.7%
	51-60	12.9%
	61+	24.7%
Пол	Мъж	45.7%
	Жена	53.8%
Личен месечен доход	До 100 лв.	18.4%
	101-150 лв.	22.8%
	151-200 лв.	15.8%
	201-300 лв.	21.5%
	Над 300 лв.	21.5%
Етнос	Българин	92.4%
	Турчин	2.7%
	Българомохамеданин	*
	Ром	3.8%
	Друго	1.1%
Образование	Висше и полувисше	21.9%
	Средно	59.0%
	Основно и по-ниско	19.1%
	Друго	1.6%
Трудов статус	Директор/мениджър	1.6%
	Служещ/свободни професии	8.1%
	Инженери, тех. персонал	3.8%
	Администрация	9.7%
	Работник в услугите и търговията	16.1%
	Селскостопански работник	2.7%
	Частен собственик	6.5%
	Работник в промишлеността	7.0%
	Военни/полицаи	0.5%
	Друго	8.1%
	Безработен	10.3%
	Студент	4.1%
	Пенсионер	33.8%
	Домакия	2.1%
	Никога не е работил	*
Общо		100.0%

* Дяловете не са статистически значими.

Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

люшкаща се от „победената“ към „победилата“ партия прослойка. Ерго съдбата на НДСВ ще зависи от трайността на връзките с гражданското общество, в което то тепърва ще трябва да пуска корени.

НДСВ по своята същност и начина на подбор на парламентарната група е **„кланова“ партия**. Тепърва предстои продължителен период от време на обединяване на активистите и членовете му от общи ценности и принципи, които да създадат необходимата за една политическа партия спойка.

НДСВ преодоля едно важно препятствие към утвърждаването си на партийната арена, като се представи относително добре на парламентарните избори през 2005 година. Ставайки втора по влияние партия и поемайки отново своята отговорност като част от управляваща коалиция, НДСВ има шансове да заеме трайно място в партийната система.

Социалният профил и социалната структура на електората показват сравнително равномерно разпределение на подкрепата от различни социални групи, като по-голямо представителство имат хората с по-голямо образование и нарастващата част от новата средна класа – хора с по-високи доходи и по-висок професионален статус.

Движение за права и свободи (ДПС)

Движението за права и свободи (ДПС) е **специфична политическа партия** в българския политически живот, без исторически корени в периода отпреди 1989 г. Тя се появява след легитимирането на демокрацията и политическия плурализъм, но и в известна степен като протестна формация на основното етническо малцинство в страната – турците, много от тях изповядващи исляма като религия.

Протестният елемент при формирането на ДПС бе резултат на антихуманната политика на комунистическия режим през 80-те години, целяща да асимилира насилствено турското малцинство в българската нация, като му отнеме етническата и религиозната идентичност чрез така наречения възродителен процес. Чрез политика на репресии и насилствено експулсиране в Турция комунистическият режим наруши ет-

ническия мир в страната и предизвика остра негативна реакция сред турците, някои от които поеа пътя на протеста и съпротивата срещу управлението на комунистическата партия. Този протест стана след 1989 г. главен катализатор на формирането на обособено политическо движение, прераснало по-късно в партия, защитаваща правата и интересите на турците в България.

Историческият път на ДПС се характеризира, от една страна, със сложните взаимоотношения с държавните институции и особено с доминиращата в администрацията БКП и после БСП. Утвърждаването на ДПС като самостоятелна партия се посрещна на нож от много представители на стария политически елит и особено на БСП, която се стремеше да възпрепятства нейното самостоятелно съществуване. След учредяването на Движението на 4 януари 1990 г. и регистрацията му от съда през април същата година част от ръководството на БСП, подкрепяно от немалка част от българските граждани, постави въпроса за конституционно-съобразността на съществуването му. Под давлением на БСП конституцията от 1991 г. в чл. 11 изрично забранява формирането на партии на етническа и религиозна основа. Противниците на ДПС инициираха Конституционния съд с искане за неговата забрана през 1991 г. С решение, прието с мнозинство от 1 глас, Конституционният съд отхвърли искането и с това ДПС окончателно бе легитимирано като политическа партия.

Междувременно ДПС участваше в политическия живот и още на първите избори за Велико народно събрание получи 21 места в парламента. След тези избори то неизменно – самостоятелно или като водеща партия в изборни коалиции – присъства в парламентарния живот на страната. Нещо повече, като трета по сила парламентарна група след изборите от 1991 и 2001 г. от неговите гласове зависеше формирането на правителството на страната. ДПС бе своеобразен „балансър“ между основните политически сили – БСП и СДС, в периода 1991–1994 г., а след 2001 г. е коалиционен партньор на НДСВ, а след 2005 и на БСП.

В редица периоди ДПС неформално (1992–1994 г.) или

формално (след 2001 г.) участва в изпълнителната власт със свои представители.

С други думи, след 1989 г. ДПС успя последователно да се пребори с враждебното отношение към него, наслоено сред част от политическите сили и гражданското население, и да се утвърди като важен фактор на политическия живот, интегрирано в основните институции на страната и допринасящо за запазване на етническия мир в България.

Сложни и противоречиви са отношенията на ДПС с основните политически сили СДС и БСП. В годините непосредствено след 1989 г. СДС подкрепи каузата на ДПС и бе фактически партньор на Движението в общата им борба за утвърждаване на демокрацията и премахване на тоталитарната система. Антикомунизмът бе обединяващата им идейна основа, която ги правеше политически съюзници срещу БСП. В определени периоди ДПС се присъедини към исканията на най-радикалните антикомунисти в СДС, като отказа да даде съгласие нейните представители във Великото народно събрание да подпишат конституцията и впоследствие, след победата на СДС на изборите през 1991 г., поиска и забраната на БСП.

През 1991 г. ДПС подкрепи в парламента правителството на СДС. С течение на времето обаче **отношенията с ръководството на СДС** се влошиха, особено след като ДПС подкрепи правителството на Любен Беров, заменило кабинета на СДС през 1992 г.

Отношенията със СДС се „затоплиха“ през 1996–1997 г., когато бе формирано така нареченото реформаторско мнозинство в подкрепа на основните приоритети, предложени от правителството на Иван Костов. Много скоро след това обаче настъпи нов период на влошаване и противопоставяне между двете партии. След 1998 г. СДС си постави за цел да „стесни“ позициите на ДПС начело с лидера Ахмед Доган и да създаде лоялна на СДС нова политическа сила. Тези опити доведоха до разрыв помежду им и до остро противопоставяне между двете ръководства.

След 1999 г. се наблюдава **затопяне на отношенията на ДПС с БСП**. За това допринесе формулата на социалистиче-

ската партия за „социалнолиберално“ управление, обединяващо центристките и левоцентристките политически сили. Движението бе включено като потенциален партньор на левницата в управлението. ДПС прие тази формула като реална възможност и направи важни крачки за установяване на нормални отношения с БСП. Те прераснаха в коалиционен съюз след изборите през 2005 година, когато ДПС и БСП влязоха в новото правителство.

След 1992 г. ДПС положи усилия да формира центристски политически блок, в рамките на който да си сътрудничи с различни политически сили. В този смисъл през 1993 г. по негова инициатива бе създаден Съвет за сътрудничество, в който освен ДПС влязоха и Българската социалдемократическа партия, „Зелената партия“, АСП и други партии.

През 1997 г. бе създадено Обединението за национално спасение (ОНС) като предизборна коалиция, в която влязоха земеделска формация, Зелената партия, либералната партия „Нов избор“ и монархическа формация. По-късно те формираха и парламентарна група, която към края на мандата на 38-ото Народно събрание се разпадна.

За изборите през 2001 г. бе формиран предизборен съюз от ДПС, либерални партии и „Евророма“.

Върховият момент в политическото развитие на ДПС стана включването му за първи път в правителствените институции на страната след изборите през 2001 г. като младши коалиционен партньор на Национално движение Симеон Втори. В правителството на Симеон Сакскобургготски ДПС получи две министерски места и реалната възможност да утвърди своите позиции в структурите на изпълнителната власт и държавната администрация.

То затвърди своите позиции в управлението след парламентарните избори 2005 година, като за пореден път се включи в управлението на страната заедно с БСП и НДСВ.

Идейно-политически облик

Въпреки че от гледна точка на социалната си база ДПС е предимно етническа партия, в идейната си еволюция то

се стреми да се утвърди като общонационална партия с **либерално-демократична програма и ценности**. Те са основани на „базовата либерална ценностна система на Европа“.⁹²

ДПС се самоопределя като **центристка партия** с готовност да сътрудничи с други центристски, десно- и левоцентристки сили, редовен член е на Либералния интернационал.

В устава и програмните документи ДПС проповядва следните основни ценности и приоритети в политическия си курс.

В устава ДПС се определя като „независима обществено-политическа организация, създадена, за да допринесе за единството на българските граждани, като се зачитат правата и свободите на всички етнически и религиозно-културни общности в България в съответствие с конституцията и законите на страната, Международната харта за правата на човека, Европейската конвенция за защита на правата на човека, интернационалните договорености“.⁹³

В програмата, приета през 1996 г., е записано, че ДПС е „универсална политическа организация, защитаваща правата и свободите на всички български граждани“.⁹⁴

Сред основните ценности на ДПС първостепенно място заема „свободата“ в нейните политически, икономически и граждански измерения. Като основен принцип се извежда „свободният избор на идентификация – национална, етническа, езикова, културна и религиозна“.

Друга основна ценност е демокрацията, определяна като ред, основан на законността. ДПС защитава „пазарното стопанство“, основано на частната собственост, и правото на индивида за избор и предприемаческата инициатива.⁹⁵

В политиката на ДПС се утвърждават приоритетите, целящи постигане на разбирателство, единство и сътрудничество на българските граждани, зачитане правата и свободите на всички общности в страната, осигуряване правата и свободи-

⁹² Предизборна програма, 2001г.

⁹³ Устав на ДПС, приет на Третата Национална конференция, 30 юли – 1 август 1996 г., чл. 1.

⁹⁴ Програма, стр. 5.

⁹⁵ Виж Програма.

те на етнически, религиозни и културни общности, недопускане на етническа и религиозна омраза и дискриминация.⁹⁶

Тези и други цели на политическия курс са конкретизирани в предизборните послания на ДПС и неговите коалиционни партньори. Във вътрешната политика там се открояват осигуряването на стабилен растеж и устойчива икономика, като особено значение се отдава на стимулирането на селското стопанство. Приоритети са социалната политика и грижата за социално слабите с особен акцент за защита на „малцинствената идентичност и интегрирането на малцинствата в гражданското общество и държавните структури, включително така наречените силови институции“.⁹⁷

Във външната политика ДПС подкрепи курса на интеграция на България в Европейския съюз и НАТО.

Организационна структура и социална база

ДПС е типично членска партия със силно централизирана организационна структура. Възникнало като протестно движение, то прераства в партийна организация след регистрацията му по Закона за политическите партии. Още от самото начало тя е **лидерски тип партия**, в чието ръководство доминира фигурата на председателя Ахмед Доган. Сам иницирал създаването на ДПС, той съумя въпреки опитите за разкол на Движението да запази позициите си на доминираща фигура и лидер в партията след 1990 г.

Уставът на ДПС предоставя значителни правомощия на председателя на партията, които му дават възможности да определя нейния курс и състава на ръководен екип. Лидерът е и председател на Централния съвет и на Централното оперативно бюро на партията (чл. 11, т. 4 от устава). Той осъществява еднолично контактите с органите на държавната власт, управлението и другите институции, като по своя преценка делегира тези права на друг (чл. 11, т. 1).

Той еднолично утвърждава кандидатите за народни пред-

⁹⁶ Устав, чл. 2.

⁹⁷ Предизборна програма, 2001 г.

ставители и общински кметове (чл. 11, т. 3), предлага структурата и състава на Централното оперативното бюро – постоянно действащия орган на Централния съвет, който ги избира (чл. 12, т. 3). По устав председателят на ДПС е и председател на парламентарната група (чл. 21, т. 3).

Ограничените прерогативи на парламентарната група са изложени в чл. 22 на устава, където тя е определена като „функция“ на партията.

Централизацията на парламентарната организация се проявява и в регулирането на членския статут и особено в уставните положения относно „изключване“ на членовете на ДПС. Те са обширно изброени и сред тях фигурират разтегливи за тълкуване основания като „нарушаване на партийната тайна“, превишаване на правомощията, злепоставяне на партията в средствата за масова информация, създаване на условия за разкол и фракционизъм и др. (чл. 6, т. 4, т. 2 и 3).

Безспорният авторитет и доминиращо присъствие на Ахмед Доган в ДПС при възникването и утвърждаването му като политическа партия поставят въпроса за приемствеността в ръководството след евентуалното напускане или смяна на лидера. Конфликтите в партията периодично завършват с напускане на нейни ръководни дейци (Мехмед Ходжа, Гюнер Тахир, Юджел Атила, Осман Октай и други) и утвърждаване на позициите на Ахмед Доган. Историческият опит на подобни лидерски и организационно централизирани партии показва, че редица от тях трудно и конфликтно преживяват прехода от „силния лидер“ към него-вия приемник.

Същевременно ДПС се ползва с „привилегията“ да разчита на един „твърд“ и силно дисциплиниран електорат, който в годините след 1989 г. му осигурява достатъчно гласове за парламентарно представителство.

За разлика от останалите партии гласоподавателите на ДПС са със **силна регионална концентрация** (предимно в Юго-западна и Северозападна България), където има компактно турско и помашко население. Това също така е електорат с минимална мобилност и флукутация. Четири са „силните“

Електорално влияние на ДПС

1990 г.	368 929	(6,03 %)
1991 г.	418 168	(7,55 %)
1994 г.	283 094	(5,44 %)
1997 г. (ОНС)	323 429	(7,60 %)
2001 г. (Коалиция ДПС)	340 510	(6,75 %)
2005 г.	467 400	(12,81 %)

региони на ДПС – Кърджали, Разград, Търговище, Силистра, Шумен и Благоевград.⁹⁸

От данните проличава, че социалната база и гласоподавателите на ДПС са сред турското население и помаците, слабо образованите, социално слабите и селското население, ангажирано със земеделски труд.

Подобна социална база предполага елитарна партия, в която доминират образованите ръководители, следвани от „послушна“ електорална маса. Същевременно социалният профил на партията откроява силното присъствие на „загубилите“ от прехода, социално слаби слоеве, които подсилват левоцентристките и социалните компоненти в идеологията и политиката на ДПС. Това до голяма степен ще определя и коалиционната му политика в бъдеще.

Според последни данни членската маса на ДПС наброява 57 417 души, като над 7000 са българи.⁹⁹

Демографските и социално-икономическите проблеми на турското население, както и процесите в общественото им съзнание, свързани с религиозната принадлежност към исляма, поставят пред ДПС сложни проблеми за защита на тяхната самобитност и запазване на ролята му на **интегриращ фактор в политическата система на България**. Като политически представител на най-голямото етническо малцинство в страната ДПС остава изключително важен фактор на стабилност

⁹⁸ Димитрова, Б., ДПС – граници на постоянството, в: Български избори 1990–1996, Резултати, анализи, тенденции, с. 44–46.

⁹⁹ Пета национална конференция на ДПС, 15-16.2.2003 г.

Таблица 24

**Социален профил на електората на ДПС 2005 г.
(от всички избиратели)**

Тип населено място	София	1.3%
	Областен град	1.8%
	Малък град	4.6%
	Село	18.5%
Възраст	18-30	7.7%
	31-40	9.7%
	41-50	9.1%
	51-60	4.8%
	61+	6.6%
Пол	Мъж	7.7%
	Жена	7.7%
Личен месечен доход	До 100 лв.	8.1%
	101-150 лв.	11.0%
	151-200 лв.	8.8%
	201-300 лв.	2.8%
	Над 300 лв.	3.6%
Етнос	Българин	0.4%
	Турчин	68.6%
	Българомохамеданин	30.4%
	Ром	10.0%
	Друго	*
Образование	Висше и полувисше	0.4%
	Средно	6.6%
	Основно и по-ниско	13.5%
Трудов статус	Директор/мениджър	*
	Служещ/свободни професии	2.7%
	Инженери, тех. Персонал	*
	Администрация	1.8%
	Работник в услугите и търговията	6.7%
	Селскостопански работник	23.7%
	Частен собственик	8.0%
	Работник в промишлеността	15.5%
	Военни/полицаи	*
	Друго	0.8%
	Безработен	14.4%
	Студент	5.4%
	Пенсионер	6.8%
	Домакия	21.1%
	Никога не е работил	11.1%
Средно		8.4%

* Дяловете не са статистически значими.

Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

Социална структура на електората на ДПС 2005 г.
(от всички избиратели)

Тип населено място	София	2.6%
	Областен град	7.8%
	Малък град	12.2%
	Село	77.4%
Възраст	18-30	22.3%
	31-40	22.3%
	41-50	21.4%
	51-60	11.6%
	61+	22.3%
Пол	Мъж	47.8%
	Жена	52.2%
Личен месечен доход	До 100 лв.	27.6%
	101-150 лв.	35.6%
	151-200 лв.	21.8%
	201-300 лв.	6.9%
	Над 300 лв.	8.0%
Етнос	Българин	4.4%
	Турчин	82.5%
	Българомохамеданин	6.1%
	Ром	7.0%
	Друго	*
Образование	Висше и полувисше	0.9%
	Средно	45.6%
	Основно и по-ниско	53.5%
Трудов статус	Директор/мениджър	*
	Служещ/свободни професии	2.6%
	Инженери, тех. Персонал	*
	Администрация	1.7%
	Работник в услугите и търговията	11.3%
	Селскостопански работник	7.8%
	Частен собственик	5.2%
	Работник в промишлеността	15.7%
	Военни/полицаи	*
	Друго	0.9%
	Безработен	28.0%
	Студент	2.0%
	Пенсионер	29.0%
	Домакия	4.0%
	Никога не е работил	1.0%
Общо		100.0%

* Дяловете не са статистически значими.
Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

и етническият мир в регион с изострена чувствителност и тежко наследство в международните и етническите отношения. В партийната система на България ДПС играе важна роля за нейната по-нататъшна консолидация.

Националпопулистки партии

Партия „Атака“

Тази партия е продукт на изненадващия успех на предизборната коалиция „Атака“, която съумя да влезе в парламента. Има спор по въпроса къде точно да бъде ситуирана сред партийните фамилии. Има политолози в България, които я ситуират в крайно десния, а други – в крайно левия спектър.

Твърде рано е да се дават подобни определения, тъй като тя е едва в зародиша на своето съществуване и подобно на други появили се ситуационно партии в други страни може да се окаже временен феномен. В много отношения тя е партия на „даден проблем, провокиран от момента“ (single issue party), на натрупани недоволства по повод разрастващия се властови ресурс на ДПС и неспособността на държавната власт да се справи с т. нар. цигански проблем. Той поражда крайната националистическа включително ксенофобска реторика на „Атака“. В нейната програма има предимно националистически компоненти и частично левосоциални искания, доближаващи я до левия популизъм. Както вече бе посочено, тя получи и гласовете на част от протестиращите срещу партиите и политическия елит като цяло.

Това личи и от т.нар. **Програмна схема на партията** от 28 август 2005 г., където са отразени основните приоритетни задачи. В **областта на икономиката** партията ще се стреми към „очертаване на ясен модел на социален капитализъм, ново съотношение на обществената към частната собственост“; преразглеждане на приватизационните сделки; държавна политика по отношение на приоритетни отрасли като високите технологии, електроника, оръжейна промишленост и земеделие; премахване

на зависимостта от Международния валутен фонд и Световната банка и преразглеждане на външния дълг. Основен акцент се поставя на **националната сигурност и престъпността**, като се предвижда преразглеждане на военната доктрина и съобразяване на числения състав и военния бюджет на армията с този на съседните на България държави; изграждане на добре заплатена полиция с възможности за следствени действия; включване на патриотично настроените бивши офицери в системата на митниците и данъчната полиция; ограничаване и ликвидиране на циганската престъпност; правителствена програма за борба с наркоманията и бързи съдебни дела за наркопласъорите; връщане на смъртното наказание.

По отношение на **социалната политика и здравеопазването** се предвиждат реформи като създаване на държавно гарантирани пенсионни фондове и поемане на по-голямата част от здравните разноски от бюджета, докато доходите на българските граждани станат съизмерими с европейските.

В областта на **външната политика** в програмата се предлага „изграждане на национална доктрина на базата на безпорния суверенитет ... неутралност спрямо военни блокове“. (Вж уебсайта на „Атака“).

Същевременно „Атака“ се присъедини към форуми и действия на партии, определящи се в крайнодесния сектор, като Националния фронт с лидер френския националист Жан Мари льо Пен.

Прави впечатление, че коалиция „Атака“ получи сравнително равномерна електорална подкрепа сред всички основни социални групи. Сред тях се открояват и групи от активното население, а именно инженери, технически персонал, от възрастовата група между 51 и 60 години, тези със средни доходи, ангажирани в силовите институции, а дори студенти.

От данните за социалната структура на „Атака“ проличава, че доминират най-младите и тези в средната възраст, заетите в обслужващата сфера, безработни и пенсионери.

Таблица 26

Социален профил на избирателите на коалиция „Атака“
(от всички избиратели)

Тип населено място	София	3.1%
	Областен град	6.1%
	Малък град	6.5%
	Село	3.5%
Възраст	18-30	5.5%
	31-40	4.7%
	41-50	3.8%
	51-60	7.8%
	61+	3.1%
Пол	Мъж	6.6%
	Жена	3.4%
Личен месечен доход	До 100 лв.	4.0%
	101-150 лв.	4.3%
	151-200 лв.	7.8%
	201-300 лв.	7.0%
	Над 300 лв.	4.2%
Етнос	Българин	5.6%
	Турчин	0.7%
	Българо мохамеданин	
	Ром	5.0%
Образование	Друго	
	Висше и полувисше	4.8%
	Средно	5.5%
	Основно и по-ниско	4.0%
Трудов статус	Директор/мениджър	
	Служещ/свободни професии	4.5%
	Инженери, тех. Персонал	9.8%
	Администрация	3.6%
	Работник в услугите на търговията	7.7%
	Селскостопански работник	5.3%
	Частен собственик	5.3%
	Работник в промишлеността	6.9%
	Военни/полицаи	8.3%
	Друго	5.0%
	Безработен	4.1%
	Студент	8.1%
	Пенсионер	3.5%
	Домакия	
	Никога не е работил	
Средно		4.7%

* Дяловете не са статистически значими.

Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

**Социална структура на електората на „Атака“
(от всички избиратели)**

Тип населено място	София	9.5%
	Областен град	40.5%
	Малък град	27.0%
	Село	23.0%
Възраст	18-30	24.7%
	31-40	16.4%
	41-50	13.7%
	51-60	28.8%
	61+	16.4%
Пол	Мъж	63.5%
	Жена	36.5%
Личен месечен доход	До 100 лв.	18.8%
	101-150 лв.	18.8%
	151-200 лв.	26.6%
	201-300 лв.	23.4%
	Над 300 лв.	12.5%
Етнос	Българин	93.2%
	Турчин	1.4%
	Българомохамеданин	*
	Ром	5.5%
Образование	Друго	*
	Висше и полувисше	16.2%
	Средно	59.5%
	Основно и по-ниско	24.3%
Трудов статус	Директор/мениджър	*
	Служещ/свободни професии	6.8%
	Инженери, тех. Персонал	5.4%
	Администрация	5.4%
	Работник в услугите на търговията	20.3%
	Селскостопански работник	2.7%
	Частен собственик	5.4%
	Работник в промишлеността	10.8%
	Военни/полицаи	1.4%
	Друго	8.1%
	Безработен	14.3%
	Студент	5.4%
	Пенсионер	26.8%
	Домакния	*
	Никога не е работил	*
Общо		100.0%

* Дяловете не са статистически значими.

Данни на Агенция „Алфа рисърч“.

ГЛАВА ПЕТА

**ДИНАМИКА И УСТОЙЧИВОСТ НА
ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА**

1. Новите кливиджи и преориентацията на електората

Новата българска партийна система се роди от процеса на коренна трансформация на социалната и политическата система след 1989 г. Тя беше белязана с прехода от тоталитарната политическа система, характерна с монопола на комунистическата партия, към противоположния тип плуралистична партийна система, основана на свободни и демократични избори. Българската конституция от 1991 г. и новите закони за политическите партии и за изборите определиха границите на демократичната власт, включително рамките за дейността на политическите партии. Политическите партии са призвани да съдействат за формирането на държавните институции и реализацията на определена политика в съответствие с волята на избирателите.¹⁰⁰

Партийната система е подсистема на демократичната политическа система и **се характеризира със специфичен тип исторически и социално обусловени партийни течения и отношения, възникващи между тях по повод осъществяването на основните им функции в политическия процес.** От една страна, възникването и утвърждаването на дадена партийна система е сложен процес, отразяващ преди всичко основните социални разслоения в дадено общество, довели до формирането на осъзнати политически интереси и поведение, на политически ориентации и идентификация със съответна политическа партия. От друга страна, формирането на даден тип

¹⁰⁰ Карасимеонов, Г., Политическите партии, цит. съч., гл. 3

партийна система е и следствие на съответно „политическо инженерство“, ерго на целенасочена нормотворческа дейност на политическия елит за въздействие върху политическия процес и партийната дейност. Най-ярък пример за политическо инженерство са конституциите, законите за политическите партии и за изборите. Чрез тях се определят основните формални изисквания за регистрацията и дейността на политическите партии, процедурите на изборния процес и възможностите за достъп до представителните институции. Така например типът избирателна система оказва значимо въздействие върху типа партийна система, който ще се установи в дадена политическа система.

Изключително значение в преходни ситуации имат поведението и културата на новия политически елит, който оглавява процеса на „партийно строителство“, както и отношенията между неговите представители.

Въздействието на тези основни фактори детерминира възникването, еволюцията и установяването на новата партийна система в България. Тя възникна след 1989 г. в една преходна, изключително лабилна и радикално трансформираща се икономическа, политическа и духовна среда. Естествените социални и политически условия за формирането на политически партии, характерни за традиционните и развитите демокрации, липсваха. Скъсана бе връзката с политическата традиция отпреди 1934 г., когато имаше зачатъци на партиен плурализъм. Десетилетията тоталитарна политическа власт бяха унищожили основите на демократичния ред и гражданските свободи, свързани с народния суверенитет и възможността за избор на управленски елит. Икономическият монопол на държавата бе създал специфични за „социализма“ социална структура и разслоения, подложени на тотален срив с установяването на пазарната икономика. Идеологическият монопол бе деформирал общественото съзнание и ограничил съществено възможностите за утвърждаване на демократичните ценности.

В тези условия на радикална обществена трансформация се роди и формира партийната система като неин продукт, но същевременно и като активно въздействащ фактор върху

хода и насоките на тази трансформация. Политическите партии и партийната система изиграха и играят важна роля за създаването на политическата инфраструктура на новата демокрация.

Кои бяха **основните разслоения с конфликтен потенциал, или т. нар. кливиджи**, ако приемем понятието на двамата класици в политологията Сеймор Липсет и Стейн Рокан¹⁰¹, дали решаващ отпечатък върху характера на партийната система. Използвайки методологията на Липсет и Рокан за кливиджите, аз си позволих още в предишни съчинения¹⁰² да предложа следната типология, присъща за преходни ситуации, подобни на тези в България след 1989 г. Най-малко **четири типа кливиджи** се изявяват в подобна трансформираща се политическа среда – исторически, временни, актуални и потенциални.

Демократическата революция „отприщи“ и даде изява на тези четири типа, които се съчетаха в дадени моменти по специфичен начин, като определиха формата и същността на партийната система.

Тази типология определя само темпорално кливиджите. Тя трябва съответно да бъде допълнена със същностния анализ на съответните кливиджи, получили адекватния си политически израз като повече или по-малко трайна идентичност на значими групи избиратели с определена политическа партия.

Типичен феномен за повечето държави, намиращи се в преходна ситуация, подобна на тази в България след 1989 г., е първоначалната поява на „историческите“ кливиджи, които в предтоталитарния период определят партийната конфигурация. Сред тях в миналото особено значение имат класовият кливидж (работници – капиталисти), религиозните кливиджи, обусловени от религиозната традиция и конфронтациите в дадена страна (католици, протестанти и др.), национално-етническите и кливиджите на базата на сблъсъка на „центъра“ и

¹⁰¹ *Lipset, Seymore Martin and Stein Rokkan* (1967), *Cleavage Structures, Party System and Voters Alignments: An Introduction*, in Seymore Martin Lipset and Stein Rokkan, ed. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York, The Free Press.

¹⁰² *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*, Elgar 1998, p. 337

„периферията“ (град – село). (Те са посочени и развити от Липсет и Рокан като валидни за част от европейските държави.)

Политическото развитие на някои посткомунистически общества даде изява на такива исторически кливиджи и появата на „исторически“ партии със своя партийна традиция от миналото. В България обаче те се оказаха твърде незначими и заличени от дълголетното съществуване на „социализма“. Появата на партии от предкомунистическия период – БСДП, земеделци, Демократическата партия и други, имаше ограничено значение за новата политическа реалност. Нещо повече, тяхната идентичност, базирана в класови или други кливиджи, се сля с новата им идентичност като учредители на СДС, който зае политическото пространство на основна опозиционна политическа сила. Самият факт, че когато решиха да опитат шанса си извън СДС, тяхното електорално влияние се оказа минимално и в крайна сметка останаха маргинални партии, бе доказателство за това. То се отнася особено за земеделските партии и БСДП.

Единствената историческа партия, останала с политическо влияние, но коренно променена същност, бе БКП. Нейната трансформация обаче де факто остави комунистическата традиция само с маргинални представители, докато тя зае социалдемократическото пространство.

Следователно както кливиджите от предтоталитарния период, така и историческите партии, свързани с тях, се оказаха с твърде ограничено влияние в новата партийна система.

Реално никакво или минимално значение имаха и религиозните и национално-етническите кливиджи, свързани с политическото минало на България.

Следователно нов тип кливиджи, специфични за началото на прехода, определиха характера на партийната система.

На първо място това бе **идеологическият, ценностният кливидж**, противопоставящ антикомунистическите партии на БКП. Той бе разделителната линия, която де факто разслои партиите на два основни, силно конфронтиращи се политически лагера и съответно политически партии.

Този кливидж бе събирателен фокус както на дълбоките противоречия между основните лагери относно оценката на

стария режим и съдбата на комунистическите лидери, така и по отношение темповете и същността на промяната, характера на конституционното устройство, геополитическата ориентация, включително и начина на отнемане на властовия ресурс от комунистическата партия (революционен или еволюционен).

Остротата и продължителността на този кливидж като партийно образуващ и определящ облика на **първата партийна система** след 1989 г. се влияеха от хегемонията на БСП в първата фаза на прехода и забавената ѝ трансформация. Това подсилваше радикализацията на основния ѝ опонент СДС. Затова основната същностна **характеристика на първата партийна система след 1989 г.** бе противопоставянето на два основни блока – двуполусният, силно конфронтационен модел на партийна система. Основните политически партии, правещи опит да се „вклинят“ или изместят тези два полюса, претърпяваха неуспех.

Втори, по-малко значим, но също определящ за партийната система фактор бе **етническият кливидж**, който предопредели появата на ДПС. Той бе породен през 80-те години от асимилационната политика на БКП по отношение на турското малцинство. Затова първоначалните основания за съществуване на етническа партия бяха защитата на правата на турците и възстановяването на техните граждански и политически свободи. Обстоятелството, че СДС пое каузата на ДПС и го прие в антикомунистическия блок като съюзник, но и гъвкавата политика на БСП не позволиха този кливидж да прерасне в системно определящ за партийната конфигурация и да стане източник на етническо противопоставяне. С течение на времето това доведе до постепенна нормализация на отношенията на ДПС с другите партии, неговото интегриране в партийната система и придобиването на самостоятелно значение като „трета“ малка партия с възможности да балансира между двата големи блока, включително да определя съдбата на управлението, подкрепяйки един от тях.

За утвърждаването на тази партийна система своята роля изигра и приетата **пропорционална система** с 4-процентен праг, фаворизиращ по-големите партии и коалиционни блокове, до-

вел до елиминация от политическата сцена на множество по-малки партии.

Тези два кливиджа, особено първият, бяха системоопределящи за първата партийна система, но същевременно временни, защото се изчерпаха към края на десетилетието. Това бе следствие на относителното приключване на основните реформи и необратимостта на прехода към демократична политическа система, пазарна икономика и външнополитическа ориентация към Европейския съюз и НАТО, получила подкрепата на двата основни блока. Относителният консенсус по базисните ценности на новата икономическа и политическа система между СДС, БСП и ДПС изчерпа основанията за съществуване на двата преходни кливиджа. Настъпиха условия за нормализация и консолидация на партийната система, които обусловиха **прехода към втората партийна система**, чиято еволюция ще се основава върху нови кливиджи, породени от последиците на прехода и полагане основите на новата социално-икономическа, политическа и духовна среда.

Симптомите на прехода към втората партийна система се открояват в последвалите парламентарните избори през 2001 г. и 2005 г. фактическо разслоение на десния блок и разпадането на СДС като антикомунистическа формация, основан върху старите кливиджи. Както и в приключилата като цяло трансформация на БСП, от посткомунистическа към социалдемократическа партия, приела правилата на демократичната политическа система. Това се отнася и за ДПС чрез окончателната му интеграция в политическата система като управляваща партия заедно с НДСВ и БСП.

Парламентарните избори през 2005 година потвърдиха, че се извършва дълбока трансформация в партийната система и тя има нови системни характеристики.

След парламентарните избори през 2005 година втората партийна система след 1989 година е в процес на формиране и нейната еволюция ще зависи от нововъзникващите кливиджи и вътрешнопартийните процеси, водещи до нови електорални предпочитания и идентификации. Затова тя днес е в относително флуидно състояние и така ще остане, докато не завърши смяната ѝ от партийна система на прехода към партийна сис-

тема на консолидация на демокрацията. Това ще е продължителен процес, продукт както на новите социална структура и ценностни нагласи, променяща се политическа култура на гражданите и на политическата класа, така и следствие на „политическо инженерство“ чрез промени в изборителния закон и изборителната система.

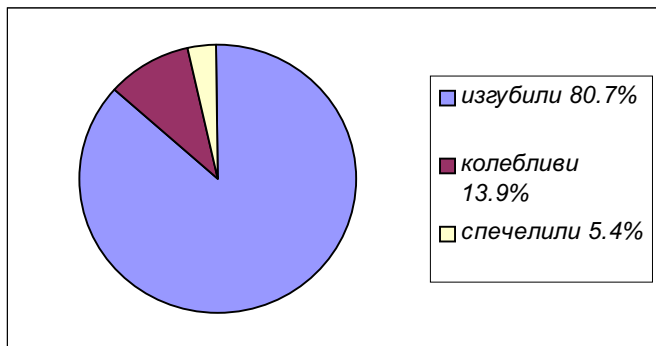
Наближаването на края на преходния период и трансформацията на социално-икономическата и политическата система се подхранват от появата на **нов тип кливиджи с потенциалната възможност да станат катализатори на промяната на партийната система и изпълването ѝ с ново съдържание.** Част от тези кливиджи започват да са определящи и имат все по-очертан социално-икономически характер. Те са следствие на коренните промени, настъпили в икономическия и социалния статус на огромното мнозинство българи, в техните условия на труд и живот.

Трансформацията на икономиката от държавно-административна в пазарна е процес, който създава коренно нова структура на заетост и трудови ресурси, съответно на нов тип съотношение между основните социални групи на активното и неактивното население и техните социално-икономически интереси. Някои автори разделят най-общо от тази гледна точка обществото на „губещи“ и „печеливши“ от реформите, като в зависимост от ефекта на тези реформи делът на едните и другите е различен в отделните страни. В България този процес се забави и придоби крайно негативен характер за стандарта на живот и трудовия статус на българите. Според различни проучвания мнозинството от българите попада в групата на „губещите“ и само една малка част е в групата на „негубещите“ или „печелившите“ от прехода.¹⁰³

Това състояние поражда остра конфликтна ситуация между мнозинството българи и малка част от икономическата олигархия и по-заможната част от населението, включително част от държавната бюрокрация, живееща от корупционни практики. Този кливидж крие потенциала в близко бъдеще да предизвика сериозни промени в партиите и партийната си-

¹⁰³ Проучване на „Алфа рисърч“ от октомври 2002 г. (в. „Сега“, 30.09.2002 г.)

Фиг. 4. Спечелили и изгубили от прехода

Агенция „Алфа рисърч“, в. „Сега“, 30.09.2002 г.

Таблица 28

Основните проблеми в България
според българските граждани

Безработица	69,5%
Здравеопазване	54,6%
Престъпност	53,6%
Корупция	52,1%
Ниски доходи	50,5%
Наркотици	27,4%
Облагането	27,3%
Бюрократията	27,2%
Пътищата	25,0%
Съдебната система	24,2%
Замърсяването	23,4%
Образованието	22,3%

Агенция „Алфа рисърч“, май 2005 г.

стема, тъй като „губещите“ не „виждат“ в политическите партии, редуващи се на власт, реална алтернатива на досегашния воден от тях политически курс. За тях СДС и БСП са главно „носители“ на забавената и деформираната трансфор-

мация, водеща до обедняване и несгода на огромни маси хора. Това обяснява и неочаквания обрат на парламентарните избори през 2001 г. и успеха на НДСВ – като протестен вот срещу СДС и БСП, останали в съзнанието на мнозинството избиратели изразители на интересите на тънката прослойка „печеливши“ от прехода.

Тази ситуация насочва подкрепата на избирателите към партии, защитаващи социалните им интереси, т.е. към традиционно леви партии. Създава се също така голяма група от разочаровани въобще, които остават резерв на други или протестни партии, както показва феноменът „Атака“, включително с по-трайно оттегляне от изборния процес, както показаха данните за участието на избирателите на парламентарните избори 2005 г. спад с близо 10 % в сравнение с участието на изборите 2001 година.

Намаляват „твърдите“ ядра, идентифициращи се с дадена партия. Това прави партийната система в близко бъдеще относително нестабилна, позицията на партиите – непредвидима, и доведе до елиминиране на ситуацията на двупартийност с абсолютни мнозинства в парламента за БСП и СДС (1994 и 1997 г.) и частично за НДСВ, която получи един глас по-малко от абсолютното мнозинство. Това бе характерно с движението на големи електорални маси от единия към другия полюс, свързано с очакванията за бързи промени на социално-икономическото положение. Парламентарните избори през 2005 година показаха, че има **свиване на електоратите и плурализация на партийната система с повече от пет партии, повечето от които са малки и средни по размер като електорално влияние с представителство в парламента и без политически хегемон.**

За малки партии се считат тези с електорално влияние до 10 %, средни до 20–25 % и големи над 30 %. В 40-ото Народно събрание след изборите през 2005 година намериха място една голяма партия БСП с малко над 30 % от гласовете, две средни партии НДСВ и ДПС и две малки партии СДС и ДСБ, както множество съвсем малки партии в рамките на коалията ОДС (Георгиевден и др.) и на БНС (ВМРО, ССД и БЗНС-НС). С потенциал за развитие остана малката извън-

Таблица 29

Социална стратификация на българското общество
1999–2004 г.

(Измерена чрез потреблението % от всички)

	1999	2002	2004
Заможни	5,3	10,8	16,3
Добре	14,4	24,7	25,3
Средни	14,8	11,7	10,4
Материално притеснени	15,8	12,8	14,8
Бедни	19,5	17,9	17,8
Дъно	30,1	22,1	15,4

Агенция „Медиана“

парламентарна партия Новото време.

Днешните кливиджи постепенно ще се допълват от други социално-икономически разслоения, характерни за пазарната икономика. Ще се оформят с течение на времето особено след интегрирането на страната в ЕС **повече социални групи** с разнородни интереси и политически стремежи – маргиналните групи (с нисък жизнен стандарт, възрастни, пенсионери, безработни), „новата средна класа“, която ще набъбва постепенно и ще се разсоява между „нисша“ и „висша“ средна класа, и новата капиталистическа класа и заможният слой, утвърждаващи се в пазарната икономика и интеграцията на страната в ЕС и световната икономика.

Тези социално-икономически кливиджи ще се допълват от противоречия и разслоения, продиктувани от **регионално-икономическите различия** между София и няколко големи града и по-изостаналите, западащи райони, села и малки градове; от разслоението между работещите в частния и държавния сектор и други типични структурни изменения за изостанала, но развиваща се пазарна икономика.

Завършването на прехода към пазарна икономика и новата геополитическа ориентация на България изчерпа осно-

ванията за силната идейна и ценностна поляризация. Политическите партии във втората партийна система ще се насочват все повече към утвърждаване на специфична **програмно-ценностна ориентация** и управленска стратегия. „Дясното“, „лявото“ и „центърът“ **ще придобият по-конкретни измерения** и ще станат основание за по-реална идентификация на избирателите със съответни партии. Това се открие на парламентарните избори 2005 година и се прояви в предизборните програми. Това показват и данните за самоопределянето на гражданите в политическото пространство, което очертава като цяло тенденцията в сравнение с миналия исторически период на намаляване на привържениците на левия и десния спектър и набъбване на „центристите“, което е една значима преориентация на избирателите и откроява също така коренните промени, настъпили в партийната система.

Таблица 30

**Къде се самоопределяте в политическото пространство
(5.05.2005 г.)**

В ляво	25,3%
В дясно	18,7%
Никъде	28,3%
В центъра	29,5%

Фондация „Анализ на риска“

Друг кливидж с потенциал за въздействие върху партийната система ще е следствие на **конфликта между националистическата тенденция и процеса на интеграция в евроатлантическите структури**. Той ще се развива паралелно с набиращия скорост процес на интегрирането на страната в Европейския съюз, както и с глобализацията на световната икономика. Те по нов начин ще провокират политическия дебат по темата национални и наднационални интереси и приоритети. Не само в България, но във всички европейски – особено посткомунистически държави – този ценностно-идеологич-

Таблица 31

**С кои твърдения сте съгласен – външна политика?
(сред всички интервюирани)**

	СЪГЛАСЕН	НЕСЪГЛАСЕН
Да не закриваме 3 и 4 блок на АЕЦ	77%	17%
Незабавно излизане от Ирак	75%	20%
Да не се продава земеделска земя на чужденци	69%	26%
Интересите ни не бяха защитени пред ЕС	68%	20%
Големите държави имат интерес от бедна България	57%	34%
Да преразгледаме преговорни глави	55%	32%
Излизане от НАТО	29%	61%
Скъсване с МВФ и Световната банка	27%	55%

Данни на Агенция „Алфа Рисърч“

Таблица 32

**С кои твърдения сте съгласен – външна политика?
(сред гласувалите за „Атака“)**

	СЪГЛАСЕН	НЕСЪГЛАСЕН
Незабавно излизане от Ирак	87%	11%
Интересите ни не бяха защитени пред ЕС	86%	6%
Да не закриваме 3 и 4 блок на АЕЦ	86%	13%
Да преразгледаме преговорни глави	79%	16%
Големите държави имат интерес от бедна България	75%	20%
Да не се продава земеделска земя на чужденци	73%	24%
Скъсване с МВФ и Световната банка	50%	41%
Излизане от НАТО	50%	41%

Данни на Агенция „Алфа Рисърч“

Таблица 33

**С кои твърдения сте съгласен – вътрешна политика?
(сред всички интервюирани)**

	СЪГЛАСЕН	НЕСЪГЛАСЕН
Отзоваване на депутати от избиратели	88%	3%
Ромите не са граждански отговорни	85%	11%
Повечето политици нямат място в политиката	84%	10%
Държавата изостави здравеопазване и образование	81%	13%
Преразглеждане на приватизационни сделки	76%	14%
В парламента нямаше истинска опозиция	60%	24%
Целенасочено се съсипва потенциалът на България	53%	33%
Разпускане на етническите партии – ДПС, “Евророма”	50%	40%
Евреите имат прекалено влияние в управлението	23%	61%

Данни на Агенция „Алфа Рисърч“

Таблица 34

**С кои твърдения сте съгласен – вътрешна политика?
(сред гласувалите за „Атака“)**

	СЪГЛАСЕН	НЕСЪГЛАСЕН
Отзоваване на депутати от избиратели	90 %	4 %
Повечето политици нямат място в политиката	88 %	7 %
Ромите не са граждански отговорни	87 %	10 %
Държавата изостави здравеопазване и образование	85%	12 %
Преразглеждане на приватизационни сделки	84 %	10 %
В парламента нямаше истинска опозиция	73 %	14 %
Разпускане на етническите партии – ДПС, “Евророма”	71 %	26 %
Целенасочено се съсипва потенциалът на България	67 %	26 %
Евреите имат прекалено влияние в управлението	45 %	51 %

Данни на Агенция „Алфа Рисърч“

чески кливидж ще провокира разместване във и между партиите и съответна партийна ориентация на избирателите. Макар и със закъснение, скоропостижно в българската партийна система своето място зае националистическата популистка формация „Атака“, която даде израз на натрупани тежнения срещу досегашните политически партии, но и срещу външнополитическата ориентация на страната и даде изява на новия тип етнически напрежения, изразили се и във враждебното отношение към ДПС сред част от българското население.

Поколенският кливидж е все по-ярко изразен и влияе върху партийната политика, тъй като младото поколение не носи бремето на миналото и ще се стреми да утвърждава нов тип политическа култура, основана на предизвикателствата на ХХІ век. То ще търси свой адекватен политически представител и ще отхвърля партии, носени от стереотипите на миналото – както от рефлексите на стария тоталитарен режим, така и на първата фаза на прехода.¹⁰³ Такъв опит представлява формирането на партиите „Георгиевден“ и Новото време.

Всички тези кливиджи могат да повлияят върху партийната система, ако се уловят от политическите партии и се преведат на политически език – станат част от ценностите, програмите им и тяхната управленска стратегия. Забавянето на този процес ще усилва нестабилността на политическата система и ще увеличава кризата на политическите партии, а с това ще застрашава демократичния политически процес.

Избирателната система е съществен „външен“ фактор, влияещ върху партийната система. Основните типове избирателна система – пропорционалната и мажоритарната, и разните смесени варианти оказват специфично въздействие върху същността и типа партийна система.¹⁰⁴

В България след изборите за Велико народно събрание се

¹⁰³ Типична в това отнeshени бе реакцията на зам.-председателят на СДС Николай Младенов, който напусна ръководството заявявайки, че СДС трябва категорично да скъса със старата политика на прехода и „да се отвори към нови лица и поколения, които не са обременени“. В. „24 часа“, 17.08.2005.

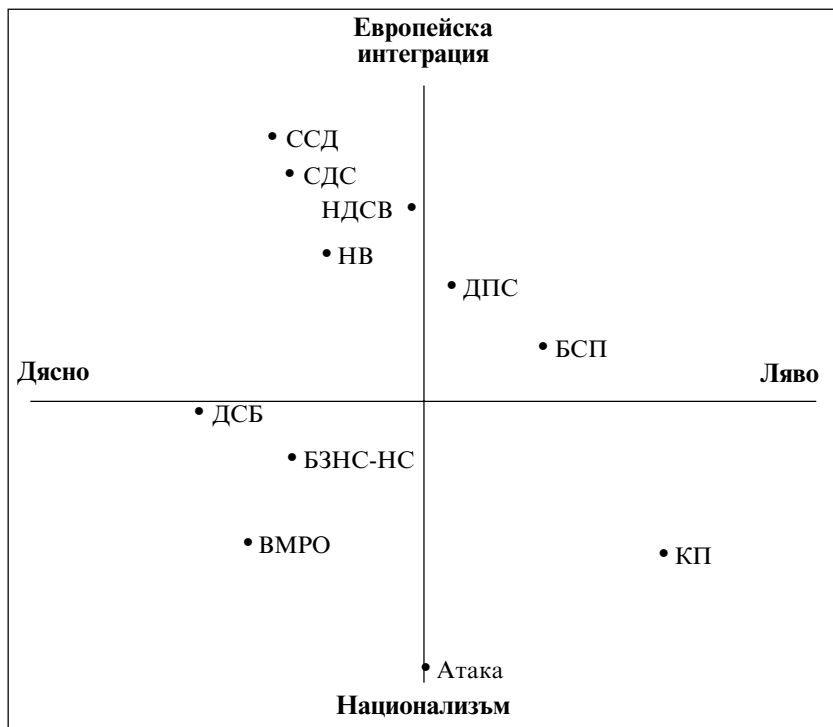
¹⁰⁴ Вж. *Карасимеонов, Г.* Политика и политически институции, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, С., 2005 г., с. 50–65.

утвърди пропорционалната система с праг от 4 % за влизане в парламента. За разлика от мажоритарната система, особено от чист вид (англосаксонския и американския), пропорционалната система е по-удачна за преходни периоди, защото гарантира по-широка представителност на политическите партии и утвърждава тяхната роля в политическия процес. Същевременно тя откри в България редица слабости, типични за незрели демократични общества, когато политическите партии се раждат на политическата сцена, фаворизира партийността по време на избори, а в преходни периоди – доминацията на партийните ръководства при определянето на лицата, заемащи позиции в представителните и други институции, фаворизира и формирането на специфична партийна каста – партократия. Също така в „слаби“ граждански общества ограничава възможността за избор на гражданите и политическата отговорност на избраниците. Гражданите се поставят пред централно подбрани партийни листи, а кандидат-депутатите стават заложници на партийните централи, от които зависи тяхното поддръжане в листите. Ограничената вътрешнопартийна демокрация още повече свива възможностите за гражданско въздействие върху изборния процес. **Затова в специфичните условия на неразвита демокрация пропорционалната система циментира елитарния тип партийна система**, ограничава нейната мобилност и възможността за реално въздействие на гражданите върху партийните процеси, допринася за острата конфронтация между политическите елити и превръщането на партийната система в инструмент на теснопартийните интереси на партократията.

Четирипроцентният праг от своя страна ограничава възможността за представителство на по-малките партии и на техните поддръжници.

През последните години дебатът за определени промени в изборителната система става все по-актуален и на фона на растящата **криза на легитимността на политическите партии**. Лансират се различни предложения – от необходимостта за въвеждане на чисто мажоритарна до варианти на смесена, за запазване на пропорционалната с по-малък праг и т.н. Внасянето на мажоритарен елемент в пропорционалната система

Партийната система през 2005 година

ДСБ – Демократи за силна България

СДС – Съюз на демократичните сили

БСП – Българска социалистическа партия

БЗНС-НС – Български земеделски народен съюз – Народен съюз

ССД – Съюз на свободните демократи

ВМРО – Вътрешна македонска революционна организация

ДПС – Движение за права и свободи

НДСВ – Национално движение Симеон Втори

НВ – Новото време

КП – Комунистическа партия

(германският опит) придобива все повече популярност, тъй като без да променя генерално досегашната формула, дава прерогативи на избирателите да се намесят и в „реденето“ на листите. Това би ограничило частично доминиращите позиции на партийните ръководства да определят народните изборници.

Други, по-радикални варианти за въвеждането на смесена система, при която гласоподавателите избират част от изборниците по мажоритарната система, още повече ще ограничат партийността в определянето на народните представители. Намаляването на прага за влизане в парламента, от друга страна, ще увеличи броя на политическите партии, но ще рискува и засилването на политическата и управленската нестабилност.

Независимо от това какъв вариант ще се наложи в бъдещата избирателна система, тя ще има пряко въздействие върху броя на партиите и ще влияе върху партийната система, на отношенията между партиите и на стабилността на държавното управление. Затова промените в нея са изключително отговорно дело. Очакванията, че те сами ще променят в положителна насока политическия процес, не са основателни. Те не могат да подменят по-дългосрочната необходимост, свързана с укрепването на самите политически партии, тяхната демократичност и адаптирането им към основните задачи като посредници между гражданското общество и държавните институции.

2. Предизвикателства пред партиите и фактори за стабилизиране на партийната система

Българската партийна система е изправена като цяло, а политическите партии – поотделно, пред **редица предизвикателства**, чието преодоляване ще ги превърща постепенно от нестабилни, „номенклатурни“ и слабо институционализирани партии, от типични за преходни ситуации структури в стабилен фактор на консолидиращата се демокрация. Следващите години ще са **определящи за съдбата на втората партийна система и нейния облик**, за съдбата на самите партии,

за това кои ще оцелеят и ще се утвърдят или ще отпаднат от политическия процес.

Кои са основните предизвикателства пред политическите партии?

Партиите у нас продължават да са **слабо зависими от гражданското общество**. Това е резултат от начина, по който те възникнаха. Повечето от тях се родиха „от горе“ и не бяха продукт на масови социални протестни движения „от долу“. Политическите партии само спорадично използваха натиска на гражданското общество за своите цели в определени периоди, а именно през 1990–1991 и впоследствие през 1996–1997 г. Този натиск на гражданското общество играеше спомагателна роля за реализиране на целите им в конкретния момент. Спорадичността и неорганизираността на масовите движения доведоха до това, че политическите партии бързо забравиха „ангажиментите си“ към тях, а те от своя страна престанаха да представляват източник за натиск върху партиите.

Фактор за откъснатостта на партиите от гражданското общество е слабостта на самото гражданско общество. То продължава да оказва слабо въздействие, стигащо понякога до пасивен протест, а не до постоянен натиск и контрол. **Политическите партии се уповават на една тънка прослойка от свои активисти** и по-активни граждани, много от които обаче преследват чрез тях преди всичко издигането на собствения си социален статус и получаване на определени привилегии или материални блага.

Политическите партии се намират в **силна зависимост от икономическите интереси** и влиянието на **бюрократичната прослойка** в държавната администрация. Докато процесът на раздържавяване и обособяване на икономиката от политиката не е приключил, партиите ще продължават да са тясно свързани с държавната бюрокрация. Това не им позволява да играят реално своята роля на посредник между гражданското общество и държавните институции, да бъдат партньори на гражданското общество. Те са инструменти преди всичко на държавата и изразители на специфичния партийно-бюрократичен интерес, често против гражданското общество. Нещо повече, когато са в управлението, политически-

те партии се обявяват срещу дерегулацията и ограничаването на привилегиите на бюрокрацията.

Политическите партии се ръководят фактически от една специфична партийна каста, която в политологията се определя като **партокрация**. Тя се стреми да доминира в публичното пространство, да налага своя интерес като обществен интерес. Гражданското общество трудно може да пробие в тази капсулираща се каста, тъй като партокрацията е заинтересувана да запази своите привилегии и позиции и да ги възпроизвежда в решенията и в действията си, включително и в законите.

Политическите партии в България продължават да са до голяма степен **лидерски партии** – следствие от начина им на възникване като партии на приятелства и групи, свързани с един или друг лидер. Това се проявява и в нововъзникналите след 2000 година НДСВ и ДСБ.

Всички тези негативни черти в развитието на българските политически партии след 1989 г. сковават дейността на институциите, призвани да провеждат в краткосрочен и дългосрочен план интересите на българските граждани.

Друга група предизвикателства произтича от редица **негативни процеси в дейността на партиите като „партии на управлението“**. Типична „детска болест“ на българската демокрация е наличието на твърде малко професионалисти във висшите ешелони на властта. Когато поемат мандата си като управленски партии, те нямат сериозен кадрови резерв от професионални политици и държавни дейци. В по-голямата си част това са партийни функционери, бързо израснали в партийната кариера и с минимален опит в държавното управление. Този феномен води често до кадрова криза, до слаба ефективност и несполуки в управлението, а и до провали. Многобройни са примерите през последните години, когато обстоятелствата налагаха твърде често на изпълнителната власт да прави рокади в правителствата. Това подкопава ефективността на тяхната дейност и способността им да се справят със сложните проблеми, породени от прехода.

Една от най-характерните „болести“ на партиите във властта е **корупцията**. По своеобразен начин тя също е про-

дукт на обстоятелството, че **управлението е свърхпартизирано** вследствие случайно попаднали в политиката и държавните структури партийни дейци със съмнителни етични ценности и норми на поведение. Липсата на демократична и управленска култура, както и изкушенията на властта доведоха до превръщането на корупцията в особено остър проблем, застрашаващ самите демократични институции. Партиите на власт съзнателно или неволно са вплетени в процеса на корумпиране и „заразяват“ на свой ред не само отделните политици, а и цялостния политически процес с вредни за демокрацията задкулисни процедури и комбинации, подкопаващи правовия ред.

Следователно главното предизвикателство пред политическите партии, стигнали до управлението на страната, е решително да повишат професионализацията на политиката. Те са един от основните канали, чрез които се формират професионални политици, и това е белег за зрелостта на дадена демокрация. За преодоляването на това предизвикателство е необходимо един или друг партиен деец да натрупа значими управленски умения и образование, както и да притежава необходимия морал при осъществяването на политическите си ангажменти.

Сериозни предизвикателства има и пред организационната им структура. Всеобщ феномен за българските политически партии е липсата или наличието на изключително **слаба вътрешнопартийна демокрация**. А тази слабост поражда авторитарно поведение и действие. Тя скована дейността на политическите партии, като ограничава въздействието на по-широки социални групи върху дейността им. А това като цяло се отразява негативно върху функционирането на демократичния ред и на междупартийните отношения. Те се превръщат в отношения между лидери, а не между партии като представители на разнородни обществени интереси.

Независимо от това каква организационна структура ще изградят политическите партии, наличието на вътрешнопартийна демокрация е гаранция, че те няма да се откъснат от въздействието на гражданското общество и ставайки партии на управлението, ще забравят своите ан-

гажименти към избирателите. Затова вътрешнопартийната демокрация е въпрос не само на уставни положения, но и на демократична политическа култура. Липсата на вътрешнопартийна демокрация сковáva и склерозира дейността на политическите партии, прави ги нечувствителни към въжделенията на гражданското общество и в крайна сметка води до криза на легитимността им.

Друго важно предизвикателство пред политическите партии е **изграждането на техния идеологически, ценностен облик**. Както вече бе посочено, основните политически партии тепърва ще развиват своята идеологическа платформа, чрез която да определят идентичността си. Много от тях вършат това по изкуствен начин, като „присаждат“ постулатите на западноевропейските партии. Затова, търсейки своето място в идейно-политическото пространство, необходимо е те да съумеят да открият **специфичния български колорит** на основните си ценности и да ги транслират в реалната политическа практика.

И не на последно място основно предизвикателство пред партиите като цяло е формирането на **цивилизовани междупартийни отношения**. Те са основен критерий за „измерване“ на зрелостта на демократичните промени. Основен недъг на партийната система, особено на първата партийна система след 1989 г., бе нейната остро конфронтационна същност, която изключваше нормален политически диалог между основните парламентарно представени сили. Възникналият биполярен модел на партийна система затрудняваше политическия процес и по-специално извеждането на общите интереси на обществото над партийните, особено при решаването на фундаменталните проблеми на прехода.

Партийната пристрастност и защитата на партийния интерес на всяка цена спъват нормалното функциониране на демократичните институции. Партиите стимулираха разслоенията и противопоставянията в обществото, вместо да поощрят неговото сплотяване по значими въпроси. Именно в този смисъл един от най-сложните въпроси на партийната политика и междупартийните отношения е постигането на необходимия **баланс между конфликтите, сблъсъка на инте-**

ресите и консенсуса в политиката. Намирането на тази мяра е един от най-сложните, но и същевременно най-характерните белези за зрелостта на демокрацията. Колкото повече политическите партии съумяват да изведат основните обществени приоритети като водещи в своята политика, толкова по-успешна е и дейността на демократичните институции.

След 2001 г. се наблюдават определени позитивни промени, но все още намирането на мярата между консенсуса и конфликта е твърде рядко явление в политическия живот. В този смисъл налагането на **цивилизован диалог между основните политически партии**, особено между най-големите от тях, е едно от сериозните предизвикателства пред българската демокрация. Положителен фактор в тази насока бе формирането на тройната коалиция между БСП, НДСВ и ДПС, между партии с различни програми и идейна насоченост в името на реализирането на важни национални приоритети и особено приемането на България в Европейския съюз.

Следователно особено важно предизвикателство пред политическите партии и по-специално що се отнася до междупартийните отношения е **утвърждаването на културата на политическия плурализъм**, чиято основа е търсенето на баланса на интересите и отчитането на широката гама от ценности, представени в обществото от различни политически партии. Колкото повече културата на плурализма става водеща в политиката на партиите, толкова по-стабилно ще е развитието на българската демокрация и ще се избягнат рисковете от ненужна конфронтация, подкопаваща легитимността на основните политически институции.

И на последно място, но не по важност основно предизвикателство пред политическите партии е преодоляването на кризата на легитимността им, засилила се през последните години. Във всички допитвания до общественото мнение се проявява тенденцията на **нарастващо недоверие** към тях и недоволство от ролята им, особено като управляващи партии. Кризата на легитимността на политическите партии води до спад и дори срив в очакванията, че те ще осъществят своите основни функции както по отношение на гражданското общество, така и като фактори, осъществяващи важна роля

в управлението. Това води до феномена „абстентизъм“ (нежелание за гласуване) и до засилване на разрыва между политическите партии и гражданското общество. Кризата на доверие провокира и по-сериозни размествания в партийната система и може в перспектива да я дестабилизира, насочвайки протестния вот на гражданите към други, включително антидемократични партии. Засега влиянието на такива партии в България е минимално, но при продължаващата и задълбочаваща се криза на легитимността на основните партии подобно отклоняване на гласа на избирателите към нов тип радикални партии, оспорващи демократичните принципи, може да се засили, както това се прояви в редица държави от Централна и Източна Европа, а напоследък и в България с появата на „Атака“.

Всички посочени предизвикателства поставят на изпитание възловата роля на политическите партии в консолидацията на българската демокрация. До голяма степен от тях ще зависи да съдействат за ускоряването на този процес и за превръщането на демокрацията в необратим компонент не само на институционалната инфраструктура на обществото, но и на политическата култура на мнозинството българи.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. *Аренд, Х.* Тоталитаризмът, Панорама, София 1993 г.
2. Българските политически партии в навечерието на парламентарните избори 2001 г., ред. Карасимеонов, Г., ГорексПрес, С., 2001 г.
3. *Георгиев, Бл., Горанов, Г., Парчев, И.* Пътят към изборите, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1991 г.
4. *Дайнов, Е.* Политическият дебат и преходът в България, С., 2000 г.
5. *Желев, Ж.* В голямата политика, Издателство „Труд“, С., 1998 г.
6. За промените, съст. Е. Дайнов, Д. Кюранов, С., 1999 г.
7. Избори'91. Идеологически аспекти, ред. Петър-Емил Митев, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1994 г.
8. *Калинова, Б., Баева, И.* Българските преходи 1939– 2002, Парадигма, С., 2002 г.
9. *Карасимеонов, Г.* Формиране на партийна структура в пост-комунистическа България, с. 101–115, В: За промените, цит. съч.
10. *Карасимеонов, Г.* Политическите партии, ГорексПрес, С., 2000 г.
11. *Карасимеонов, Г.* Консолидация на демокрацията и българската партийна система, с. 7–21, В: Българските политически партии в навечерието на парламентарните избори 2001, цит. съч.
12. *Крумов, Р.* Безплодният парламент, С., 1995 г.
13. *Коларова, Р.* Трансформациите на българската партийна система (1991–2001) в сп. Разум, бр. 2, 2002, с. 50-57.
14. Кръглата маса, Стенографски протоколи 3.I – 15.V.1990, ИК „Библиотека 48“.
15. *Куманов, М.* Политически партии, организации и движения в България и техните лидери 1879–1949, Просвета, С., 1991 г.
16. *Куманов, М., Николова, Т.* Политически партии, организации и движения в България и техните лидери 1879–1999, Ариадна, С., 1999 г.

17. *Малинов, С.* Консерватизъм и българските политически партии, с. 43–62, В: Българските политически партии в навечерието на парламентарните избори 2001, цит. съч.

18. *Матеев, Г.* Живот между две системи, ГорексПрес, С., 2000 г.

19. *Михайлов, Ст.* Живковизмът през призмата на една лична драма, Изд. М-8-М, С., 1993 г.

20. Общественото мнение в България, Годишен обзор, VBSS Gallup International, С., 1995 г.

21. *Петев, Н.* Отвъд политическия театър през погледа на Жан Виденов, ИК „Христо Ботев“, С., 1996 г.

22. Политическите партии в България и Австрия пред нови предизвикателства, ред. Г. Карасимеонов, ГорексПрес, С., 2001 г.

23. Протестът на 39-те, съст. И. Рибарева, В. Николова, С., 2000 г.

24. *Първанов, Г.* Преди и след десети, ПК „Д. Благоев“, С., 2001 г.

25. *Саздов, Д.* Многопартийната политическа система и монархическият институт в България 1879–1918 г., Университетско издателство „Стопанство“, С., 1993 г.

26. Сборник от политически и програмни документи на Българската социалистическа партия 1989–1993 г., С., 1994 г.

27. Сборник програми, платформи, декларации и други документи на политическите партии, съюзи и блокове в НР България, София, април 1990 и май 1990 г.

28. *Симеонов, П.* Голямата промяна 10.XI.1989–10.VI.1990, Опит за документ, „Отечество“, С., 1996 г.

29. *Спасов, М.* Създаването на СДС, 1988–1991, ИК „Гутенберг“, С., 2001 г.

30. *Стойчев, Ст.* Избирателно законодателство и избори в периода на прехода към демокрация, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1992 г.

31. *Тодоров, А.* Димитрова, Б., и др., Българските избори 1990–1996., Резултати, анализи, тенденции., „Деметра“, С., 1997 г.

32. *Топенчаров, В.* Изход, С., 1995 г.

33. *Чакъров, К.* Вторият етаж, С., 1990 г.

34. *Яхиел, Н.* Тодор Живков и личната власт. Спомени, документи, анализ, Изд. М-8-М, С., 1993 г.

35. *Aron, R.* Democratie et totalitarisme, Gallimard, 1965.
36. *Brahm, H.* Die erste antikommunistische Regierung in Bulgarien, Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, Kien, 44–1998.
37. *Cleavages, Parties and Voters*, Ed. Karasimeonov, G., Lawson, K. and Roemelle, A., Praeger 1999.
38. *Communist System in Comparative Perspective*, Ed. Cohen, L., Shaprio, J., Anchor Books, N.Y. 1974.
39. *Party Formation in East-Central Europe* ed. G. Whighman, Elgar, London 1995.
40. *Karasimeonov, G.* The Post-communist Party System in Bulgaria, in: *Consolidating Fragile Democracies*, Ed. G. Pridham, P. Lewis, Routledge, 1995.
41. *Karasimeonov, G.* Differentiation postponed: Party Pluralism in Bulgaria, in: *Party Formation in East-Central Europe*, Ed. G. Whigtman, Elgar 1995.
42. *Karasimeonov, G.* Party Organization in Post-communist Bulgaria, together with Michael Waller, in: *Party Structure and Organization in East-Central Europe*, Ed. Paul Lewis, Edward Elgar 1996, pp.134–163.
43. *Karasimeonov, G.* The 1990 Election to the Grand National Assembly and the 1991 Election to the National Assembly, Analysis, Data and Documents, Sigma, Berlin 1997.
44. *Malinov, S.* The Union of Democratic Forces: From anti-communist Coalition to a Christian Democratic Party (1989–2000).
45. *Melone, A.* Creating Parliamentary Government, The Transition to Democracy in Bulgaria, Ohio State University, 1998.
46. *Moser, Ch.* Theory and History of the Bulgarian Transition, Sofia 1994.
47. *Waller, M.* The End of the Communist Power Monopoly, Manchester University Press, 1993.

КОНСТИТУЦИЯ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Обн., ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г., в сила от 13.07.1991 г.

Чл. 11. (1) Политическият живот в Република България се основава върху принципа на политическия плурализъм.

(2) Нито една политическа партия или идеология не може да се обявява или утвърждава за държавна.

(3) Партиите съдействат за формиране и изразяване на политическата воля на гражданите. Редът за образуване и прекратяване на политически партии, както и условията за тяхната дейност се уреждат със закон.

(4) Не могат да се образуват политически партии на етническа, расова или верска основа, както и партии, които си поставят за цел насилствено завземане на държавната власт.

ЗАКОН ЗА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ

В сила от 1.04.2005 г.

Обн. ДВ, бр. 28 от 1 април 2005 г.

Глава първа.

ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ

Чл. 1. Този закон урежда учредяването, регистрацията, устройството, дейността и прекратяването на политическите партии.

Чл. 2. (1) Политическите партии са доброволни сдружения на български граждани с избирателни права.

(2) Политическите партии съдействат за формиране и изразяване на политическата воля на гражданите чрез избори или по други демократични начини.

(3) Политическите партии използват демократични средства и методи за постигане на политическите си цели.

Чл. 3. Организации, които не са политически партии, не могат да участват в избори.

Чл. 4. Организацията и дейността на политическите партии се осъществяват въз основа на конституцията, законите и в съответствие с техните устави.

Чл. 5. (1) Политическите партии не могат да използват в своите символи герба или знамето на Република България или на чужда държа-

ва, както и религиозни знаци или изображения.

(2) Символите на политическите партии не могат да накърняват общочовешките ценности и да противоречат на добрите нрави.

Чл. 6. Политическите партии провеждат своите публични прояви, отправят обръщения и съставят документите си на български език.

Глава втора

УЧРЕДЯВАНЕ, РЕГИСТРАЦИЯ И ДЕЙНОСТ НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ

Чл. 7. Учредяването и дейността на политическите партии са публични.

Чл. 8. (1) Български гражданин може да участва в учредителното събрание на политическа партия само ако не членува в друга партия.

(2) Български гражданин, който е гражданин и на друга държава, може да участва в учредяването на политическа партия при условията на ал. 1.

Чл. 9. (1) Не могат да членуват в политическа партия наборните и кадровите военнослужещи във Въоръжените сили на Република България, държавните служители – офицери, сержанти и граждански лица от Министерството на вътрешните работи, следователите, прокурорите, съдиите, както и други лица, за които със специален закон е забранено членство в политическа партия.

(2) При постъпване на служба лицата по ал. 1 подписват декларация, че не членуват в политическа партия.

Чл. 10. (1) Политическа партия се учредява по инициатива на най-малко 50 български граждани с избирателни права, които образуват инициативен комитет.

(2) Инициативният комитет приема учредителна декларация в писмена форма.

(3) В учредителната декларация по ал. 2 се определят основните принципи и цели на политическата партия.

(4) Инициативният комитет публикува най-малко в един национален ежедневник учредителната декларация и открива подписа за набиране на членове учредители.

Чл. 11. (1) Всеки български гражданин с избирателни права може да се присъедини към подписката чрез саморъчно попълнена и подписана декларация за индивидуално членство по образец, утвърден от инициативния комитет, до провеждането на учредителното събрание.

(2) С декларацията по ал. 1 гражданинът изразява личната си воля за членство в политическата партия и декларира, че приема основните принципи и цели на политическата партия от учредителната деклара-

ция и че не членува в друга политическа партия.

(3) Декларация по ал. 1 подписват и членовете на инициативния комитет.

Чл. 12. (1) Политическа партия се образува на учредително събрание, което се провежда в срок до три месеца от датата на приемане на учредителната декларация.

(2) Учредителното събрание на политическата партия е законно, ако на него присъстват най-малко 500 български граждани, подписали декларация по чл. 11.

Чл. 13. (1) Учредителното събрание на политическата партия приема устав на политическата партия с най-малко 500 учредители.

(2) Учредителното събрание избира ръководни и контролни органи на политическата партия съгласно приетия устав.

Чл. 14. (1) Уставът на политическата партия съдържа:

1. наименованието на политическата партия и нейните символи;
2. седалището и адреса на управление;
3. целите и начините за постигането им;
4. ръководните и контролните органи;
5. правилата относно представителството на политическата партия;
6. реда за свикване, избиране и освобождаване на ръководните и контролните органи и техните правомощия;
7. реда за възникване и прекратяване на членството;
8. правата и задълженията на членовете;
9. правилата за създаване на партийни структури и техните права и задължения;
10. правилата за определяне размера на членския внос;
11. правилата за набиране и разходване на средства и за разпореждане с партийно имущество;
12. условията и реда за прекратяване на политическата партия.

(2) Не се допуска повторяне на наименованието или абревиатурата на друга партия, както и прибавянето към тях на думи, букви, цифри, числа или други знаци.

Чл. 15. (1) Политическата партия се регистрира в регистър на политическите партии в Софийския градски съд.

(2) Политическата партия се регистрира в съда по писмена молба от органа на партията, който съгласно устава я представлява, подадена в срок до три месеца от датата на провеждане на учредителното събрание.

(3) За регистрация политическите партии са длъжни да представят в съда:

1. учредителна декларация;
2. протокол от учредителното събрание;

3. устав на партията;
4. списък, съдържащ трите имена, ЕГН, постоянен адрес и саморъчен подпис на не по-малко от 500 членове – учредители на партията, български граждани с избирателни права;
5. декларации за индивидуално членство по чл. 11;
6. нотариално заверени образци от подписите на представляващите политическата партия;
7. списък, съдържащ трите имена, ЕГН и постоянен адрес на не по-малко от 5000 членове;
8. нотариално заверена декларация от ръководството на политическата партия за автентичността на документите по т. 3, 4 и 7;
9. удостоверение за уникалност на името.

(4) Документът по ал. 3, т. 9 се издава от Софийския градски съд по ред, определен от него.

Чл. 16. В единмесечен срок от подаването на молбата по чл. 15, ал. 2 Софийският градски съд в открито заседание с призоваване на молителя и при участие на прокурор разглежда молбата по реда на Гражданския процесуален кодекс, като се произнася с решение в 14-дневен срок от заседанието.

Чл. 17. (1) В регистъра на Софийския градски съд се вписват следните обстоятелства:

1. наименованието на политическата партия;
2. седалището и адресът на управление;
3. уставът на политическата партия;
4. имената на членовете на ръководните и контролните органи на политическата партия;
5. имената на лицата, които съгласно устава представляват политическата партия;
6. прекратяването на политическата партия;
7. имената, съответно наименованието и адресът на ликвидаторите;
8. настъпилите промени в обстоятелствата по т. 1–7.

(2) Вписванията се извършват при условията и по реда на Гражданския процесуален кодекс.

Чл. 18. (1) Решението или отказът за съдебна регистрация подлежи на обжалване или протест пред Върховния касационен съд по реда на Гражданския процесуален кодекс в 7-дневен срок от узнаване на съдебното решение.

(2) В 14-дневен срок от подаване на жалбата или протеста по ал. 1 Върховният касационен съд се произнася с решение, което е окончателно.

(3) Софийският градски съд в 7-дневен срок от влизане в сила на

решението за регистрация вписва политическата партия в регистъра на политическите партии.

(4) Политическата партия придобива качество на юридическо лице от деня на вписването на политическата партия в регистъра на политическите партии в Софийския градски съд.

Чл. 19. Решението на съда за вписване на политическата партия в регистъра се обнародва в „Държавен вестник“ в 7-дневен срок от представянето му.

Чл. 20. (1) Политическите партии могат да създават свои местни структури на териториален или тематичен принцип и по местоживеене.

(2) Политическите партии могат да създават свои младежки, женски и други организации.

(3) Политическите партии не могат да създават свои структури по месторабота в търговски дружества, кооперации, еднолични търговци, юридически лица с нестопанска цел и религиозни институции, в държавни, областни или общински администрации, както и да се намесят в управлението и дейността им.

(4) Политическите партии не могат да създават детско-юношески структури, обединяващи лица под 18-годишна възраст, религиозни и военизирани структури.

Глава трета

ИМУЩЕСТВО, ФИНАНСИРАНЕ И РАЗХОДВАНЕ НА СРЕДСТВА

Чл. 21. Дейността на политическите партии се финансира от собствени приходи и от държавна субсидия.

Чл. 22. (1) Политическите партии не могат да извършват стопанска дейност.

(2) Политическите партии нямат право да учредяват и да участват в търговски дружества и кооперации.

Чл. 23. (1) Собствените приходи на политическите партии са приходите от:

1. членски внос;
2. собствени недвижими имоти;
3. дарения и завещания от физически лица;
4. дарения от юридически лица;
5. лихви по парични депозити в банки;
6. издателска дейност, авторски права и ползване на интелектуална собственост, както и от продажба и разпространение на печатни, аудио- и аудио-визуални материали с партийнопропагандно съдържание.

(2) Собствени приходи на политическата партия са и приходи от фондонабиращи мероприятия.

(3) Политическите партии могат да ползват заеми от банки в размер до две трети от отчетените в Сметната палата приходи за предходната календарна година.

(4) В приходите по ал. 3 се включват държавната субсидия и приходите по ал. 1, т. 1, 2, 5 и 6 и по ал. 2.

(5) Непаричните приходи по ал. 1 и 2 се оценяват по справедлива пазарна цена съгласно Закона за счетоводството.

Чл. 24. Политическите партии не могат да получават:

1. анонимни дарения;

2. дарения от едно и също физическо лице, когато са над 10 000 лв. в рамките на една календарна година;

3. дарения от едно и също юридическо лице, когато са над 30 000 лв. в рамките на една календарна година;

4. средства от търговски дружества с над 5 на сто държавно или общинско участие или от свързани с тях лица, както и от държавни и общински предприятия;

5. средства от изпълнители по договор за обществена поръчка или от юридически лица в процедура по приватизация;

6. средства от организатори на хазартни игри;

7. средства от религиозни институции или от юридически лица с нестопанска цел, извършващи дейност в обществена полза;

8. средства от чужди правителства или от чуждестранни държавни предприятия, чуждестранни търговски дружества или чуждестранни организации с идеална цел.

Чл. 25. (1) Държавната субсидия се отпуска ежегодно от централния бюджет за финансиране на политически партии или коалиции, които притежават законна регистрация и имат парламентарна група или достатъчен брой народни представители, за да образуват такава.

(2) Общата сума, предвидена в бюджета, се разпределя пропорционално на броя на народните представители от всяка партия или коалиция по ал. 1.

(3) За коалициите, представени в Народното събрание, общата сума по ал. 2 се разпределя между съставлящите ги партии пропорционално на броя на народните представители на всяка една от тях.

(4) Когато партия участва и в състава на коалиция, тя получава държавната субсидия само като член на коалицията.

Чл. 26. Държавна субсидия се отпуска ежегодно и на партиите, които не са представени в Народното събрание, но са получили не по-малко от едно на сто от всички действителни гласове на последните парламентарни избори.

Чл. 27. (1) Общата сума, предвидена за субсидиране на политическите партии и коалиции, се определя ежегодно в Закона за държавния бюджет на Република България в зависимост от броя на получените действителни гласове на последните парламентарни избори, като за един получен глас се предвижда субсидия в размер 1 на сто от минималната работна заплата за страната за текущата календарна година.

(2) Начинът за предоставянето на средствата за субсидиране на партиите и коалициите се определя от министъра на финансите.

Чл. 28. (1) Всяка политическа партия получава своята част от годишната държавна субсидия на четири части, платими съответно до 30 април, до 30 юни, до 30 септември и до 20 декември на съответната година.

(2) Получената държавна субсидия не може да се предоставя за обезпечение на вземания на трети лица.

Чл. 29. Политическите партии разходват средствата си за подготовка и участие в избори, за осигуряване работата на партийните структури, за организационни разходи по провеждане на мероприятия и за други присъщи за дейността на партията разходи.

Чл. 30. (1) Всяка партия определя конкретно лице или лица, които отговарят за приходите, разходите и счетоводната отчетност на партията.

(2) Политическата партия представя в Сметната палата в срок до 30 дни от съдебната си регистрация имената и длъжностите на лицата по ал. 1, а при промяна в лицата – в 7-дневен срок от извършване на промяната.

Чл. 31. (1) Държавата и общините предоставят под наем на политическите партии, които имат парламентарна група или достатъчен брой народни представители да образуват такава, помещения за осъществяване на тяхната дейност.

(2) Помещения по ал. 1 могат да се предоставят и на партии, получили над едно на сто от действително подадените гласове на последните парламентарни избори.

(3) Предоставянето на помещения на политически партии се извършва съгласно Закона за държавната собственост и Закона за общинската собственост.

Чл. 32. (1) Наемът на предоставените помещения е в размер на амортизационните отчисления, като към тях се добавят и експлоатационните разходи, ако има такива.

(2) Предоставените помещения на политически партии не могат да се преотдават под наем, да се преотстъпват за ползване, както и да се ползват съвместно по договор с трети лица.

(3) Наемните правоотношения се прекратяват поради неплащане

на наемната цена за повече от три месеца, поради системното ѝ неплащане в срок или при нарушение на ал. 2.

Глава четвърта **ФИНАНСОВ КОНТРОЛ**

Чл. 33. (1) Финансовият контрол върху дейността на политическите партии и управлението на предоставеното им имущество се осъществява от Сметната палата.

(2) Политическите партии прилагат двустранно счетоводно записване съгласно разпоредбите на Закона за счетоводството.

Чл. 34. (1) Политическите партии изготвят финансов отчет за предходната календарна година, включващ информация за централното управление и регионалните структури, съгласно изискванията на чл. 26 от Закона за счетоводството и на Националния счетоводен стандарт за юридическите лица с нестопанска цел.

(2) Финансовите отчети по ал. 1 подлежат на независим финансов одит и заверка от независим финансов одитор. Независим финансов одитор не може да бъде лице, което е член на политическата партия или получава възнаграждение от нея под каквато и да е форма.

(3) Разходите за одита и заверката на финансовите отчети са за сметка на съответната политическа партия.

(4) До 31 март на текущата година политическите партии представят на Сметната палата заверените финансови отчети. Към отчетите се прилагат списъци на дарителите и размерът на даренията по чл. 23, ал. 1, т. 3 и 4, както и списъци на търговските дружества с под 5 на сто държавно или общинско участие, предоставили средства на съответната партия.

(5) Сметната палата публикува в служебния бюлетин и Интернет страницата си в срок до 15 април на текущата година наименованията на партиите, които не са подали отчети в срока по ал. 4.

Чл. 35. (1) Сметната палата в 6-месечен срок от получаване на финансовите отчети извършва одит на финансовата дейност и управлението на предоставеното имущество за тяхното съответствие с изискванията на този закон и Закона за счетоводството.

(2) Сметната палата публикува в служебния бюлетин и Интернет страницата си доклада за резултатите от одитите по ал. 1 в срок до един месец от тяхното приключване.

Чл. 36. (1) При непредставяне или непредставяне в срок на финансовите отчети в Сметната палата политическите партии губят правото си на държавна субсидия до произвеждането на следващите избори за народни представители.

(2) При установени от Сметната палата в процеса на одита нарушения при набирането или разходването на средства, при управление на предоставеното имущество или при финансовата отчетност, когато има достатъчно данни за извършено престъпление, с решение на Сметната палата докладът се изпраща в Софийска градска прокуратура в 7-дневен срок от приемането му.

Чл. 37. Сметната палата издава удостоверение за внесени финансови отчети от датата на регистрация на политическата партия, но за не повече от последните три последователни години, което политическата партия представя пред Централната изборителна комисия при регистриране за участие в избори.

Глава пета

ПРЕКРАТЯВАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ

Чл. 38. Политическата партия се прекратява при:

1. решение за сливане или вливане в друга партия;
2. решение за разделяне на две и повече партии;
3. решение за саморазпускане съгласно устава ѝ;
4. влязло в сила решение на Конституционния съд, с което политическата партия е обявена за противоконституционна;
5. разпускане с решение на Софийски градски съд.

Чл. 39. Решенията по чл. 38, т. 1 и 2 се вземат от върховния орган на партията. Това право не може да бъде делегирано на ръководния орган на партията.

Чл. 40. (1) Софийски градски съд постановява разпускане на политическа партия само в случаите, когато:

1. с дейността си нарушава системно изискванията на този закон;
2. дейността ѝ противоречи на разпоредбите на конституцията;
3. повече от пет години от последната ѝ съдебна регистрация не е участвала в избори за народни представители, за президент и вицепрезидент или за общински съветници и кметове.

(2) Решението на съда по ал. 1 се постановява по иск на прокурора.

Чл. 41. (1) Решението на Софийски градски съд по чл. 40 подлежи на обжалване пред Върховния касационен съд по реда на Гражданския процесуален кодекс в 14-дневен срок от узнаване на съдебното решение.

(2) Върховният касационен съд се произнася в 14-дневен срок с решение, което е окончателно и не подлежи на отмяна по чл. 231 от Гражданския процесуален кодекс.

(3) Решението за прекратяване на политическа партия се вписва в регистъра на Софийския градски съд и в 7-дневен срок от вписването се обнародва в „Държавен вестник“.

Чл. 42. (1) При прекратяване на политическа партия по чл. 38, т. 1–3 съответният орган определя начина на разпореждане с имуществото ѝ.

(2) При прекратяване на политическа партия по чл. 38, т. 4 и 5 имуществото ѝ преминава в полза на държавата. Държавата отговаря за задълженията на прекратената партия до размера на полученото имущество.

Глава шеста

АДМИНИСТРАТИВНО НАКАЗАТЕЛНИ РАЗПОРЕДБИ

Чл. 43. (1) Лице от ръководен орган на политическа партия или лице по чл. 30, което извърши нарушение на изискванията за набиране и разходване на средства, за управление на предоставеното имущество и за финансова отчетност по този закон, ако деянието не съставлява престъпление, се наказва с глоба от 200 до 2000 лв.

(2) Лице от ръководен орган на политическа партия или лице по чл. 30, което не представи списъци на дарителите по чл. 23, ал. 1, т. 3 или 4 или списъци за търговските дружества с под 5 на сто държавно или общинско участие, предоставили средства на съответната политическа партия, или възпрепятства извършването на одит от Сметната палата, се наказва с глоба в размер от 1000 до 2000 лв.

(3) Получените средства и имущества в нарушение на този закон се отнемат в полза на държавата.

Чл. 44. (1) Актовете за констатиране на нарушенията по чл. 43 се съставят от длъжностните лица, упълномощени от председателя на Сметната палата.

(2) Наказателните постановления се издават от председателя на Сметната палата.

(3) Съставянето на актове, издаването, обжалването и изпълнението на наказателните постановления се извършват по реда на Закона за административните нарушения и наказания.

Чл. 45. (1) Кмет или областен управител, който не изпълни задължение, произтичащо от съдебно решение за отмяна на отказ за предоставяне на помещение на политическа партия, се наказва с глоба за неизпълнение в размер от 500 до 1500 лв. от съответния съд.

(2) При повторно нарушение глобата е от 5000 до 10 000 лв.

Допълнителни разпоредби

§ 1. По смисъла на този закон:

1. „анонимни дарения“ са дарения, при които самоличността или

фирмата на дарителя са запазени в тайна по отношение на трети лица;

2. „средства“ са всички парични или непарични средства, предоставени на политическа партия въз основа на възмездна или безвъзмездна сделка;

3. „фондонабиращи мероприятия“ са дейности по набиране на средства въз основа на възмездна или безвъзмездна сделка, под формата на пари, услуги или техническо оборудване в полза на политическа партия;

4. „финансов отчет“ е годишен финансов отчет по смисъла на Закона за счетоводството;

5. „независим финансов одитор“ е регистриран одитор по смисъла на Закона за независимия финансов одит;

6. „свързани лица“ са търговски дружества или юридически лица с нестопанска цел, в които като съдружници, съответно като членове участват търговски дружества с над 5 на сто държавно или общинско участие.

Преходни и заключителни разпоредби

§ 2. За неуредените в закона въпроси се прилага Законът за юридическите лица с нестопанска цел.

§ 3. Законът за политическите партии (обн., ДВ, бр. 30 от 2001 г.; изм., бр. 103 от 2003 г.) се отменя.

§ 4. (1) Регистрираните към датата на влизане в сила на този закон политически партии в срок до 31 декември 2005 г. привеждат уставите си в съответствие с изискванията на този закон.

(2) Започнатите производства по регистрация на политически партии преди влизането в сила на закона се прекратяват.

(3) Политическите партии, които са регистрирани чрез повтаряне на наименованието или абревиатурата на друга партия, регистрирана преди тях, както и чрез прибавянето към тях на думи, букви, цифри, числа или други знаци, се пререгистрират с друго наименование при условията и по реда на този закон в срока по ал. 1.

(4) В случаите по ал. 3, при неподаване в срок на документи за пререгистрация, политическата партия се прекратява от съда по искане на прокурор, а при влязъл в сила отказ за пререгистрация – се заличава служебно от съда.

(5) Областните управители и кметовете на общини прекратяват договорите за наем на помещения – държавна или общинска собственост, сключени с политически партии, прекратени по ал. 4, в едномесечен срок от прекратяването.

§ 5. В срок 6 месеца от влизането в сила на закона областните упра-

вители и кметовете на общини прекратяват договорите за наем на помещения – държавна и общинска собственост, сключени с политически партии, които не са регистрирали кандидати в последните избори за народни представители, проведени на 17 юни 2001 г., или са получили под едно на сто от гласовете при две поредни участия в избори за народни представители, за президент и вицепрезидент или за общински съветници и кметове.

§ 6. В Закона за избиране на народни представители (обн., ДВ, бр. 37 от 2001 г., бр. 44 от 2001 г. – Решение № 8 на Конституционния съд от 2001 г., изм. бр. 45 от 2002 г.) в чл. 50, ал. 3 се създава т. 3:

„3. удостоверение от Сметната палата за своевременно внесени финансови отчети за последните три години.“

§ 7. В Закона за избиране на президент и вицепрезидент на републиката (обн., ДВ, бр. 82 от 1991 г.; изм. бр. 98 от 1991 г., бр. 44 от 1996 г., бр. 59 от 1998 г., бр. 24, 80 и 90 от 2001 г., бр. 45 от 2002 г.) в чл. 6, ал. 1 се създава т. 5:

„5. удостоверение от Сметната палата за своевременно внесени финансови отчети на партията или коалицията за последните три години.“

§ 8. В Закона за местните избори (обн. ДВ, бр. 66 от 1995 г.; попр. бр. 68 от 1995 г., бр. 85 от 1995 г. – Решение № 15 на Конституционния съд от 1995 г., изм. бр. 33 от 1996 г., бр. 22 от 1997 г. – Решение № 4 на Конституционния съд от 1997 г., изм. бр. 11 и 59 от 1998 г., бр. 69 и 85 от 1999 г., бр. 29 от 2000 г., бр. 24 от 2001 г., бр. 45 от 2002 г., бр. 69 и 93 от 2003 г.) в чл. 40, ал. 2 се изменя така:

„(2) Партиите представят препис от съдебното решение, с което са регистрирани, както и удостоверение от Сметната палата за своевременно внесени финансови отчети за последните три години. Когато партии участват в коалиция, препис от съдебното решение и удостоверение от Сметната палата се представят за всяка от тях. Партийните коалиции представят решението за своето образуване, подписано от ръководствата на съответните партии, образец от подписите на лицата, които ги представляват, и образец от печата на коалицията, ако има такъв.“

§ 9. Законът влиза в сила от деня на обнародването му в „Държавен вестник“.

Законът е приет от 34-ото Народно събрание на 18 декември 2004 г. и на 23 март 2005 г. и е подпечатан с официалния печат на Народното събрание.

Георги Карасимеонов

Партийната система в България

Българска

Второ преработено и допълнено издание

Редактор: Петър Горненски

Коректор: Цветана Гълъбова

Художник на корицата: Венцислав Лозанов

Графичен дизайн: Росен Иванов

Издателска къща ГорексПрес

e-mail: gorexpress@abv.bg